

AHI EVRAN ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ ve İDARİ
BİLİMLER FAKÜLTESİ

DERGİSİ

Politics, Economics and Administrative Sciences Journal of Ahi Evran University

2023
ARALIK/DECEMBER

CİLT/VOLUME
7

SAYI / ISSUE
2

ISSN: 2618-6217

T.C.
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

POLITICS, ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES
JOURNAL OF KIRSEHIR AHİ EVRAN UNIVERSITY

ISSN: 2618-6217

YIL/YEAR	CİLT/VOLUME	SAYI/ISSUE
2023	7	2

KIRŞEHİR – 2023

T.C.
KIRŞEHİR AHI EVRAN ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
POLITICS, ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES JOURNAL OF KIRSEHIR
AHI EVRAN UNIVERSITY

İmtiyaz Sahibi/ Owner

T.C. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İİBF Adına
(On behalf of KAEU Faculty of Economics and Administrative Sciences)
Prof. Dr. Nur ÇETİN
(KAEÜ İİBF Dekanı/KAEU FEAS Dean)

Editör Kurulu/Editorial Board

Editör/ Editor-in-Chief

Prof. Dr. Ümit BULUT

Editör Yrd./ Associate Editor

Doç. Dr. Yüksel İLTAŞ

Alan Editörleri/Subject Editors

Doç. Dr. Hande AKSÖZ YILMAZ (Economics)
Doç. Dr. Fatih GÜZEL (Business Administration)
Dr. Burak GÜNEŞ (International Relations)
Dr. Kerem YAVAŞÇA (Political Science and Public Administration)
Dr. Cem AKIN (Public Finance)

Yayın Kurulu/ Publication Board

Prof. Dr. Nur ÇETİN (KAEU/ International Relations)
Prof. Dr. Musa ÖZATA (KAEU/ Business Administration)
Doç. Dr. Oktay KIZILKAYA (KAEU / Economics)
Doç. Dr. Hatice Pınar KAYA (KAEU/ Public Finance)
Prof. Dr. Hakan Naim ARDOR (Ankara Hacı Bayram Veli University/ Economics)
Prof. Dr. Barış ÖZDAL (Uludağ University/ International Relations)
Prof. Dr. Kutay KARACA (İstanbul Aydın University/ International Relations)

Yayın Ofisi/Publication Office

Dr. Bengü ÇELENK
Albeniz T. EZME GÜRLEK
Emrah GÜRLEK
Ümit YAPICI
Hüseyin ARSLAN

İngilizce Dil Editörü/ English Language Editor Assist.

Dr. Fatma KİMSESİZ

Türkçe Dil Editörü/ Turkish Language Editor

Dr. Ceren KABADAYI

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi yılda iki kez yayınlanan uluslararası ve hakemli bir akademik dergidir. Dergide yayımlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Makalelerin yayım hakkı Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'ne aittir. Politics, Economics and Administrative Sciences Journal of Kırşehir Ahi Evran University is an international peer reviewed academic journal published biannually. Articles published in the journal can not be used without reference. Right to publish articles belongs to Politics, Economics and Administrative Sciences Journal of Kırşehir Ahi Evran University.

Yönetim Yeri ve Yazışma Adresi / Contact Information

Adres /Address

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Bağbaşı Yerleşkesi

40100 Merkez/ KIRŞEHİR

Belge Geçer / Fax Number

+90 (386) 280-4079

Telefon / Phone Number

+90 (386) 280-4900

E- Posta / E-mail

iibfdergi@ahievran.edu.tr

aeuiibfd@gmail.com

ISSN: 2618-6217

INDEX COPERNICUS
I N T E R N A T I O N A L

iii

CiteFactor
Academic Scientific Journals

ASOS
indeks

ROAD

DIRECTORY
OF OPEN ACCESS
SCHOLARLY
RESOURCES

Google Scholar

Uluslararası Bilim Kurulu/ International Science Board

- Prof. Dr. Abdulkadir BULUŞ, Necmettin Erbakan University
Prof. Dr. Ahmet AY, Selçuk University
Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL, Kirsehir Ahi Evran University
Prof. Dr. Ahmet YILMAZ, Marmara University
Prof. Dr. Aslı AKAY, Social Sciences University of Ankara
Prof. Dr. Ayşe OĞUZLAR, Uludağ University
Prof. Dr. Barış ÖZDAL, Uludağ University
Prof. Dr. Birol AKGÜN, Ankara Yıldırım Beyazıt University
Prof. Dr. Doğan UYSAL, Celal Bayar University
Prof. Dr. Ekrem ERDEM, Erciyes University
Prof. Dr. Elşen BAĞIRZADE, Azerbaijan State University of Economics (UNEC)
Prof. Dr. Fahri APAYDIN, Yalova University
Prof. Dr. Fahri YAVUZ, Atatürk University
Prof. Dr. Faik BİLGİLİ, Erciyes University
Prof. Dr. Fazıl YOZGAT, Kirsehir Ahi Evran University
Prof. Dr. Fehmi KARASİOĞLU, Selçuk University
Prof. Dr. Fırat PURTAŞ, Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. Gülden ÜLGEN, Istanbul University
Prof. Dr. Hayati AKTAŞ, Akdeniz University
Prof. Dr. Hikmet KAVRUK, Istanbul Gelisim University
Prof. Dr. Hüseyin EMİROĞLU, Kırıkkale University
Prof. Dr. İbrahim BAKIRTAŞ, Aksaray University
Prof. Dr. İbrahim TOKATLIOĞLU, Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. İdris DEMİR, Social Sciences University of Ankara
Prof. Dr. Kamuran REÇBER, Uludağ University
Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ, Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. Kemal İNAT, Sakarya University
Prof. Dr. Kenan PEKER, Fırat University
Prof. Dr. M. Nail ALKAN, Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. M. Necat ÇOŞKUN, Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. Mahir NAKİP, Çankaya University
Prof. Dr. Mehmet Emin ÇAĞIRAN, Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. Mehmet GENÇTÜRK, Süleyman Demirel University
Prof. Dr. Mehmet ŞAHİN, Police Academy
Prof. Dr. Muhittin ATAMAN, Social Sciences University of Ankara
Prof. Dr. Muhsin KAR, Ankara Yıldırım Beyazıt University
Prof. Dr. Murat ÇEMREK, Necmettin Erbakan University
Prof. Dr. Murat ÇETINKAYA, Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. Musa YILDIZ, Gazi University
Prof. Dr. Nevzat ŞİMŞEK, Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nilsun SARIYER, Muğla Sıtkı Koçman University
Prof. Dr. Orhan KÜÇÜK, Kastamonu University
Prof. Dr. Ömer Göksel İŞYAR, Uludağ University
Prof. Dr. Ragıp Kutay KARACA, İstanbul Aydın University
Prof. Dr. Raif PARLAKKAYA, Necmettin Erbakan University
Prof. Dr. Ramazan ERDEM, Süleyman Demirel University
Prof. Dr. Rasim Özgür DÖNMEZ, Abdullah Gül University
Prof. Dr. Ruşen KELEŞ, Cappadocia University
Prof. Dr. Ruziye COP, Bolu Abant İzzet Baysal University
Prof. Dr. Salih BARIŞIK, Tokat Gazi Osmanpaşa University
Prof. Dr. Savaş ZAFER ŞAHİN, Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. Selahattin TOGAY, Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. Serdar ALTINOK, Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. Şenol KANTARCI, Akdeniz University
Prof. Dr. Tarık OĞUZLU, Antalya Bilim University
Prof. Dr. Tayyar ARI, Uludağ University
Prof. Dr. Tuğba EROĞLU, Selçuk University
Prof. Dr. Zekai ÖZDEMİR, Istanbul University
Prof. Dr. Zeynep KARAÇOR, Selçuk University
Assoc. Prof. Dr. Aigerim SHILIBEKOVA, University Canada West
Assoc. Prof. Dr. Ali BALCI, Sakarya University
Assoc. Prof. Dr. Ariel Gonzales LEVAGGI, Pontificia Universidad Católica Argentina
Assoc. Prof. Dr. Arif BAĞBAŞLIOĞLU, Çanakkale Onsekiz Mart University
Assoc. Prof. Dr. Arif Behiç ÖZCAN, Selçuk University
Assoc. Prof. Dr. Bülent Sarper AĞIR, Aydın Adnan Menderes University
Assoc. Prof. Dr. Eda YAŞA ÖZELTÜRKAY, Çağ University
Assoc. Prof. Dr. Emrah KOÇAK, Erciyes University
Assoc. Prof. Dr. Erdem ÖZLÜK, Selçuk University
Assoc. Prof. Dr. Fetullah AKIN, Ankara Hacı Bayram Veli University
Assoc. Prof. Dr. Mehmet ARSLAN, Al-Farabi Kazakh National University
Assoc. Prof. Dr. Mehmet ÖZKAN, Police Academy
Assoc. Prof. Dr. Murat KIZILDAĞ, University of Central Florida
Assoc. Prof. Dr. Murat Necip ARMAN, Aydın Adnan Menderes University

Assoc. Prof. Dr. Mustafa KOCAOĞLU, Necmettin Erbakan University
Assoc. Prof. Dr. Oktay BİNGÖL, İstanbul Arel University
Assoc. Prof. Dr. Oya ERU, Bolu Abant İzzet Baysal University
Assoc. Prof. Dr. Pınar YÜRÜR, Muğla Sıtkı Koçman University
Assoc. Prof. Dr. Refik YASILIKAYA, Kırıkkale University
Assoc. Prof. Dr. Serkan ÇİÇEK, Muğla Sıtkı Koçman University
Assoc. Prof. Dr. Sezen BOZYİĞİT, Mersin University
Assoc. Prof. Dr. Sezgin KAYA, Uludağ University
Assoc. Prof. Dr. Şenay SABAH ÇELİK, Ankara University
Assoc. Prof. Dr. Toğrul İSMAYİLOV, Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Assoc. Prof. Dr. Vural ÇAĞLAYAN, Selçuk University
Assoc. Prof. Dr. Yiğit Anıl GÜZELİPEK, Karamanoğlu Mehmet Bey University
Assoc. Prof. Dr. Yusuf ÇINAR, Bitlis Eren University
Asst. Prof. Dr. Ali Burak DARICILI, Bursa Teknik University
Asst. Prof. Dr. Ali Fuat GÖKÇE, Gaziantep University
Asst. Prof. Dr. Courtney SUESS-RAEISINAFCHI, Texas A&M University
Assoc. Prof. Dr. Erjada PROGONATI, Isparta Süleyman Demirel University
Asst. Prof. Dr. Fatma AKKAN GÜNGÖR, Karadeniz Teknik University
Asst. Prof. Dr. Fatma Zeynep ÖZKURT, Nişantaşı University
Assoc. Prof. Dr. Haluk KARADAĞ, Başkent University
Asst. Prof. Dr. Izabela LIPINSKA, Poznan University of Life Sciences
Assoc. Prof. Dr. Kader ÖZLEM, Uludağ University
Asst. Prof. Dr. Kadri Kaan RENDA, Hacettepe University
Asst. Prof. Dr. Konstantinos TRAVLOS, Özyeğin University
Assoc. Prof. Dr. Mustafa C. ÖZŞAHİN, Necmettin Erbakan University
Asst. Prof. Dr. Özgür ÖZDEMİR, University of Las Vegas, Nevada
Assoc. Prof. Dr. Pelin MASTAR ÖZCAN, Manisa Celal Bayar University
Asst. Prof. Dr. Selma ŞEKERCİOĞLU, İstanbul Arel University
Assoc. Prof. Dr. Serdar YILMAZ, Muğla Sıtkı Koçman University
Asst. Prof. Dr. Seyfi KILIÇ, Muğla Sıtkı Koçman University
Assoc. Prof. Dr. Tarık DOĞRU, Florida State University
Asst. Prof. Dr. Wawrzyniec CZUBAK, Poznan University of Life Sciences
Dr. Alessia CHIRATTI, Perugia University
Dr. Dolapo FAKUADE, University of Canterbury
Dr. Federico DONELLI, University of Genova
Dr. Machiko SATO, Shizuoka University
Dr. Mark C. DONFRIED, Institute of Cultural Diplomacy
Dr. Mehmet ÜLKER, Yunus Emre Institute
Dr. Slawomir KALINOWSKI, Poznan University of Life Sciences

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALELER / ARTICLES:

Mehmet Orkun ÜNSEVER, Emine ŞENER | 136 | 154

TÜRKİYE'DE YÜKSEKÖĞRETİMDE İŞLETME EĞİTİMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

A REVIEW ON BUSINESS EDUCATION IN HIGHER EDUCATION IN TURKEY

Furkan OĞUR | 155 | 169

80 YILLIK GİZEM: REFAH FACİASI

80 YEARS OF MYSTERY: THE REFAH DISASTER

Utku ALTUNÖZ, Mehmet Samet ERDEM, Seda ATASAYGIN | 170 | 192

**BÜTÇE AÇIĞI, CARİ AÇIK, YATIRIM-TASARRUF AÇIĞI VE ÇIKTI AÇIĞI BAĞLAMINDA
TÜRKİYE'NİN DÖRDÜZ AÇIK ANALİZİ**

QUARDUPLE DEFICIT ANALYSIS OF TURKEY IN THE CONTEXT OF BUDGET DEFICIT,
CURRENT ACCOUNT DEFICIT, INVESTMENT-SAVING DEFICIT AND OUTPUT DEFICIT

Mustafa ERBİR | 193 | 206

**BANKA ÇALIŞANLARINDA SANAL KAYTARMA DAVRANIŞININ ÖRGÜTSEL
YABANCILAŞMAYA ETKİSİ**

THE EFFECT OF CYBERLOAFING BEHAVIOR ON ORGANIZATIONAL ALIENATION IN
BANK EMPLOYEES

Ekrem ERDEM | 207 | 229

**ANADOLU VE RUMELİ COĞRAFYALARININ TÜRKLEŞME VE İSLAMLAŞMA SÜRECİNDE İNŞA
EDİLEN MEDENİYETİN ÖZGÜNLÜĞÜ VE AHİLİĞİN ROLÜ**

THE ORIGINALITY OF THE CIVILIZATION BUILT IN THE TURKIZATION AND ISLAMIZATION PROCESS OF
ANATOLIAN AND RUMALIA GEOGRAPHY AND THE ROLE OF AKHIZM

TÜRKİYE'DE YÜKSEKÖĞRETİMDE İŞLETME EĞİTİMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME**A REVIEW ON BUSINESS EDUCATION IN HIGHER EDUCATION IN TURKEY****Mehmet Orkun ÜNSEVER*, Emine ŞENER******Özet**

* Doktora Öğrencisi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı

orkununsever@yahoo.com

ORCID ID:

0000-0003-3978-9056

** Doç. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü

esener@ahievran.edu.tr

ORCID:

0000-0002-8903-1684

Bu çalışmada, Türkiye'deki işletme eğitiminin tarihçesi ile ilgili literatür incelenerek geçmiş dönemlerden günümüze işletme eğitiminin durumu, yıllar içindeki seyri ve söz konusu eğitimin göstermiş olduğu değişimle ilgili yapılan eleştirilere yer verilmiştir. Öncelikle yöneticiliğe dair derslerin yer aldığı Enderun Mektebinden başlayarak, Türkiye'deki ticari hayata ilişkin eğitim anlayışıyla hizmet veren 19. yüzyıl eğitim kurumları olan Mülkiye Mektebi, Darülfünun ve Hamidiye Ticaret Mektebi ile ilk örnekleri ortaya çıkan işletmeciliğe yönelik eğitim veren kurumlardan bahsedilmiştir. 2000'li yıllarda ise plansız bir büyüme olduğu görülen işletme bölümleri, 2016 yılından itibaren kontenjan sayılarının azaltılması veya ilgili bölümlerin kapatılması sorunuyla karşılaşmıştır. İşletme bölümleri nicelik olarak artarken, nitelik olarak durumu hakkında uluslararası akreditasyon kuruluşlarının program bazlı yaptığı değerlendirmelerde sadece Türkiye'deki dört üniversitenin işletme bölümünün bahsedilen niteliklere sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca Endüstri 4.0 kavramı kapsamında birçok yeni kavramla karşılaştığımız ve karşılaştığımız önümüzdeki dönemlerde de bu değişime ayak uydurabilecek ve yön verebilecek derslerin işletme eğitim programlarına eklenmesi önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: İşletme Eğitimi; Yükseköğretim; İşletmecilik Tarihi; İşletme Bölümü.

Başvuru Tarihi/ Received:

27.03.2023

Kabul Tarihi/Accepted:

21.07.2023

Abstract

In this study, the literature on the history of business education in Turkey has been examined and the criticisms made about the status of business education from past periods to the present. Starting from the Enderun School, where the courses on management take place, it can be stated that the educational understanding of the commercial life in Turkey were encountered, with the 19th century educational institutions such as Mülkiye Mektebi, Darülfünun and Hamidiye Ticaret Mektebi. In the 2000s, business departments, which saw an unplanned growth, faced the problem of reducing the number of quotas or closing the relevant departments since 2016. While business administration departments have increased in quantity, it is seen that only the business departments of 4 universities in Turkey have the mentioned qualifications in the program-based evaluations of international accreditation institutions about their status in terms of quality. In addition, it is important to add the courses that can keep up with and guide this change in the upcoming periods, when we encounter and will encounter many new concepts within the scope of the Industry 4.0 concept, into business programs.

Keywords: Business Education; High Education; Business History; Business Department.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

ISSN 2618-6217

1. Giriş

19. yüzyılın sonlarında yönetim krizi, yönetim becerilerinin ve yönetim bilgisinin eksikliğinin iş dünyası üzerindeki etkisi özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) en üst düzeylerdeydi. Avrupa'da ise yönetim krizini biraz daha hafif yaşayan ülkelerde bu ihtiyacın daha az hissedildiği söylenebilir. Bu süreçte, işletme eğitimine duyulan ihtiyaç o kadar fazlaydı ki çoğu durumda buna karşı çıkan kesimlerin bastırıldığı görülmüştür. Bu noktada işletme okulları, yönetim düşüncesini hem eğitim vererek hem de popüler yayınlar aracılığıyla yayma görevini üstlenmiştir (Witzel, 2022: 287). Yeni binyılda, akademik eğitim giderek bilgi ekonomisinde temel bir eğitim türü haline gelmiş ve ekonomi eğitimi, politik ekonomiyi anlamaya yönelik ilk girişimlerden, beceri ve yeteneklerin toplanması anlamına gelen ayrı bir kategori olan işletme eğitimine yavaş yavaş genişlemiştir. Bu sayede işletme eğitimi ayrı bir kategori olarak ekonomik disiplinler aracılığıyla edinilip girişimci bir toplumun gelişmesine fırsat yaratmıştır (Savoio, 2014: 701). İşletme eğitiminin amacı, işletme/işletmecilik ile ilgili temel esasların, teori ve süreçlerin öğrencilere aktarılmasıdır. İşletme eğitimi, örgütlerin hedefleriyle paralel bir şekilde hareket etmekte bu bağlamda, sektörde ihtiyaç hissedilen konularda eleman yetiştirmeyi ve bireylerin farklı durumlarda karşılaşılabilecekleri olay ve olguları karar mekanizmaları, sorgulama ve çözüm üretebilme yetenekleriyle çözebilmelerini amaçlamaktadır (Özkul, 2012: 224). Locke (1989)'un aktardığına göre, 19. yüzyılın son dönemlerine gelindiğinde ABD, Avrupa ve Japonya'da yakın zamanlara denk gelen ve farklı yapılar içeren ulusal işletme eğitim sistemleri oluşturulmuştur. İşletme eğitimi, ikinci sanayi devriminin gerektirdiği şekilde daha nitelikli personel ve yöneticiler kapsamında ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır (Şehitoğlu ve diğerleri, 2020: 416). Az gelişmiş ülkelerin yükselen pazarlar kategorisine girdiği dönemde, gelişmiş ülkeler artık zirvede kalmak için mücadele etmekte ve bu durumun da işletme eğitimini olumlu ve tercih edilen bir çalışma alanı haline getirdiği söylenebilir (Faridi vd., 2017: 257). İşletme eğitimi, günümüzün değişen işletme koşullarına uygun ve piyasa şartlarının gerektirdiği nitelikleri kazandırıcı içerikte olmak zorundadır. Bu eğitimlerin verildiği üniversitenin eğitim kalitesinin en önemli göstergelerinden biri, mezunlarının iş yaşamındaki başarısıdır. Günümüzde 40'tan fazla ülkede yer alan 7500 okulla varlığını sürdürmekte olan işletme okulları henüz 20. yüzyılın başlarında dünyaya yayılmaya başlamıştır (Williams, 2006). 1990'lardan 2000'lere kadar meydana gelen bu hızlı artışın sonucunda; işletme okullarının kapanması, birleştirilmesi, yenilenmesi gibi sonuçlar ortaya çıkmıştır (Düzakın ve Yılmaz, 2009: 154). Özalp (1998)'e göre üniversiteler tarafından yapılan değerlendirmelerde en az üzerinde durulan ve en az araştırma yapılan konu üniversitedeki eğitim ve öğretimin kalitesidir. Çoğunluk mevcut durumu değerlendirmekten kaçınmaktadır. Doğru çözümler üretilebilmesi için mevcut durumun gerçekçi bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu sebeple işletme bölümlerinin farklı yönleriyle değerlendirilmesi yarar sağlayacaktır. Geçmişte yer alan bilgilerle 20 yıl sonrası için uygun bireyler yetiştirmek mümkün değildir (Benligiray ve Tez, 2011: 54).

Örgütsel çalışmaların diğer pek çok sosyal bilim alanlarıyla beraber hareket etmesiyle, bu alan da verilen eğitimde meydana gelen değişikliklerden etkilenmektedir ve bu gelişmelere cevap oluşturabilecek yenilikler yaratmak zorundadır. Örneğin, serbest

piyasa ekonomisinin etkileriyle birlikte işletme eğitimi veren kurumlarda ders programlarına bu piyasa koşullarının gerektirdiği dersleri eklemek gereği duyulmuştur. Tarihsel süreç içerisinde o günün koşulları altında işletme dalının iktisadın bir yan dalı olması yeterli iken veya sadece işletmeciliğe yönelik olduğu söylenebilecek birkaç ders varken, günümüz koşullarında daha hızlı bir değişim yaşandığı düşünüldüğünde, bu değişime cevap oluşturabilecek daha esnek yapıların varlığı gerekmektedir. Bu çalışmada da meydana gelen değişikliklere tarihsel süreç içerisinde nasıl cevaplar oluşturulduğu ve işletme eğitiminin bu süreçlere nasıl tepkiler verdiği araştırılmıştır. Geçmiş dönemlerde işletme/işletmecilik alanında konuya tarihsel açıdan bakan çalışmalara çok da önem verilmediği ancak son yıllarda tarihsel analizlere yer veren çalışmaların arttığını ifade eden akademisyenler bulunmaktadır. Örneğin, Zald (1993) ve Clark (2004), örgütsel çalışmalar alanında tarih her zaman var olmasına rağmen, yakın zamana kadar tarihsel analizde daha fazla dikkate değer gelişmeler görülmediğini belirtmektedir. Bucheli (2014) ve Clark (2004) ise "tarihsel dönüş"ün kendisi, bilimselden retoriğe ve daha bağlamsal yaklaşımlara doğru bir dönüş olarak anlaşılabilir bir karmaşık bir fenomendir; şimdiki zamandan veya gelecekte geçmişe bir dönüş ve son olarak, bir durumdan bir sürece dönüştür demektir (Pikos ve Olejniczak, 2017: 57). Türkiye’de de durum paralel şekilde gelişmektedir. Literatürde işletmecilik tarihine olan ilginin arttığı verilen konferanslar, bu alana özgü kitapların sayısındaki ve akademik yayınlardaki artış baz alındığında görülebilmektedir (Kurt, 2016: 3). Geniş kapsamlı olarak Amatori ve Jones (2003) tarafından yapılan tanıma göre işletmecilik tarihi, “bireysel firmaların tarihinden, iş sistemlerinin bütününe kadar, işletme geçmişimize ilişkin her şey” olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlamadan hareket ederek işletme/işletmecilik tarihi disiplininin fazlaca geniş bir alana yayıldığı ve politik bilimler, sosyoloji, ekonomi ve diğer birçok sosyal bilim alanıyla yakın ilişki içerisinde olması gerektiği düşünülebilir (Kurt, 2016: 2). Bu çalışmada, Türkiye’deki işletme eğitiminin tarihi farklı bir perspektifle, yapılmış benzer çalışmalar baz alınarak değerlendirilmiştir. Bu amaçla, bundan sonraki bölümlerde; işletme eğitiminin tarihsel gelişimi, Osmanlı Devleti’nde yönetim okulu, modern Osmanlı Devleti’nin ve Türkiye’nin yönetim okulları, 1950’li yıllarda Türkiye’de işletme eğitiminin durumu, 1980’li yıllarda Türkiye’de işletme eğitiminin durumu ve 2000’li yıllarda Türkiye’de işletme eğitiminin durumu başlıklarıyla kronolojik olarak incelenmiş, son olarak da günümüzdeki durum ve sürece getirilen eleştirilere ilişkin hususlar ele alınmıştır.

2. Yöntem

Bu çalışma, Türkiye’de yükseköğretimde işletme eğitiminin tarihsel gelişimine ilişkin bilgiler ışığında, söz konusu eğitimin mevcut durumunu ortaya koymak amacıyla tarama modeli kullanılarak yapılmıştır. Çalışmada ilgili literatür taranarak tarihsel arka planın ortaya konulmasına ek olarak doküman incelenmesi yapılmıştır. Özellikle mevcut durumu ortaya koymak amacıyla gerek Yükseköğretim Kurumunun (YÖK) gerekse üniversitelerin web sayfaları incelenerek, ikincil veriler yoluyla elde edilen veriler tablo haline getirilmiş ve yorumlanmıştır. Bu süreçte aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Türkiye’de işletme eğitiminin tarihsel olarak geçirdiği evreler nelerdir ve bu süreçte ne gibi değişimler yaşanmıştır?
2. 2021-2022 yıllarına ait veriler dikkate alınarak mevcut durum nasıl yorumlanabilir?

3. Son yıllarda işletme eğitiminde yaşanan sorunlar ve olası çözüm önerileri nelerdir?

3. TÜRKİYE'DE İŞLETME EĞİTİMİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

3.1. Osmanlı Devleti'nde Yönetim Okulu (Enderun Mektebi)

Yöneticiliğe dair derslerin yer aldığı, askeri ve sivil yöneticilerin yetiştirildiği bir okul olan Enderun Mektebi'nin, Fatih Sultan Mehmet tarafından açıldığı kabul görmektedir. Enderun Mektebi'nde etkili bir yönetim eğitimi verildiği görülmekte ve yönetim kadroları bu okuldaki yetiştirilmekteydi (Özkul, 2012: 230). Tepedelenlioğlu (1943), Enderun Mektebi her ne kadar ABD'nin üstün beyinleri ve yetenekli bireyleri dünyanın farklı yerlerinden kendisine çekme ve onları eğiterek gelecek dönemlerde bürokraside ve diğer yönetim alanlarında istihdam etme ve kullanma uygulamasının esin kaynağı olarak görülemeyecek olsa da bu uygulamaya benzer nitelikler taşıdığı ifade etmektedir. Bazı araştırmacılara göre de Enderun Mektebi'nin Osmanlı yönetim sistemi içerisindeki yerinin, İngiltere'deki Eton Kolejine benzer ve denk olduğu dile getirilmektedir (Işık ve Güneş, 2017: 4). Büyükbaş (2013) ise Enderunlar, Osmanlı Devleti'nin çok dilli, çok dinli, çok milletli olmasından kaynaklanan farklı unsurları bir arada tutabilecek ortak değer ve tutumları yaratan davranış geliştirme çabalarının önemli bir göstergesidir demektedir. Devlet, Enderun Mektebi ve diğer kurumları aracılığıyla bir taraftan çok kültürlü, farklı dil, din ve milletleri burada verilen eğitim yoluyla asgari düzey ve amaçlarda bir araya getirme çabası içerisinde, diğer taraftan tebaası arasında farklılık gözetmeksizin, devletin en üst organlarında görev alabilecek bireylere etkili bir eğitim imkânı vermiştir (Ünlü, 2018: 144). Enderun Mektebi, Osmanlı Devleti eğitim sistemi içerisinde saray okulu olarak da bilinmekte; askerlikten diplomasiye, güzel sanatlardan spora varıncaya kadar farklı tür ve branşlarda, eğitim ve öğretimin uygulamalı ve öğrenci merkezli yürütüldüğü üst düzey bir eğitim kurumu olarak tarihteki yerini almıştır. Osmanlı Devleti içerisinde mülkî, idarî, diplomatik ve diğer önemli kadroların yetiştirildiği bu yapı, dünyanın ilk "kamu yönetimi okulu" olarak da görülebilmektedir (Ödemiş, 2014: 65). Enderun Mektebi ile günümüz işletme/yöneticilik eğitimi arasındaki bağlantı esas alındığında, devletin önemli görevlerinde yer alacak bireylerin sevk ve yönetimi olabilecek en iyi şekilde kavrayabilmeleri için ortaya çıkan bu okuldaki eğitim uygulamalarının yapısını derinlemesine inceleyip analiz etmek, "işletme bilimi" içerisinde yer alan "yönetim" alanının gelişmesine de katkı sağlayabilir. İşletme ile doğrudan ilgili olan "yönetim ve organizasyon" konusunun Osmanlı tarihindeki en önemli örnek kurumlarından birinin Enderun Mektebi olarak gösterilebilecek olması nedeniyle, işletme ve yöneticilik alanına dâhil edilebilecek olan ileriki dönemlerde yapılacak tarihî çalışmalarda Enderun Mektebi ve ortaya çıkarmış olduğu "yönetim" bilgisi ve tecrübesi daha detaylı bir şekilde incelenebilir (Özkul, 2012: 230).

3.2. Modern Osmanlı'nın ve Türkiye'nin Yönetim Okulları

Türkiye'de ticari hayatla bağlantılı eğitim anlayışıyla 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak karşılaşmak mümkündür. Mülkiye Mektebi, Darülfünun ve Hamidiye Ticaret Mektebi ile ilk örnekleri görülmeye başlanan kısmen işletme/işletmeciliğe yönelik eğitim veren bu kurumlar Fransa etkisiyle kurulmuşlardır (Pazarcık, 2016: 10). 19. yüzyılın ortalarında Türkiye'de bir Darülfünun kurma fikri gündeme gelmiştir. Ancak

1863'te açılan ve halka açık genel kültür konferansları vermekten ileri gidememiş olan ilk Darülfünun 1865'te sona ermiştir. 1869'da çıkartılan Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile ilk kez Darülfünun hakkında yapısal düzenlemeler getirilmiş olmasına rağmen bundan sonra gerçekleştirilen iki girişimde de bu yapısal düzenlemeler göz önüne alınmamıştır. İkinci kez 1869'da açılan Darülfünun'da belirli bir ders programı yer almakla birlikte bu program da halka açık genel kültür derslerini içermekteydi ancak bu Darülfünun da 1871'de kapatılmıştır. 1874'teki üçüncü girişim olarak Mekteb-i Sultanî içinde Darülfünun-ı Sultanî açılmıştır. Hukuk ile mühendislik alanlarında diploma veren ve şubeleri ile belli bir ders programına sahip üçüncü Darülfünun da 1882'de kapatılmıştır. Her üç girişiminde de başarısız olarak görülebilecek olmasının nedeni ortaöğrenim görmüş öğrencilerin bu programlarda yer alamamasıdır (Dölen, 2008: 1). Esasen Darülfünun'un gelişmesi uzun bir zamana muhtaç olup, özerk olup olmamasının doğrudan doğruya bilimsel zihniyetin gelişmesiyle ilgisi yoktur. Bu daha çok aydınlanmış bir kafa yapısının bilimsel yöntemlerle milli ve evrensel değerler yaratabilmesiyle ilgilidir. Osmanlı ıslahatlarından bu yana eğitime ve bilime önem verilmesi gerektiği söylem ve tartışmalarında devlet destekleyici olsa da toplumda bilimsel yöntem ve düşünüşe yeterli önem verilmemesi ve bu yönde eğilim olmaması Darülfünun'un görevini zorlaştırmıştır. Cumhuriyet'in ilanıyla özgürlük, gelişme sürecine girmiş, bu kapsamda Darülfünun özerkleştirilmiştir. Özellikle 20. yüzyılın başlarından itibaren Darülfünun'da değişiklikler meydana gelmiş ve reformlar yapılarak adı değiştirilmiş yeni fakülteler eklenmiştir (Yanardağ, 2017: 131). Özellikle 1936 yılında kurulan İktisat Fakültesi ders programında yer alan "işletme iktisadı" dersiyle birlikte işletmecilik eğitiminin akademik anlamda bir boyut kazandığı söylenebilir (Özkul, 2012: 233). Mülkiye Mektebi'nin 1858 tarihli kuruluşunda yer alan nizamnamesinde okulun kuruluş amacının kaymakamlık ve kaza müdürlüğü gibi mülkiye amirleri, mal müdürlüğü gibi maliyeciler yetiştirilmek üzere olduğu kaydedilmiştir. Bu okula alınacak öğrenci kriteri olarak, Babıali hükümet dairelerinde maaşsız ya da çok az maaşlı olarak görev yapan ve yaşı otuzu geçmemiş kâtiplerle, ilk öğrenim derecesine sahip gençlerden seçme sınavı yapılarak öğrenci alınması öngörülmüştür. Fakat ilginçtir ki, Mülkiye Mektebi'nin o günkü ders programı ve müfredatı devrim niteliği taşıyabilecek zenginlikteydi. Ekonomi, politika ve istatistik derslerine yer verildiği görülmektedir (Toprak, 2021: 6). Aynı şekilde Mülkiye Mektebi'nin ders programında da "işletme iktisadı" dersine rastlamak mümkündür (Üsdiken, 2002: 127). 1950 yılında yüz yılı aşkın süredir faaliyet gösteren (Mülkiye Mektebi ismiyle) Siyasal Bilgiler Okulu, fakülte yapısına dönüştürülerek Ankara Üniversitesine dâhil edilmiştir (Üsdiken vd., 2013: 197). "19. yüzyılda Avrupa'da ve/veya Türkiye'de "İşletmecilik Eğitimi" almak "ticaret" eğitimi almak anlamına gelmektedir." demek yanlış olmayacaktır. Özkul'a (2016) göre; "hem Fransa'dan modellenen okul "ticaret" vurgusuyla hem de Türkiye'de modellemeyi yapan okul ve sonrasında okullar "ticaret" vurgusuyla işletmeci yetiştirme iddialarını sürdürmüşlerdir. Bu sebeple; 1883-1930 yılları arasındaki okuldaki eğitimin "Ticaret Teknikleri/Usul-i Ticaret Dönemi" şeklinde ele alınabilir/adlandırılabilir" (Özkul, 2016: 466). 1883-1916 tarihleri arasında faaliyet gösteren Hamidiye Ticaret Mektebi'nin amacı ise, ticaret bilgisine haiz "ticaret erbabı" yetiştirmek olmuştur. Ayrıca hem ticaret hem de iş dünyasına nitelikli bireyler yetiştirmek amacıyla kurulan Ticaret Mektebi'nin ders programlarını oluşturanların, bireylerin o günün ticaret ve iş dünyasına uyumlarını kolaylaştırmak için yabancı dil öğretimine de önem verdikleri görülmektedir (Özkul, 2017: 32). Görüldüğü gibi Türkiye'de işletme/işletmecilik yönetimi eğitiminin tarihi,

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönemlerine dek uzanmaktadır. Yöneticilik eğitiminin başlangıcı olarak 1882 tarihinde kurulan Yüksek Ticaret Okulu gösterilebilir. Bu okulun kuruluşunda o dönemlerde Fransa ile olan iyi ilişkiler nedeniyle Grandes Ecoles yapılanmasına bir öykünme söz konusudur (Sargut, 2009: 51). İşletme/işletmeciliğe yönelik eğitim, 1934 yılında kurulan İstanbul Üniversitesi ve 1936 yılında kurulan İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi ile akademik olarak devam etmiştir (Pazarcık, 2016: 10).

3.3. 1950'li Yıllarda Türkiye'de İşletme Eğitiminin Durumu

Üsdiken (2009), Türkiye'de işletmecilik eğitiminin modern anlamda gelişimi, iki farklı yapı arasında gelişme gösterdiğini belirtmektedir. Bunlar, Alman ve Amerikan ekolleridir. 1937 yılı sonrası İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesinde etkisi olan Alman ekolü, 1950'lere kadar Türkiye'deki işletme eğitiminde ağırlığını sürdürmüştür. Bununla birlikte, 2. Dünya savaşını takip eden yıllarda Avrupa'da hızla gelişmiş olan Amerikanizasyon etkisinin en çok hissedildiği ülkelerden biri Türkiye olmuştur (Küllü ve Arslantaş, 2020: 38). 1950'li yıllar Türkiye'nin iktisadi ve siyasi yapısında önemli yapısal değişikliklerin meydana geldiğinin hissedildiği dönemdir. 1949 yılında yapılan vergi reformları, 1950 yılında siyasi iktidarın değişmesi, devletin yanı sıra özel sektörün de etkinliğinin hissedilmeye başlanması, iyi işletme/işletmecilik bilgisine sahip idareci ve yöneticilere hızla ihtiyaç duyulmasına sebebiyet vermiştir (Aysan vd., 2020: 5). Amerikanizasyon hareketi Türkiye'de çok farklı değişimlere yol açmış olmakla birlikte endüstriyel anlamda da değişimlere ve gelişmelere neden olmuştur (Küllü ve Arslantaş, 2020: 38). İşyerlerinin bir bilim konusu olarak görülmeye başlanması, 1930'lu yıllarla birlikte başlamıştır (Oluç, 1973; Tosun, 1985). Sözü edilen yıllar, Türkiye'de "sistematik bir işletme bilimi eğitiminin" ve "çağdaş işletmecilik ve yöneticilik" konularıyla ilgili ilmin başladığı bir dönem olarak vurgulanmıştır (Üsdiken, 2002, s. 120). Türkiye'de iş yaşamına dair yükseköğretimde 1950'li yıllardan 1970'lerin ortalarına kadar önemli bazı değişiklikler meydana gelmiştir (Oluç, 1973). Örneğin, bu sürecin ilk adımı, Amerikan Ford Vakfı'nın teşvikleri ve parasal yardımlarıyla, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesine bağlı bir İşletme İktisadi Enstitüsünün kurulmasıdır (Üsdiken, 2009: 2).

3.4. 1980'li Yıllarda Türkiye'de İşletme Eğitiminin Durumu

1950'de liberal ekonomi politikalarının uygulanmaya başlanması ile özel kesimde artan işletmeci talebini karşılamak amacıyla iki önlem alınmıştır. İlk önlem olarak bahsedilebilecek olan durum, Yüksek Ticaret Okullarının İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi haline dönüştürülmüş olmasıdır. 1980'li yıllara gelindiğinde bu akademilerin (İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Adana İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi ve Trabzon İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi) sayısı altıya çıkmıştır. İkinci önlem olarak da yeni üniversitelerin kurulması ve işletme eğitimi veren fakültelerin sayısının artırılmasıdır. Akademi ve bağlı okullara bu fakülteler eklendiğinde işletme eğitimi veren lisans düzeyindeki kurum sayısının 48'e ulaştığı görülmüştür (Güvemli, 2018: 240). 1981 yılında yürürlüğe giren Yükseköğretim Kanunu ile farklı bir düzene geçilmiş, bu durumun bir devamı olarak da bu alanı düzenlemek ve yönetmek üzere, Yükseköğretim Kurulu (YÖK) adında, merkezi bir yapı kurulmuştur. Devamında da bazı istisnai durumlar haricinde, bütün

yükseköğretim üniversite adı altında tek merkezde toplanmıştır. Alandaki neredeyse tek örgütsel yapı haline getirilmiş üniversitelerin birbirlerine benzemeleri yönünde yapılan uygulama olmakla birlikte, bir taraftan da üniversitelerin birbirleriyle daha rekabet halinde olmaları istenmiştir (Üsdiken ve diğerleri, 2013: 190). YÖK yasasının işletme bölümleri kapsamındaki etkisi zorlayıcı eşbiçimliliğin¹ en belirgin örneğidir. Bu süreçte YÖK genel kural ve düzenlemelerin yanı sıra ders müfredatları ve içerikleri konusunda da üniversiteleri bazı hususlarda zorlamıştır (Sargut, 2009: 60).

3.5. 2000'li Yıllarda Türkiye'de İşletme Eğitiminin Durumu

İşletme eğitimi veren yükseköğretim kurumları geçtiğimiz yıllarda pek çok eleştiriye maruz kalmıştır. 2008 yılında ortaya çıkan ekonomik krizle birlikte, işletme okullarının günümüz dünyasında yöneticilik işini hakkıyla yerine getirebilecek yeterliliğe sahip mezunlar yetiştirememenin sorumluluğunu üstlenmeleri gerektiği konusunda iddialar ortaya atılmıştır. İşletme okulları, belirli bir yönetim eğitimi türüne olan gerekli ve acil ihtiyaçları çözmek ve yeni fikir ve uygulamaların yönetim topluluğu içinde yayılıp zenginleşmesine yardımcı olmak için oluşturulmuştur. Ancak günümüzde yeni fikirleri yaygınlaştırma söz konusu olduğunda kesinlikle geride kaldıkları söylenebilir. Çünkü gitgide daha az akademisyen, herhangi bir şey yayınlamaya istekli veya muktedir olmaktadır. Bu da verilen işletme eğitiminin artık gerekli olan bir şey olmadığı durumunun ortaya çıkmasına, yönetim okullarının meşruiyetlerine hatta amaçlarına karşı bir meydan okumayla karşı karşıya gelmelerine neden olmaktadır (Witzel, 2022: 289). Türkiye'de 2005 yılına kadar işletme eğitimi veren vakıf üniversitelerinin sayısı 22'ye yükselmiş ve toplamda 75 üniversite bünyesinde işletme eğitimi verilmiştir. 2011 yılına kadar işletme eğitimi veren devlet üniversitelerinin sayısı 80'e yükselirken aynı yıl için vakıf üniversitelerinin sayısı da 33'e yükselmiştir. 2019 yılına gelindiğinde ise, işletme eğitimi veren devlet üniversitesi sayısı 96'ya yükselmiş ve aynı dönemde vakıf üniversitelerinin sayısı da 44 olmuştur. Tablo 1'de bu değişimi gösteren sayılar yer almaktadır.

Tablo 1: Devlet ve Vakıf Üniversiteleri Bazında İşletme Eğitimi Verilen Bölümlere İlişkin Sayısal Veriler (1980-2022 Yılları Arası)

İşletme Eğitimi Veren Yükseköğretim Kurumları	Devlet Üniversitelerinin Sayısı	Vakıf Üniversitelerinin Sayısı
YÖK Dönemi (1980-2000)	28	1
2001-2005 Yılına Kadar	53	22
2006-2011 Yılına Kadar	80	33
2012-2018 Yılına Kadar	96	44
2019-2022 Yılına Kadar	148	148

¹ Kurumsal eşbiçimlilik kavramı örgütlerin birbirine benzer yönleri üzerine odaklanan bir kavram olup, bir örgütün benzer çevresel koşullar altında diğer bir örgüte benzemesine neden olan kısıtlayıcı bir süreç olarak yönetim yazınında yer almaktadır. Kurumsal eşbiçimlilik kavramı üçe ayrılmaktadır; örgütlerin arasındaki güç ve hiyerarşi farklarından kaynaklanan zorlayıcı kurumsal eşbiçimlilik, diğer birimlere göre uzman olarak kabul edilen örgüt ve birimlerin taklit edilmesi ile oluşan taklitçi kurumsal eşbiçimlilik ve alanda yer alan standart, kural ve yasaların ortaya çıkardığı normatif kurumsal eşbiçimlilik (Köse ve Ayhün, 2018: 533).

*1980-2018 Yılları arasındaki bilgiler Yelkikalan vd. tarafından (2019) yazılan “Eğitim 4.0 Ekseninde Türkiye’de İşletme Eğitiminin Dünü, Bugünü ve Yarını” adlı kitaptaki bilgilerden uyarlanmıştır. 2022 yılı verileri ise, Yükseköğretim Kurumunun www.yokatlas.yok.gov.tr adresindeki bilgilerden elde edilmiştir.

Tablo 1 incelendiğinde; özellikle 2000’li yıllarla birlikte (2001-2005 dönemi) işletme eğitimi veren üniversitelerin sayısında dramatik bir artış olduğu gözlenmektedir. Aynı şekilde 2019-2022 yılları arasında da belirgin bir artış söz konusudur. Bu rakamsal büyümenin ne kadar planlı olduğu tartışmaya açık görünmektedir. Çünkü daha önceki yıllarda işletme bölümlerinin bir kısmının kapatılması sorunuyla karşılaşmıştır. Kısaca, yıllar itibarıyla Türkiye’de işletme eğitimi veren üniversitelerin sayıları artma eğilimi göstermiştir (Yelkikalan vd., 2019: 142). 2000’li yıllarda yeni programlar vasıtasıyla işletme bölümlerini çeşitlendiren üniversiteler, plansız bir büyüme göstermiş, bu süreç sonunda ise, 2016 yılından itibaren kontenjan sayılarının azaltılması veya ilgili işletme bölümlerinin kapatılması sorunuyla yüzleşmiştir. 2017 yılında Ölçme Seçme ve Yerleştirme Merkezi’nin (ÖSYM) ek yerleştirme kılavuzundaki verilerine göre de en fazla boş kontenjanın işletme bölümlerine ait olduğu görülmektedir. ÖSYM’nin ÖSYS ek yerleştirme kılavuzuna göre en fazla boş kontenjan devlet, vakıf ve KKTC üniversiteleri toplamında 8.691 ile işletme bölümlerine aittir. Bunu 5.435 ile iktisat bölümleri izlemiştir (Öndeş, 2017). 2021 yılında Üniversiteler Arası Kurul (ÜAK) Sosyal Bilimler Eğitim Konseyi Başkanlığı bünyesinde, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi (MAKÜ) ev sahipliği kapsamında, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi ile ilişkili Fakülte Dekanları Toplantısı gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada rutin klasik görevlerinin dışına taşarak fakültelerin yapısal problemlerine çözüm üretmeye odaklanmanın daha önemli olduğu dile getirilmiştir. Bu toplantıda, ÜAK Sosyal Bilimler Eğitim Konseyi Başkanı Prof. Dr. Adem Korkmaz’ın da belirttikleri sorunları özetler niteliktedir:

“Bu yılın yerleştirmelerine baktığımızda birkaç yıl önceden veriler bir şekilde kendini göstermeye başlamıştı. 50 programlı bölümlerin merkezde 3-5 üniversiteyi hariç ettiğimizde ciddi sıkıntılar ve yüzleşmelerle karşı karşıya olduğunu gözlemlememiz gerekiyor. Bir öğrencinin Anadolu’nun herhangi bir yerinde bir İşletme Bölümünü neden tercih etmesi gerekiyor konusunda artık çok daha ciddi analizler yapması gerekiyor. Artık günümüzde dijital dünya çok başka süreçleri tetikliyor. Dünyada dijital üniversiteler kapıda. Trendlere göre de akademinin cevap vermesi gerekiyor.”

Tarihsel sürece bakıldığında, işletme eğitiminde niceliksel artışa önem verilmiş, devlet üniversitelerinde normal (örgün) öğretim yanında farklı öğretim programlarıyla da öğrenci alınmıştır. Vakıf üniversitelerinde ise, zaman içerisinde burs türleri farklılaşmış ve başarı bursu gibi genişlemeler olmuştur (Yelkikalan vd., 2019: 2). Bilginoğlu’nun (2018), bugün Türkiye’de 200’e yakın üniversitenin bulunduğu ve neredeyse tümünde işletme lisans programları bulunduğu ayrıca bunların kontenjan seviyesinin 10 binler civarında olup 2017’de ilk yerleşmede boş kalan kontenjan sayısının 9000’ler seviyesinde olduğu yönündedir şeklinde tespiti ile Türkiye’deki işletme eğitimi ile ilgili durumu özetlemektedir. Bu kontenjan yüksekliğinin nedeni “işletme eğitimi alanlar her şeyi yapabilecekleri” mantığıyla mıdır? şeklinde bir soru sorarak, bu mantığa cevaben her şeyi yapabilmek için işletme eğitiminin gerekmediğini de belirtmiştir. Bilginoğlu’na (2018) göre, işletmelerimizin küresel ekonomide gelişim göstermesini ve yaşamasını sağlayacak, ileriki nesillerin eğitim şeklini yapılandırmak ve uygulamak öncelikli amaç olmalıdır. 1936’da Prof. Alfred İsaac’ın İşletme İktisadi Kürsüsü ve 1954 yılında İşletme

İktisadi Enstitüsü kurulması gibi, söz konusu zamanlarda gerçekleştirilmiş bu yapılardan küçük olmayan bir işletme bilimi eğitimi yapılandırılmalıdır. Burada seçkin eğitim kurumlarını takip etmek yanlış olmayacaktır. Sayısı az da olsa, bazı eğitim kurumlarının bu arayışı takip ettikleri görülmektedir (Bilginöglü, 2018, s. 6). Gerek geçmiş gerekse günümüz dünyasının modern uygulamalarından faydalanmak, üst düzey yöneticilerin eğitimi konusunda, modern dünyanın eğitim ve öğretim sisteminin dönüşümüne paralel olarak her geçen gün gösterdiği değişim düşünüldüğünde önem arz etmektedir. Osmanlı Devleti mirasının, idareci eğitiminde Tanzimat öncesi ve sonrası oluşturduğu yapı, bu açıdan bakıldığında zengin bir tarihsel arka planın varlığını gözler önüne sermektedir (Kurban, 2016: 81).

Bu bölümde, çalışmanın hedeflerinden biri olan günümüzdeki işletme bölümlerinin durumunu belirleyebilmek için YÖK, üniversiteler ve bazı internet sitelerinden elde edilen ikincil veriler ışığında değerlendirmeler yapılmış ve tablolar halinde sunulmuştur. Buna göre YÖK verileri dikkate alınarak, ilk üçte ve son üçte yer alan üniversitelere son sırada yerleşen adayların ortalama netlerine (Tablo 2), ilgili bölümlerin taban ve tavan puanlarına (Tablo 3), kontenjan sayılarına ve boş kalan kontenjan oranlarına (Tablo 4), üniversitelerin işveren ilgi endeksi sıralamaları (Tablo 5) ve ilgili üniversitelerin işletme bölümlerinde yer alan öğretim elemanı sayıları ve dağılımları (Tablo 6) verilmiştir. Ayrıca zorunlu ve seçmeli derslerin dağılımları, ilgili üniversitelerin işletme bölümlerinde endüstri 4.0 kapsamında değerlendirilebilecek ders sayıları ve staj imkanları hakkındaki bilgilerden (Tablo 7) yola çıkılarak çeşitli çıkarımlar ve sonuçlar üretilmeye çalışılmıştır.

Tablo 2: 2022 Yılında İlk Üçte Yer Alan Üniversiteler ile Son Üçte Yer Alan Üniversitelerin İşletme Bölümlerine Yerleşen Son Adayların Ortalama Netlerine İlişkin Veriler

Yerleşen Son Kişi Bazında	OÖBP*	TYT Türkçe (40)	TYT Sosyal	TYT Matematik (40)	TYT Fen (2)	AYT Matematik (40)	AYT Türkçe (24)	AYT Tarih (10)	AYT Coğrafya (6)
Koç Üniversitesi (İngilizce) Burslu Vakıf*	490,815	35	17,8	36,8	13,8	40	19	7,5	6
Boğaziçi Üniversitesi*	467,165	35,5	20	36	11,5	37	21,8	6,5	5
Bilkent Üniversitesi*	482,501	33,8	18,8	36,5	11,8	36,3	20,3	5	6
Atatürk Üniversitesi	315,802	2	-1,5	-0,3	-1	1,8	1,3	0,3	3,5
Kafkas Üniversitesi	269,269	15	7,5	-0,3	0	0	4,8	1,3	3,8
Muş Alparslan Üniversitesi	300,577	16	7,5	2	0	-0,5	2,8	2,5	2,3

*İşaretli üniversiteler ilk üç sırayı temsil etmektedir. **Ortaöğretim başarı puanı

***Tablodaki veriler Yükseköğretim Kurumunun www.yokatlas.yok.gov.tr adresindeki bilgilerden elde edilmiştir.

2022 yılı YKS sınav sonuçlarına göre devlet ve vakıf üniversitelerinde oluşan taban ve tavan puanlar Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: 2022 Yılına Ait Devlet ve Vakıf Üniversitelerinde Oluşan Taban ve Tavan Puanlar

Üniversite Türü	Taban Puan	Tavan Puan
Devlet	181,497	551,871
Vakıf	190,146	540,739

* Tablodaki veriler Yükseköğretim Kurumunun www.yokatlas.yok.gov.tr adresindeki bilgilerden elde edilmiştir.

Tablo 3 ve Tablo 2 birlikte incelendiğinde, eksi netlerle de bazı üniversitelerin işletme bölümlerine yerleşilebildiği görülmektedir. Tavan puanlara bakıldığında, Türkçe, Matematik, Fen, Sosyal, Tarih ve Coğrafya alanlarında yüksek netlere sahip öğrencilerin ilk üç sırada belirtilen üniversitelere yerleştikleri görülmektedir. Eksi netlere sahip öğrencilerin işletme ders programlarında yer alan dersleri ne ölçüde başarabilecekleri sorgulanmalıdır.

Tablo 4: 2021 ve 2022 Yılına Ait İşletme Programları Kontenjanları ve Yerleşen Öğrenci Sayıları

İşletme Programı Bazında Yıllar	Kontenjan Sayısı	Yerleşen	Oran
2021 YKS Sonucu	12,556	7,910	%36,5 Boş Kontenjan
2022 YKS Sonucu	12,101	12,032	%0,6 Boş Kontenjan

* Tablodaki veriler Yükseköğretim Kurumunun www.yokatlas.yok.gov.tr adresindeki bilgilerden elde edilmiştir.

Tablo 4’de yer alan 2021 yılı YKS sonucuna göre, Türkiye’deki işletme bölümlerinin toplam kontenjanı 12,556 iken, bu kontenjanlara yerleşen kişi sayısı 7,910 olarak gerçekleşmiş, ilgili yıl için kontenjanların % 36,5’i boş kalmıştır. 2022 yılında ise boş kontenjan oranı % 0,6 olarak açıklanmıştır. Oldukça dikkat çeken bu ani doluluk oranı, YÖK’ün 2022 yılında yapılan sınavda ön lisans ve lisans programlarını tercihte 150 ve 180 olan baraj puanları uygulamasını kaldırılmasından kaynaklanmaktadır.²

Tablo 5: 2022 Yılında İlk Üçte Yer Alan Üniversiteler ile Son Üçte Yer Alan Üniversitelerin İşletme Bölümlerine Ait Bazı Veriler

Üniversite	İşveren İlgili Endeksi Puanı	İşveren İlgili Endeksi Sırası (154 Üniversite Arasında)
Koç Üniversitesi (İngilizce Burslu)	55.8	6
Boğaziçi Üniversitesi	66.9	2
Bilkent Üniversitesi	43.8	25
Atatürk Üniversitesi	20.7	122
Kafkas Üniversitesi	18.1	140
Muş Alparslan Üniversitesi	15.1	153

*İşveren İlgili Endeksi Puanı ve Sıralamasına ilişkin veriler 24.01.2023 tarihinde <https://www.kariyer.net/en-iyi-universiteler/universiteler-bolumler> web sayfasından elde edilmiştir.

**Öğretim elemanlarına ilişkin veriler ve ders dağılımlarına ilişkin veriler ilgili üniversitelerin web sayfalarından elde edilmiştir.

² 2022 YKS'den itibaren ön lisans ve lisans programlarını tercihte 150 ve 180 olan TYT ve AYT baraj puanları uygulaması kaldırılmıştır. Erişim: <https://www.trthaber.com/haber/gundem/universiteye-giriste-baraj-puani-kaldirildi-654147.html>.

İşveren ilgi endeksi puanı ve sıralaması www.kariyer.net isimli internet sitesinin “son 10 yılda yeni çalışanlarını arayan 486 bin işveren kullanıcısının 200 milyon hareketini inceleyerek bu hareketleri adayların özgeçmişlerindeki bilgiler ile eşleştirerek anlamlandırmalarıyla oluşturulmuş bir uygulamadır”. Mezunların, üniversite mezuniyetleri sonrası ilk iki yıl içerisinde işe girme hızlarını, işverenlerin hangi üniversite ya da bölüm mezunlarına daha fazla ilgi gösterdiklerini belirleyen uygulamadan alınan verilerle yukarıdaki Tablo 5’deki yer alan üniversitelere ilişkin bilgilere bakıldığında, Boğaziçi Üniversitesi İşletme (İngilizce) bölümü 66.9 endeks puanına sahipken 154 üniversite arasında da ikinci sırada yer almaktadır. Tablo 5’deki yer alan bir diğer üniversite olan Muş Alparslan Üniversitesi İşletme Bölümü ise, 15.1 endeks puanı ile 154 üniversite arasında 153. sırada yer almaktadır. Öğretim elemanlarının dağılımlarına ilişkin veriler incelendiğinde, Koç Üniversitesi İngilizce İşletme Bölümünde 26 öğretim üyesi yer almaktayken, Muş Alparslan Üniversitesi İşletme Bölümü beş öğretim üyesiyle faaliyetlerini sürdürmektedir. Zorunlu/seçmeli ders dağılımlarının genellikle altı üniversite için de paralellik gösterdiği söylenebilmektedir.

Tablo 6: 2022 Yılında İlk Üçte Yer Alan Üniversiteler ile Son Üçte Yer Alan Üniversitelerin Akademik Kadro Dağılımı

Üniversite	Öğretim Üyesi Sayısı	Zorunlu/Seçmeli Ders Sayısı
Koç Üniversitesi (İngilizce Burslu)	26 (Profesör 10, Doçent 5, Dr. Öğr. Üyesi 11)	28/15
Boğaziçi Üniversitesi	20 (Profesör 9, Doçent 5, Dr. Öğr. Üyesi 6)	34/13
Bilkent Üniversitesi	21 (Profesör 3, Doçent 9, Dr. Öğr. Üyesi 9)	42/6
Atatürk Üniversitesi	21 (Profesör 11, Doçent 3, Dr. Öğr. Üyesi 7)	41/16
Kafkas Üniversitesi	13 (Profesör 4, Doçent 6, Dr. Öğr. Üyesi 3)	40/14
Muş Alparslan Üniversitesi	5 (Doçent 1, Dr. Öğr. Üyesi 4)	42/12

Tablo 6 incelendiğinde, 2022 yılı verileri ışığında ilk üçte yer üniversitelerin akademik kadro yapısının niceliksel olarak benzeştiği ancak sadece Bilkent Üniversitesinde profesör sayısının diğerlerine göre daha az olduğu görülmektedir. Aynı benzeşmenin son üçte yer alan üniversiteler arasında görülmemesinin sebebinin ise 2022 yılında baraj puanı uygulamasının kaldırılmasından kaynaklandığı ve özellikle uzun bir geçmişe sahip olan Atatürk Üniversitesinin bu tabloda yer almasının sebebinin açıklar nitelikte olduğu düşünülmektedir. Çünkü akademik kadro yapısı ilk üçte yer alan üniversiteler ile benzeşmektedir. Son üçte yer alan üniversitelerin ise akademik kadrosunun niceliksel olarak güçlendirilmesi gerektiği görülmektedir. Zorunlu ve seçmeli ders dağılımı incelendiğinde ise İlk üçte yer alan üniversitelerden Bilkent Üniversitesi dışında yer alanların zorunlu/seçmeli oranının seçmeli lehine benzeştiği son üçte yer alan üniversitelerde ise zorunlu lehine benzeştiği görülmektedir. Özellikle günümüz rekabet koşulları düşünüldüğünde ve Tablo 7’deki dersler de dikkate alındığında dijital dönüşüme ayak uydurma yeteneğini artıracak seçmeli derslerin sayısının artırılmasının gerekliliği görülmektedir.

Tablo 7: 2022 Yılında İlgili Üniversitelerde Yer Alan Endüstri 4.0 Kapsamındaki Dersler ile Staj Derslerine İlişkin Bilgiler

Üniversite	Endüstri 4.0 Sürecine Uyum Niteliğinde Derslerin Var Olup Olmadığı	Staj Olanasının Olup Olmadığı
Koç Üniversitesi	3 Ders (Yönetim Bilişim Sistemleri, E-Ticaret Yönetimi, İş Dünyası ve Kamuda Büyük Veri)	İsteğe Bağlı Staj Yapılmakta (Staja ilişkin web sitesinde bilgi ve açıklamalar mevcut)
Boğaziçi Üniversitesi	5 Ders (Bilgi Sistemleri Yönetimi, Teknoloji Yönetimi, Yönetim Simülasyonu, İşletmeler için Veri Analitiği, İstatistiksel Öngörü ve E-Ticaret)	Staj Zorunluluğu Bulunmamakta (İlgili üniversitenin web sayfasında kariyer merkezi kısmında iş ve staj imkânlarına yer verilmekte)
Bilkent Üniversitesi	1 Ders (Veri Modelleri ve Karar Alma)	Zorunlu Yaz Stajı Dersi Bulunmaktadır
Atatürk Üniversitesi	11 (Yönetim Bilgi Sistemleri, Mobil Programlama, Kentsel Lojistik ve Akıllı Ulaşım Sistemleri, Ağ ve Simülasyon Uygulamaları, Bilgisayar Destekli Muhasebe, Muhasebe Bilgi Sistemi Yönetimi, Dijital Pazarlama, Dijital Dönüşüm, E-Ticaret ve E-İş, E- Öğrenme, İşletmelerde Bilgi Sistemleri)	Seçmeli Ders Olarak Mevcut
Kafkas Üniversitesi	4 (Mobil Pazarlama, Bilgi Yönetimi, Yönetim Bilişim Sistemleri, Bilgisayarlı Muhasebe)	Staj Zorunluluğu Bulunmamakta (Staja ilişkin herhangi bir bilgi mevcut değil)
Muş Alparslan Üniversitesi	6 (Bilgisayarlı Büro İşlemleri, Bilgisayarlı Muhasebe, Veri Madenciliği, E-Ticaret, Doğrusal Programlama, Elektronik Tablolar ve Modelleme)	Staj Zorunluluğu Bulunmamakta (Staja ilişkin herhangi bir bilgi mevcut değil)

*Tablo 7' deki bilgilere ilgili üniversitelerin web sayfalarından ulaşılmıştır.

Stajlara ilişkin bilgilendirme ve yönlendirme amaçlı içeriklere Koç Üniversitesi ve Boğaziçi Üniversitesi İşletme Bölümlerinin web sayfalarından ulaşılabilirken, Bilkent Üniversitesi İşletme Bölümünde yaz stajı zorunlu olarak ders programlarında mevcuttur. Endüstri 4.0 kapsamındaki derslerin ilgili üniversitelerde kısmen de olsa yer aldığı görülmektedir.

İşletme eğitiminin nitelik olarak durumunu, uluslararası akreditasyon kuruluşlarının program bazlı yaptığı değerlendirmeler sonucu ortaya çıkan sonuçlar özetlemektedir. Yükseköğretim Kalite Kurulu web sayfasında yer alan tanımlamalar ve açıklamalara göre, Program Akreditasyonu:

[b]ir akreditasyon kuruluşu tarafından belirli bir alanda önceden belirlenmiş, akademik ve alana özgü standartların bir yükseköğretim programı tarafından karşılanıp karşılanmadığını ölçen değerlendirme ve dış kalite güvence sürecini ifade etmektedir. Ulusal akreditasyon kuruluşlarının yetkilendirilmesi ve uluslararası akreditasyon kuruluşlarının tanınması süreci Yükseköğretim Kalite Kurulu (YÖKAK) tarafından belirlenen ilke ve ölçütler kapsamında yürütülmektedir. 2016 yılından itibaren YKS Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzunda (Eski adıyla ÖSYS Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu) YÖKAK tarafından yetkilendirilen veya tanınan akreditasyon kuruluşlarının akredite ettiği program bilgileri yer almaktadır.

YÖKAK tarafından tanınan AACSB (Association to Advance Collegiate Schools of Business) isimli uluslararası akreditasyon kuruluşuna göre de Türkiye'deki üniversitelerin işletme bölümlerinden yalnızca Koç, İhsan Doğramacı Bilkent, İstanbul Üniversitesi ve Sabancı Üniversitesi'nin ilgili bölümleri bu kriterleri karşılayabilmektedir. AACSB akreditasyonu temelde; stratejik yönetim ve yenilik, katılımcılar, öğrenciler-öğretim üyeleri ve profesyonel kadrolar, öğrenme ve öğretme süreci ile akademik ve profesyonel katılım başlıklarında 15 farklı standardı içermektedir. (Bakınız: Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2022).

3.6. Türkiye'de İşletme Eğitiminin Mevcut Durumuna Dair Eleştiriler

Yönetimle ilgili düşünürler, en başından beri örgütlerin parçaların toplamından çok daha fazlası oldukları durumlarda daha fazla güç elde ettiklerinin farkındaydı. Strateji, çalışanlar, müşteriler, finans, örgüt, kültür vd. karmaşık bir şekilde birbiriyle ilişkili ve bağlantılı olarak bütüncül bir yapıya sahiptirler. İşletme eğitime daha bütüncül bir yaklaşım getirilmesi durumunda bu yaklaşımın sorunu çözüp çözemeyeceği meçhuldür, ancak böyle bir yaklaşımın denemesi faydalı gibi görünmektedir. Parça parça öğrenilen fikirlerden bir bütün oluşturabilme yeteneğinin ihtiyaç duyulan şey olacağı söylenebilir. Bütünleştirici öğretimin mümkün olduğu ve geniş çapta denemesi gerektiği görüşü ileri sürülebilir. Daha bütüncül düşünme ve yönetme yolları sunmak, günümüzde yönetim okullarının karşılaştığı en büyük zorluklardan biridir (Witzel, 2022: 289). Bilginoğlu (2018: 6), bir değişimin yaşandığının ve işletme eğitiminde gelecek nesillerin eğitim konseptinin oluşturulması ve uygulanması gerektiği yönündeki fikrini şu örnekle dile getirmiştir. Örneğin, bugün Google ve Wiki'den aldıklarımızın, yarın bulut (Cloud) üzerinden "akıllı sistemlere" ve "yapay zekâya" gelebileceğidir: Üzerinde durulması gereken diğer bir konu ise, bir ders kitabında yer alan bilgilerin çok kısa süre içerisinde eskimesi veya büyük bir kısmının yok olup geçerliliğini yitirmesidir. Araştırma sonuçları göstermektedir ki, işgücü piyasasında kısa ve uzun vadede beklentilerin cevaplanması, mevcut işgücü yetenek ve kapasitelerinin geliştirilmesine bağlanmış durumdadır. Dijital dönüşüm sürecinin hızlı bir gelişme kaydedebilmesi için nitelikli işgücü seviyesinin geliştirilmesi bir ön koşul olarak görünmektedir. Özellikle nitelikli insan kaynağına ulaşma konusunda ciddi yetersizliklerin mevcudiyeti Türkiye'de yapılan firma beklentileri araştırmalarında ortaya çıkan durumdur (Doğru ve Meçik, 2018: 1601). Kurban (2016) tarafından yapılan çalışmada; Türkiye'de yönetici sınıfın eğitiminin nasıl olması ve ne şekilde teşkilatlanması gerektiğine dair çalışmalardaki görüşlerin çeşitlilik ve farklılıklar arz ettiği buradan yola çıkarak Fransız Ulusal Yönetim Okulu'nun (ENA) birtakım uygulamalardan hareketle TODAİE'nin (Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü) modern Enderun olarak dönüşümünün sağlanabileceği önerilmektedir. Tarihsel açıdan bakıldığında, TODAİE kadar geçmişi olan ENA, üst düzey yönetici ve idarecilerin tamamlaması gereken bir okuldur. Bu çerçevede, Enderun Mektebi ve Mekteb-i Mülkiye gibi merkezileşmiş bir yapı dâhilinde eğitim vermektedir. Yönetim okulu misyonuna uygun olarak bütünsel bir yapıya sahip olduğu, özellikle kuramsal ve uygulamalı eğitime yönelik olarak öğrenim görülmesinden hareketle çıkarılabilmektedir (Kurban, 2016: 79). Ancak 1958 yılında 7163 sayılı Kanunla kurulmuş olan Amme İdaresi Enstitüsü, 2018 yılında 703 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile kapatılmıştır (T.C. Resmî Gazete, 2018, Sayı: 30473).

İşletme eğitimi içinde yoğun bir yeri olan muhasebe öğretimi de bir diğer dikkat çekici konudur. Çünkü günümüzde muhasebe mesleği artık ulusallıktan çıkarak, uluslararası

bir nitelik kazanmıştır. Eğitim veren fakülteler bağlamında muhasebe eğitimine ağırlıklı olarak müfredatlarında yer veren bölüm işletme bölümüdür. Türkiye'deki üniversitelerde yer alan işletme bölümleri müfredatlarının IAES 2'ye (*Uluslararası Muhasebe Eğitimi Standartları*) kısmen uydukları söylenebilir. Bu noktada Kızıyalçın (2020:147), muhasebe meslek adaylarının diğer derslerin yanı sıra bilgi teknolojilerini içeren konuları da çok iyi bilmesinin önemi vurgulanmakta ve bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“IAES 2 yeterlilikleri muhasebe ve finansman ile ilgili bilgiler, organizasyon ve iş bilgisi ve bilişim teknolojileri olmak üzere üç bölüme ayrılmaktadır. Organizasyon ve iş bilgisi alanı Türkiye'de yer alan işletme bölümlerinde IAES'e uygunluk açısından en yüksek orana sahiptir. Bu alan hem toplam dersler içindeki oranı baz alındığında hem de zorunlu derslerin oranı olarak diğer alanlardan daha yüksek bir orana sahiptir. Muhasebe ve finans alanındaki derslerin IAES 2'ye nispeten uygun olduğu söylenebilir. Bilgi teknolojisi alanına bakıldığında ise oranların oldukça düşük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bilgi teknolojisi alanının IAES 2'ye uygunluğunun düşük olduğu vurgulanabilir. Teknolojinin günümüzdeki önemine bağlı olarak IAES 2'de muhasebe meslek mensuplarının eğitimlerinin teknoloji tabanlı olmasının gerektiği belirtilmektedir.”

Amerikancı bir modele öykünülerek işletme yönetimi eğitiminde benzeşmeye gidilmesi birkaç yönden eleştirilebilir. Liberalleşen iç pazarın beklentilerinin karşılanması yönüyle, diğer taraftan da ABD işletme okullarının dinamiklerinin geleneksel üniversitelere aktarımını sağlaması bakımından, Amerikan modeli kapsamında oluşan eşbiçimsel süreç olumlu görülebilecektir. Avrupa Birliği'nde üniversitelerin yenilenmesi şeklinde belirtilen Bologna süreci incelendiğinde, bunun gerçekte Avrupa'daki üniversitelerin Amerikan üniversiteleriyle rekabet edebilme yeteneklerini artırma çabası olduğu görülür. En azından kurumsal olarak Türkiye'deki işletme yönetimi eğitimi, Amerikan işletme okullarına öykünerek içeride oluşturulan eşbiçimlilik süreci sayesinde, Bologna sürecinin ötesine taşınmıştır (Sargut, 2009: 61).

Türkiye'de günümüzde çok az sayıdaki üniversitenin puanları yıllar içinde artmaktadır. Bu kapsamda puanı artan üniversitelerin eğitim programları, içerikleri ve eğitim sistemlerinin incelenmesi gereklilik arz etmektedir. Vakıf üniversitelerinin eşbiçimliliğin önüne geçmek amacıyla İngilizce işletme bölümlerine yöneldikleri ve bu durumun da devlet üniversitelerinde daha az sayıda kaldığı tespit edilmiştir. Devlet üniversitelerinde işletme eğitiminin niteliksel olarak kalitesini artıracak faaliyetler yapılması önerilebilir. Ayrıca vakıf üniversiteleri kontenjan açısından dolmamakta, bu durum çok düşük puanlı öğrencilerin bu bölümlere yerleşmesine sebep olmaktadır. Bu durumun önlenmesi amacıyla işletme bölümlerine baraj puanı getirilmesi uygun olabilecektir. Üniversite-sanayi iş birliği oluşturulacak projelerle desteklenerek, işletme bölümü öğrencilerinin donanımlarının artırılması hedeflenmelidir (Yelkikalan vd., 2019: 143). Lisansüstü işletme eğitimleri açısından duruma bakıldığında ise, Aysan vd. (2020) tarafından yapılan değerlendirmeler önem arz etmektedir. 1954 yılında Türkiye'de kurulan İşletme İktisadi Enstitüsünün bir akademik yıl süreli “ihtisas programı” sıra dışı bir eğitim programı olarak günümüzde hâlâ izleri yaşayan lisansüstü işletmecilik alanında bir eğitim programı olarak görülmektedir. Enstitü, 1957 yılında başlatılan bu programı kırk

yıl boyunca sürdürmüş, ancak değişen koşullar nedeniyle bu program 1990'ların ikinci yarısında son bulmuştur. Öğrenci bakış açısından duruma bakıldığında, bir yıl içerisinde yüzlerce vaka tartışması yapabilme fırsatı yakalayan bir öğrencinin, gerçek yaşamda karşılaşabileceği birçok durumun benzerini önceden tartışmış ve birebir gözlemlemiş olacağı görülür. Öğrencilere yöneticilikte karar verme tecrübesinin kazandırılmaya çalışılmasının değeri tecrübe açısından bakıldığında daha da iyi anlaşılmaktadır. Harvard Business School'u Dünya'da hâlâ çok saygın bir yerde tutan başarı sırrının ardında "vaka metodu" vardır. Kırk yıla yakın bir süre "İşletmecilik İhtisas Programı"nı Türkiye'de öncelikli olarak tercih edilen lisansüstü program yapan, ilgili metoda bu öğretim kurumu tarafından verilen önemdir. Günümüzde, böyle bir eğitim yapısına eskisinden daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Bu noktada, Aysan vd. (2020: 16), Türkiye'de mevcut iki yüzün üstündeki üniversitede sayısız işletmecilik yüksek lisans programı bulunmaktadır. Ama bir tane dahi tüm gün boyunca yoğun bir şekilde vaka tartışmaları yapılan, yüzde yüz devam mecburiyeti bulunan bir "İşletmecilik İhtisas Programı" mevcut olmadığını ifade etmektedir.

4. Sonuç ve Öneriler

İşletme eğitiminin tarihsel süreci incelendiğinde, Türkiye'de günümüzdeki yükseköğretim kurumlarına benzer nitelikteki kurumların izlerine 15. ve 16. yüzyıllarda kurulmuş olan mekteplerde ve medreselerde rastlamak mümkündür. Medrese ve mekteplerde doğrudan işletme eğitime yönelik bütüncül bir yapıya rastlanmasa da bu dönemde yer alan bazı derslerin işletmecilik ile ilgili kavramlara eğitim süreçlerinde yer verildiği gözlenmektedir. Benzer şekilde Enderun Mektebinde yer alan derslerde de yöneticilik davranışlarının nasıl olması gerektiği yönünde eğitimler yer almaktadır. Her ne kadar iktisat alanının alt dalı gibi görülüp iktisat dersleri ile bir arada yürütülse de 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında ticaret mekteplerinin müfredatlarında işletme iktisadi dersinin yer alması bu alanda bir disiplin oluşturma çabası olarak görülebilmektedir. Türkiye'deki eski kurumların yerini yenilerine bırakmasıyla muhasebe, iktisat, vergi ve maliye gibi derslerle başlayan işletme eğitimi daha sonraki dönemlerde özel sektördeki gelişmelere paralel olarak, bu alandaki ihtiyaçları karşılamak üzere pazarlama, insan kaynakları, denetim, üretim yönetimi gibi derslerin eklenmesiyle genişlemiştir.

Üniversitelerin çeşitli bölümlerinden mezun olanlarda olduğu gibi işletme mezunlarının da beklentilerine yönelik alanlarda istihdam edilemedikleri görülmektedir. Bu da bizi, üniversitelerin yetiştirdiği mezunlarla iş dünyasının talep ettiği mezun profilleri arasında tam bir uyuma bulunmadığı gerçeğiyle yüzleştirmektedir. Bu yüzden eğitim programları oluşturulurken, bireylerin mezun olduktan sonraki süreçte yer almaları gereken sektörlerin yakından takip edilmesi ve bu sektörlerin ihtiyaç duyduğu niteliklere eğitim programları bütünleştirilmek suretiyle uyumlu hale getirilmelidir. Özellikle derslerin içerik olarak çok fazlaca teorik olması, bireylerin öğrendiklerini deneyimleyebilme şansını getirmemektedir. Bu değerlendirmelere istinaden çalışma çerçevesinde geliştirilen öneriler şu şekilde sıralanabilir:

- ✓ İşletme eğitimi veren kurumlarımızda gelecek nesiller için eğitim konseptleri oluşturulmalıdır, çünkü ders kitaplarındaki bilgiler artık çok daha hızlı biçimde geçerliliğini yitirmektedir. Endüstri 4.0 süreçleri beraberinde yapısal ve süreçsel

değişim ve dönüşümler getirmiştir. Bu da ihtiyaç duyulan bireylerin profillerinin değişimine neden olmaktadır. Bu süreçle birlikte birçok yeni kavram ortaya çıkmıştır. Örneğin, nesnelerin interneti, hizmetlerin interneti ve siber fiziksel sistemler gibi. Bu durum, söz konusu süreçlere uygun bireyleri istihdam imkânı sağlayabilecektir.

- ✓ İşletme eğitiminde uygulamalı derslerin sayısı artırılmalıdır. Bu derslerde vaka çalışmaları yapılması bireylerin gerçek yaşamda karşılaşacağı problemleri çözmelerinde yardımcı olabilecektir. Çünkü 1954 yılında Türkiye’de lisansüstü işletmecilik eğitimi yapmak amacıyla kurulan İşletme İktisadi Enstitüsünün bir akademik yıl süreli “İhtisas Programı” günümüzde hâlâ izleri süren sıra dışı bir eğitim programı olarak görülmektedir. Bunun en önemli nedeni olarak da yapılan vaka çalışmalarının yoğunluğu gösterilmektedir.
- ✓ Örnek alınabilecek geçmiş ve günümüzden kurumlar bulunarak, bunlardan rol model olarak yararlanılabilir. Bunların ders içerikleri, müfredatları ve uygulamaları incelenmelidir.
- ✓ Öğrenci kalitesinin artırılabilmesi amacıyla bir taban puan uygulamasına gidilmesi önerilmektedir.
- ✓ İşletme eğitimi örgütlerin hedefleriyle paralel bir şekilde hareket etmektedir bu bağlamda, sektörde ihtiyaç duyulan konularda bireyler yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Bu yüzden de sektör ve üniversiteler arasında yakın bağlar kurulabilmeli ve sektörde ve teknolojideki gelişmeler bu iş birliği sayesinde yakından takip edilmeli, öğrencilerin staj ve uygulama imkânları artırılmalıdır.

Kaynakça

Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. (2022). Akreditasyon, retrieved from <http://ggy.fenbilimleri.ankara.edu.tr/akreditasyon/>

Aysan, M. A., Yücel, G., Adiloğlu, B. (2020). Türkiye’de lisansüstü işletmecilik eğitiminde bir kuyruklu yıldız: işletmecilik ihtisas programı. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (19), 3-24.

Benligiray, S., Tez, H. Ö., (2011). Üniversitelerin işletme eğitimi veren bölümleri öğrencilerine genel işletmecilik değerlerini kazandırmayı amaçlıyorlar mı? *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13(2), 49-70.

Bilginoglu, F. (2018). İşletme eğitimi üzerine düşünceler. *Muhasebe Enstitüsü Dergisi*, 16 (59), 3-6.

Boğaziçi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi. (2022). Lisans kataloğu, retrieved from https://www.boun.edu.tr/tr-TR/Content/Akademik/Lisans_Katalogu/Iktisadi_ve_Idari_Bilimler_Fakultesi/Isletme_Bolumu

Doğru, B. N., Meçik, O. (2018). Türkiye’de endüstri 4.0’ın işgücü piyasasına etkileri: Firma beklentileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23. *Endüstri 4.0 ve Örgütsel Değişim Özel Sayısı*, 1581-1606.

Dölen, E. (2008). II. Meşrutiyet döneminde Darülfünun. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 10 (1), 1-46.

Düzakın, E., Yılmaz, Ö. (2009). İşletme mezunlarının iş hayatındaki yeri ve işletme eğitimi: 1000 büyük sanayi kuruluşunun işletme mezunlarından beklentileri üzerine bir araştırma. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18 (1), 149-164.

Erzurum Atatürk Üniversitesi İşletme Fakültesi. (2022). Lisans Ders Listesi, retrieved from <https://birimler.atauni.edu.tr/isletme-bolumu/lisans-ders-listesi/>

Faridi, M.R., Kumar, H., Arif, S. M. (2017). Mapping the terrain of business education. *International Review of Management and Marketing*, 7 (1), 257-264.

Güvemli, O. (2018). Türkiye’de işletme eğitiminin tarihçesi ile ilgili bir görüş. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (14), 238-241.

Işık, A., Güneş, E. (2017). Türk tarihinde özel yeteneklilerin eğitimi: Osmanlı Enderun Mektebi. *Üstün Zekâlılar Eğitimi ve Yaratıcılık Dergisi (ÜZEYAD)*, 4 (3), 1-13.

İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi İşletme Fakültesi. (2022). Curriculum, retrieved from <http://fba.bilkent.edu.tr/programs/undergraduate/ug-curriculum/>

Kafkas üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi. (2022). Lisans dersleri, retrieved from <https://www.kafkas.edu.tr/belgeler/8d8675c4-ad00-413f-bf3e-910e9be88258.pdf>

Kariyer.net. (2022). En İyi Üniversiteler, retrieved from <https://www.kariyer.net/en-iyi-universiteler/hakkinda>

Kızıyalçın, A. (2020). Türkiye’deki üniversitelerde bulunan işletme bölümleri ders programlarının uluslararası muhasebe eğitim standardı umes2 bağlamında incelenmesi ve uyumlaştırılması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 85, 129-152.

Koç Üniversitesi İşletme Fakültesi. (2022). Ders Havuzu, retrieved from <https://case.ku.edu.tr/akademik/isletme/ders-havuzu/>

Köse, B. Ç., Ayhün, S. E. (2018). Kurumsal eşbiçimlilik kapsamında havayolu ittifaklarının misyon ifadelerinin incelenmesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16 (32), 533-550.

Kurban, S. (2016). Tanzimat sonrası dönemden günümüze üst düzey yönetici eğitimi. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 71-81.

Kurt, M. (2016). İşletmecilik tarihi: özel sayıya giriş. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*. 45, (özel sayı), 2-8.

Küllü, B., Arslantaş, C. C. (2020). Türkiye’de işletmecilik eğitiminde Amerikanizasyon: Uluslararası raporların niteliksel çerçevesinin karşılaştırılması. *III. İşletme Tarihi Konferansı, Yıldız Teknik Üniversitesi*, 38-40.

Mehmet Akif Üniversitesi (2021). MAKÜ’de İİBF ve ilişkili fakülte dekanları toplantısı gerçekleştirildi, retrieved from <https://www.mehmetakif.edu.tr/haber/820/makude-iibf-ve-iliskili-fakulte-dekanlari-toplantisi-gerceklestirildi>

Muş Alparslan Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi. (2022). Dersler, retrieved from <http://isletme.iktisadiidarif.alparslan.edu.tr/tr/page/6633>

Ödemiş, İ. S. (2014). Enderun mektebi ve demokratik eğitim modeli perspektifinden mesleki eğitim: Teorik bir çözümleme. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 3 (3), 65-75.

Öndeş, Ö. (2017, Temmuz 22). 370 bin boş kontenjan. Hürriyet Gazetesi, retrieved from <https://www.hurriyet.com.tr/egitim/370-bin-bos-kontenjan-40566808>

Özkul, A. S. (2012). 19. Yüzyıl Türk yükseköğretiminde işletme eğitimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (16), 223-241.

Özkul, A. S. (2017). Ticaret mektebinde verilen eğitim üzerine bir inceleme: "Usul-i Ticaret Dönemi" 1883-1916. *Yönetim ve Organizasyon Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 5-42.

Özkul, A. S. (2016). Ticaret Mekteb-i Alisi ders içerikleri üzerine bir inceleme (1883-1930) (Usul-i Ticaret Dönemi). *24. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, 457-466.

Pazarcık, Y. (2016). Türkiye’de işletme yüksek lisans eğitiminde ilk adım: İşletme idaresi kurslarına ilişkin bir sözlü tarih çalışması, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 45 (özel sayı), 9-25.

Pikos, A., Olejniczak, T. (2017). Business history in Poland: Current state and future potential. *Journal of Management and Business Administration*, 25 (3), 55-77.

Sargut, A. S. (2009). Türkiye’de işletme yönetimi eğitiminin kuramsal çerçevesi: çeşitlilikten eşbiçimliliğe. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4 (1), 51-63.

Savoiu, G. (2014). Academic education in business. *Researchgate*, 16 (37), 701-704.

Şehitoğlu, Y. ve diğerleri (2020). İşletme eğitimi alanının kavramsal yapısının keşfi: bir bibliyometrik analiz. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 5 (2), 415-443.

T.C. Resmî Gazete (2018). KHK/703 Anayasada yapılan değişikliklere uyum sağlanması amacıyla bazı kanun ve kanun hükmünde kararnamelerde değişiklik yapılması hakkında kanun hükmünde kararname, retrieved from Erişim: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180709M3.htm>

Toprak, Z. (2021). Mülkiye mektebi ve Türkiye’de sosyal ve beşerî bilimlerin gelişimi (Türkiye’nin modernleşme süreci ve Mekteb-i Mülkiye). *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları*, 626, 1-819.

Ünlü, M. M. (2018). Enderun ve sanat eğitimi. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 14 (6), 141-150.

Üsdiken, B. (2002). Türkiye’de iş yapmanın ve işletmenin akademikleştirilmesi, 1930-1950. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58 (1), 119-147.

Üsdiken, B. (2009). Bir örgütsel alanın yeniden şekillenışı: Türkiye’de iş hayatına yönelik yüksek öğretimde değişim. 1955-1975. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 35 (özel sayı), 1-40.

Üsdiken, B., Topaler, B., Koçak, Ö. (2013). Yasa, piyasa ve örgüt tiplerinde çeşitlilik: 1981 sonrasında Türkiye’de üniversiteler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 68 (3), 187-223.

Witzel, M. (2022). *Yönetim düşüncesinin tarihi*. (Büşra Betül ALTUN, çev.). İstanbul: Albaraka Yayınları.

Yanardağ, A. (2017). Cumhuriyet dönemi Darülfünun tartışmaları ve 1933 Darülfünun reformu. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (56), 112-133.

Yelkikalan, N., Aydın, E., Ayhün, S. E. (2019). *Eğitim 4.0 ekseninde Türkiye’de işletme eğitiminin dünü, bugünü ve yarını*. İstanbul: Kriter Yayınevi.

Yükseköğretim Kurulu. (2022). Kurumsal Akredistasyon Programı nedir?, retrieved from <https://yokak.gov.tr/degerlendirme-sureci/kurumsal-akreditasyon-programi-nedir>

80 YILLIK GİZEM: REFAH FACİASI

80 YEARS OF MYSTERY: THE REFAH DISASTER

Furkan OĞUR*

* Yüksek Lisans Öğrencisi,
Tekirdağ Namık Kemal
Üniversitesi, Küreselleşme ve
Uluslararası İlişkiler Anabilim
Dalı
frknogr60@gmail.com
ORCID ID:
0000-0002-7236-8029

Özet

II. Dünya Savaşı süresince oldukça başarılı bir siyaset güderek hareket eden genç Türkiye, henüz iyileşmemiş olan acılardan hareketle temkinli davranmış ve askeri gücünü arttırmak amacı ile İngiltere'den askeri siparişlerde bulunmuştur. İngiltere, 1941 yılında 4 uçak filosu ve 4 denizaltının teslimatı için gerekli mürettebatın gönderilmesini istemiştir. Teslim alma görevi için Refah Şilebi seçilmiş ve 201 kişilik mürettebat ile birlikte 23 Haziran 1941'de yola çıkmıştır. Refah Şilebi henüz Mersin açıklarında iken meçhul bir denizaltı tarafından batırılmıştır. Yalnızca 32 kişinin kurtarılabilirdiği saldırının akabinde kamuoyunda ve mecliste tepkiler gösterilmiş ve soruşturma başlatılmıştır. Türkiye, Refah Şilebini batıran denizaltının kimliğinin bilinmemesi sebebi ile Akdeniz'de faaliyetleri bulunan devletler ile görüşmüştür. Ancak saldırıdan sorumlu olan ülkeyi bulmak mümkün olmamıştır. Araştırmanın amacı, Refah Faciası öncesinde ve akabinde yaşanan süreci inceleyerek literatüre katkı yapmaktır. Amaca paralel olarak kaynak taraması yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen kaynaklardaki saldırı hakkındaki kronoloji, hükümet hamleleri, meclis tartışmaları ve basın yansımaları kıymetlendirilerek nesnel sonuca ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Refah Şilebi; II. Dünya Savaşı; Akdeniz; İngiltere; Fransa.

Abstract

Acting with a very successful policy during the II. World War, young Turkey acted cautiously due to the pains that had not healed yet and made military orders from England for the purpose of a military administrator. Britain observes crew meetings required for the delivery of 4 aircrews and 4 submarines in 1941. Refah Freighter was selected for the delivery mission and set off on 23 June 1941 with a crew of 201. It was sunk by an unknown submarine while it was still off Mersin. After the incident, where only 32 people could be saved, reactions were shown in their views and in the parliament, and an investigation was started. Due to the fact that most of the submarine that sank Refah Shipyard was not known, Turkey sought those responsible by meeting with the states engaged in operations in the Mediterranean, but it was not easy to find those responsible. The aim of the research is to contribute to the literature by examining the process before and after the Welfare Disaster. In parallel with the purpose, the resource utilization method was used. The event chronology, government hamlets, parliamentary debates and press reflections in the sources obtained were evaluated and made objective.

Keywords: Refah Freighter; World War II; Mediterranean; England; France.

Başvuru Tarihi/ Received:
01.06.2023
Kabul Tarihi/Accepted:
25.10.2023

ARAŞTIRMA MAKALESİ

ISSN 2618-6217

1. Giriş

1930'lu yılların henüz başında kıta Avrupa'sında büyük ölçekli bir savaşın yaklaşmakta olduğu tahmin edilmiştir. Savaştan dolayı veya doğrudan etkilenebilecek her ülke I. Dünya Savaşı'nın meydana getirdiği yıkımdan hareketle hazırlıklarda bulunmuştur. Bu doğrultuda Türkiye ikili ilişkilerini güçlendirmek ve askeri alanda hazırlıklı olmak istemiştir. 1939 yılında İngiltere ve Fransa ile "Karşılıklı Yardım Antlaşması", Almanya ile 1941 yılında "Dostluk ve Saldırmazlık Paketi" imzalanmıştır (Aydın & Kapıcı, 2018:109-130). Türkiye için yakın tehdit oluşturan Sovyetler Birliği ise 1941'de Ankara hükümeti ile görüşerek 1925 yılında imzalanan "Tarafsızlık ve Saldırmazlık Paketi'nin geçerliliğini koruduğunu bildirmiştir (Küçük, 2017:99-121). Ek olarak Türkiye güvenlik anlaşmalarının kapsamını genişleterek Sadabat Paketi'ne de dâhil olmuştur.

Akdeniz'deki faaliyetleri ile II. Dünya Savaşı öncesinde çatışma ortamını destekleyen ülke İtalya olmuştur. Bilhassa ticaret gemilerine ve yabancı bandıralı gemilere yönelik saldırılar Türkiye'de güvenlik sorununu gündeme getirmiştir. Bu çerçevede 1937'de Nyon Anlaşması ile Cenevre Antlaşması imzalanmış ve Türkiye bu anlaşmalara taraf olmuştur. Ticaret gemileri, denizaltılar ve uçakların Akdeniz'deki durumu üzerine önlemler alınmıştır. Ancak görüşmelere katılan ülkeler arasında büyük devletlerin yer almaması sebebi ile anlaşmanın etkinliği zayıf kalmıştır (Küçük, 2017:112).

Türkiye başarılı olmayan anlaşmaların ve benimsediği tarafsızlık politikasının sonucu olarak bölgesel güvenliğini daha radikal kararlar alarak tesis etmeyi amaçlamıştır. Ancak henüz genç olarak nitelendirilebilecek Türkiye Cumhuriyeti, sahip olduğu kaynaklar itibari ile bu hususta yetersiz kalmıştır. Dış borçların mali yükü, iç sanayinin zayıflığı, toplumsal bütünlüğün sağlanamaması, baskıcı tek partili politik ortam ve askeri problemler mevcut yetersizliği arttırmıştır. Bu duruma rağmen, elzem olan sınır güvenliği için İngiltere'den askeri deniz araçları siparişi verilerek her fırsatta barışçıl söylemlerde bulunulmuş ve kararlı şekilde tarafsızlık politikası sürdürülmüştür.

Akdeniz'de yaşanan güvenlik probleminden dolayı tamamlanan askeri deniz araçlarının teslimatı Türkiye için menfi bir sonuç doğurmuştur. 1941'de teslim alma görevini yerine getirmek amacıyla Mersin Limanı'ndan sefere çıkarak Mısır'a doğru hareket eden Refah Şilebi batırılmıştır. İç ve dış kamuoyunda sansasyona neden olan saldırı Türkiye'nin araştırmalarına rağmen net olarak aydınlatılamamıştır. Dönemin sorumlu bakanları henüz saldırının soruşturma safhasında istifalarını vermiş, TBMM'de uzun ve hararetli tartışmalar yaşanmış, saldırı halk tarafından üzüntü ve tepki ile karşılanmıştır.

Söz konusu saldırı makale içerisinde; (i) Görev için neden Refah Şilebi seçildi? (ii) Sefer sırasında neler yaşandı? ve (iii) Saldırının kamuoyu yansımaları nelerdir? sorularına sırası ile cevap aranacak biçimde üç bölümde incelenmektedir. Sonuç bölümünde ise saldırının ne şekilde sonuçlandığı ve faillerinin kimler olduğu değerlendirilmektedir.

2. Refah Şilebi'ni Yolculuğa Çıkaran Süreç

Türkiye 1930 yılında İngiltere 'den 4 uçak filosu, 4 muhrip, 4 denizaltı ve 12 çıkarma gemisi sipariş vermiştir (Arslantaş, Coşkun vd, 2018-2019: 7). Askeri deniz araçlarının teslim edilme tarihi geldiği sırada II. Dünya Savaşı başlamıştır. Türkiye'yi mihver bloğuna dâhil etmek isteyen Hitler sürekli olarak Türkiye hakkında müspet açıklamalar yapmıştır. Ek olarak Hitler, Almanya'nın kendi topraklarına saldırma ihtimalinden çekinen İsmet İnönü'ye Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Franz Von Popen aracılığı ile mektup göndermiştir. Israrla Almanya'nın Türk sınırına yaklaşmayacağını ve bunun emrini bizzat verdiğini yazmıştır. Kendilerinin yanında yer almaları durumunda Türkiye'nin Ege ve Trakya bölgelerinden toprak alabileceğini söyleyerek açık teklifte bulunmuştur. Böyle bir teklifin kabulü durumunda müttefik bloğu tarafından tepki ile karşılaşacağını düşünen ve tarafsız kalmak isteyen İsmet İnönü teklifi reddetmiştir (Korkmazcan, 2001:3223-3243; Oran, 2001). Bir sonraki mektubu ile Hitler, 10 yıl sürecek bir saldırmazlık anlaşması teklif etmiş ve nitekim karşılıklı mektuplaşmalar sonucunda 18 Haziran 1941'de "Dostluk ve Saldırmazlık Paktı" imzalanmıştır. Türkiye'nin stratejik öneminin farkında olan müttefik bloğunda ise İngiltere ve ABD ayrılığa düşmüştür. ABD imzalanan saldırmazlık anlaşması sebebi ile Türkiye'ye yapılacak yardımların iptal edildiğini açıklamıştır. Ancak İngiltere durum karşısında daha esnek davranmıştır. Bu tutuma paralel olarak, uzun süre bekletilen askeri deniz araçları siparişinin kapsamındaki Murat Reis, Oruç Reis, Burak Reis ve Uluç Reis gemilerinin hazır olduğu ve teslim alınabileceği bildirilmiştir (Yalçın & Şahin, 2018:181-226).

Hazır olduğu bildirilen gemilere refakat edecek olan vasıtanın belirlenmesi, hazırlanması ve personelinin görevlendirilmesi için Milli Müdafaa (Savunma) Bakanlığı ile Münakalat (Ulaştırma) Bakanlığı'na Başbakanlık tarafından ivedilikle hazırlık yapılması talimatı verilmiştir. Milli Müdafaa Bakanlığı, Deniz Askeri Nakliyat Genel Komutanlığı'nı uygun geminin seçilmesi için görevlendirdikten sonra Münakalat Bakanlığının da hazırlık sürecine dâhil olması ile Refah Şilebi'nde karar kılınmıştır (Ünal, 2006). Teslim alma görevinin planlandığı süreçte Akdeniz'deki saldırgan tutumlar, zayıf niteliği sebebi ile Nyon Anlaşması'nın etkin olamamasına ve tansiyonun giderek yükselmesine sebep olmuştur. (Küçük, 2017: 99-121). Akdeniz güzergâhının sorunsuz geçilebilmesi için savaş gemilerini tehdit etmeyecek görece daha küçük gemi araştırılmıştır. Zira telgraf arşivlerinde birçok geminin taciz edildiği, batırıldığı veya casusluk faaliyetlerinin yürütüldüğü şeklinde ifadeler mevcuttur (DAB, 1941: 30-10-0-0/64-427-58; DAB, 1941: 30-10-0-0/62-416-5). Bu açıdan Refah Şilebi aranan niteliklere haiz görülmüş ve göreve seçilmiştir.

Refah Şilebi, aslen Benjamen ve Barzilay Vapurculuk Kumpanyası çatısı altında olan oldukça eski bir gemidir. 1901 yılında İngiltere'nin Sunderland kentinde imal edilmiş ve 1931 yılında Benjamen & Barzilay Vapurculuk Kumpanyası'na S/S Perseveranza adı verilerek satılmıştır. Sonrasında Türkiye için satın alınan gemi S/S Refah adını almıştır. Kayıtlara göre sahipleri İstanbul nüfusuna kayıtlı Pertev Benjamen ve Adnan Barzilay isiminde iki Musevi vatandaştır. Şilep, dolu iken 5912 ton, boş iken 2235 ton ağırlığa sahiptir. 102 metre uzunluğunda 7,8 metre genişliğinde, 9 tane bomba tipi vince sahip ve ihtiyaç halinde 5,7 cm'lik silah eklenebilir yapıdadır. Refah Şilebi, telsizi ile 150 mil mesafeyi tarayabilir ve saatte 8,5 mil yol alabilir kabiliyettedir (Akbaş, 2009).

Nezaret görevi verilen Refah Şilebi aslında Türk karasularına ilk kez teslim alma görevi ile girmemiştir. Daha önce birçok kez kiralanmış ve çeşitli görevler ifa etmiştir. Bu görevlerden birisi de Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı döneminde Rusya menşeli mühimmatların Sivastopol ve Odesa'dan alınıp İstanbul'a getirilmesidir. Şilep, görevi yerine getirmesi için 9700 liraya kiralanmıştır (BCA, 030.18.01.02/58.77.11). 1940 senesinde ise Sömbeke Adası çevresinde iki İtalyan torpidosu tarafından Rodos Adasında rehin alındıktan sonra üzerinde Türk bandırası bulunması sebebi ile Türkiye'nin de girişimleri olmuş ve tekrar serbest bırakılmıştır (BCA, 030.10/169.173.9).

İlgili makamlarca uygun görülen Refah Şilebi içerisinde yolculuk yapacak görevli heyet, donanma içerisinde sicillerine bakılarak tek tek seçilmiştir. Görevlendirilen personel 21 subay, 63 erbaş, 68 er, 20 Kara Harp Okulu öğrencisi, 28 kişilik mürettebat ve 1 İngiliz subayı olmak üzere toplam 201 kişiden oluşturulmuştur (TBMM ZC, 4.7.1941:31-32). Gemide bulunan personellerden 20 Kara Harp Okulu öğrencisi o dönem henüz hava subayı yetiştirebilecek okulun bulunmaması sebebiyle kara ve deniz harp okullarından seçilip İngiltere'ye pilotaj eğitimi için gönderilen öğrencilerdir (Yalçın & Şahin, 2018:181-226).

Refah Şilebi anarşik uluslararası sistem içerisinde tehdit unsuru olarak algılanmayacak nitelikte, daha önce Türkiye tarafından çeşitli görevlerde kullanılarak tecrübe edilmesi, gerektiğinde askeri mühimmat ile güçlendirilebilir yapıda olması ve fazla yolcu taşıyabilme potansiyelinden dolayı göreve en uygun gemi olarak görülmüştür.

3. Refah Şilebi'nin Demir Alması ve Batırılması

158

İngiltere ani bir kararla Türkiye'nin Mihver bloğu ile yakınlaşmaması adına sipariş verilen askeri deniz araçlarının teslim alınmasını bildirmiş ve sürecin uzatılmaması için baskıda bulunmuştur. Bu tavrın asıl sebebi bilinmemekle birlikte ABD'nin Türkiye ile olan soğuk münasebetinin İngiltere'yi etkilemesinden çekinildiği düşünülebilir.

Refah Şilebi kendisine görev tevdi edildiği sırada İstanbul'dadır. Bir önceki görevi kömür taşımak olduğu için oldukça yıpranmış ve eski (40 yaşında) durumdadır. Çeşitli teknik sorunlarının da varlığına rağmen İngiltere'nin baskısı üzerine şilep göreve seçilmiştir. 16 Haziran 1941'de yola çıkan Refah Şilebi 21 Haziran 1941'de Mersin'e ulaşmıştır. Oluşturulan rotaya göre, 25 Haziran 1941'de Mısır'a ulaşacak oradan da Quenn Mary transatlantiği refakatinde İngiltere'ye doğru yol alacaktır. Gemi kafesi ise İskenderiye'den havayolu ile İngiltere'ye gidecektir (Atabey, 2002: 35; Besbelli, 1970: 11). Geminin kiralanması sırasında kumpanya sahiplerinden asıl görev gizlenerek farklı bir görev için kiralandığı söylenmiştir. Ek olarak asıl görev kaptan İzzet Dalgakıran'a da farklı şekilde bildirilmiş ve gemi hızla yola çıkarılmıştır. Bu sırada Ankara'da bulunan görevli personeller ise Toros Ekspresi vasıtasıyla Mersin'e doğru yola çıkmıştır (Ünal, 2006).

Refah Şilebi, 28 kişilik bir kapasiteye sahip, iki filikası olan bir gemi idi. Bu sebeple 200 kişilik kafiye Mersin Limanı'na ulaştığında oldukça endişelenilmiştir. Kafilenin sayısı Liman Başkanı Zihni Koçak'a daha önce bildirilmediği için şilebin erzak tedariki yeterli miktarda yapılamamıştır. Plan dâhilinde 22 Haziran 1941 tarihinde Mersin Limanı'ndan hareket etmesi gereken şilep mevcut durumdan dolayı bir gece daha bekletilmiştir.

Mersin Liman Başkanı ve Münakalat Bakanlığı arasında yapılan telgraf görüşmelerinden sonra Mersin Deniz Harp Okulu Komutanlığı'ndan gerekli erzakın temin edilmesi kararlaştırılmıştır (Öndeş, 2006). İddiaya göre gemi komutanı Yarbay Zeki Işın ve kaptan İzzet Dalgakıran fikir birliği içerisinde şilebin bu nicelikteki kafiye İngiltere'ye götürmesinin çok tehlikeli olacağını bildirmelerine rağmen Denizcilik Müsteşarı Amiral Mehmet Ali Ülgen tarafından "Aldığınız emre uyun!" cevabı verilmiştir (Öndeş, 2011).

İngiltere'nin oluşturduğu takvime göre 1 gün geciken Refah Şilebi asgari düzeydeki hazırlıklar ile 23 Haziran 1941 tarihinde saat 17.30 'da Mersin Limanı'ndan yola çıkmıştır. Hedef Mısır'ın Port Said Limanı olmuştur. Gemideki 200 kişilik kafiye düzensiz yerleştirilmiş şekilde tehlikeli yolculuğa başlamıştır. 201. kişi ise gemiye son anda binen İngiliz Büyükelçiliği'ne mensup bir subaydır. Subay, gemiye bindikten sonra Kaptan İzzet Dalgakıran'a izlemesi için yeni bir rota da vermiştir (Arslan, 2001: 80-86). Subayın neden gemide olduğu bilinmemekle birlikte üzerinde sürekli şişme can yeleği ile yolculuk yaptığı bilinmektedir. Mersin Limanı'ndan ayrılalı yaklaşık 40 mil olmuştur. Saat 22.30'u gösterdiğinde gemide önce oldukça şiddetli bir patlama ve sarsıntı olmuştur. Şilep, bordosundan torpil yemiştir. İlk anda, torpilin gemiye giriş noktasında bulunan bir filikada uyuyan personeller hayatını kaybetmiştir. Şilep ikiye yarılmış ve su almaya başlamıştır. Patlamanın etkisi ile geminin elektrik aksamında sorun olmuş, telsiz hatlarında da tahribat meydana gelmiştir (Tozan, 1972: 16). Akdeniz'in ortasında, gece karanlığında ışık ve telsiz olmadığı için gemide tedirginlik hâkim olmuştur. Akabinde, henüz sağ olan personeller can havli ile filikalara doğru hareket etmiştir. Hâlihazırda 2 filika mevcut iken bir tanesi patlamanın ilk saniyelerinde parçalanmıştır. Kalan tek filikaya binmek için arbede yaşanınca Yüzbaşı Nevzat Ürel soğukkanlılık göstererek emir komutanın kendi elinde olduğunu söylemiş ve personeli sırayla eldeki tek filikaya bindirmiştir. O sırada kısa süreli şok yaşayan Kaptan İzzet Dalgakıran ve Kafiye Komutanı Yarbay Zeki Işın filikaya binmemiş ve filikadakilerin yardım getirmesini bekleyeceklerini söylemiştir. Ancak beklendiği gibi olmamış ve metafora sistemindeki arıza sebebi ile filika suya indirilememiştir. O noktadan sonra tüm personel gemi batana kadar ihtiyaç olan yiyecek ve yüzebilir durumdaki malzemeleri alarak kurtarılmayı beklemiştir (Öndeş, 2006).

Gemi personelinden Muhittin Darga'nın ifadelerine göre; ilk anda denize atlayan 3-4 kişi ve İngiliz Subay boğulmuştur. Kalan kişiler 4 saat boyunca geminin batmasını beklemiş ve filika su seviyesine inince toplam 28 kişi filikaya binmiştir. Kıbrıs'ın daha yakın olmasına rağmen rüzgârın yönlendirmesiyle Türkiye'ye doğru savurmuşlardır. Filika yaklaşık 20 saat süren yolculuk sonunda 24 Haziran 1941 tarihinde akşam saat 19.00'da Adana Karataş Feneri kıyılarına çıkmıştır. Geminin kırık parçalarından sal yapan üç kişiden birisi olan Kadir Karagül psikolojik bunalım içerisinde iken halüsinasyon görerek kendisini suya bırakmış ve gözden kaybolmuştur. Yanında bulunan Kamil İnan ve Abdullah Şay ise birkaç saatlik bekleyişin sonunda bir motor tarafından kurtarılmıştır. Şilebin batırıldığı bilgisine haberleşme olanaksızlığından dolayı ancak filika Karataş Feneri'ne ulaştıktan sonra vakıf olunmuştur. Bunun üzerine havadan, denizden aramalar yapılmış ancak personelin yalnızca bir kısmı kurtarılabilmmiştir (Yalçın & Şahin, 2018:181-226).

4. Hadisenin Basın, Kamuoyu ve Meclisteki Yansımaları

Geminin batırılması hadisesinden ilk olarak 24 Haziran 1941’de hükümet yetkilileri haberdar olmuştur. Arama kurtarma faaliyetleri uygulanırken basına sansür getirilmiş ve ilk açıklama 26 Haziran 1941 tarihinde Anadolu Ajansı tarafından yapılmıştır. Anadolu Ajansı 26 (a.a.):

“Haber aldığımızı göre, Mersin’den İskenderiye’ye hareket etmiş olan Türk bandıralı Refah Vapuru maalesef batmış ve içinde bulunan 185 yolcudan ve vapur tayfasından iki sandal içerisinde 50 kişi kadar Mersin’e çıkmıştır. Diğerlerinden daha bazısının da kurtarılacağı ümit edilmektedir. Vapurun bir torpille mi yoksa bir mayına çarparak mı battığı hakkında hükümetçe tahkikat yapılmaktadır” (Cumhuriyet Gazetesi, 1941).

Öncesinde olduğu gibi Refah Şilebi’nin batırılmasından sonra da İngiltere ve Almanya bölgede hegemonya kurabilmek için propaganda faaliyetine devam etmiştir. İki ülke karşılıklı suçlamalar yönelterek Türkiye’yi kendi bloğuna yöneltmeye çalışmıştır. Ancak İngiltere daha kararlı adımlar atarak Ankara Büyükelçisi aracılığıyla saldırı tarihinde bölgede gerçekleştirilen seferlerin bilgisini paylaşmayı teklif etmiştir (Küçük, 2017: 99-121). Ardından 28 Haziran 1941’de İngiltere saldırıyla ilgili taziye mesajı yayınlanmıştır.

“Londra, 27 (a.a.): İngiltere’nin Ankara’daki Büyükelçisi, Hariciye Nezareti’nden aldığı talimat üzerine, Türk Refah Vapuru’nun Mihver devletleri tarafından haysiyetsizce torpillenmesindeki can kayıplarından dolayı, Türkiye’ye, İngiltere’nin büyük teessürlerini ve derin sempatisini bildirecektir” (Yeni Sabah, 1941a).

İngiltere’nin yapmış olduğu teklif ve taziye mesajının ardından Almanya ve İtalya ortak bir açıklama yapmıştır.

“Berlin, 2 (a.a.): DNB bildiriyor, Türk Refah Vapuru’nun Şarki Akdeniz’de batmış olduğu bildirilmiştir. Bu haberin yayınlanmasından biraz sonra İngilizler hiçbir denizaltısının bu torpilleme ile ilgisinin bulunmadığını beyan etmişlerdir. Alman askeri makamları şu cihet üzerinde nazarı dikkati celp etmektedirler ki denizaltı harekâtının tanzimini bilen herkes için bu derece kısa zamanda harekâta bulunan denizaltılardan haber almanın imkânsız olduğu malumdur. İngilizlerin bu garip ve fevkalade seri beyanâtı, kendilerinin vicdan rahatsızlıklarını ispat etmektedir. Alman ve İtalyan makamlarının inceden inceye yaptıkları tetkikten sonra, Alman ve İtalyan harp filolarından bir ünitenin, Türk Refah Vapuru’nun kaybıyla herhangi bir alakası olabilmesinin imkânsız bulunduğu beyan olunur” (Yeni Sabah, 1941b)

İlerleyen süreçte İngiltere, Almanya, İtalya ve Fransa tarafından suçlamalar yapılmış ama hiçbiri kanıtlanamamıştır. Ancak Fransa’ya isnat edilen suçlama oldukça dikkat çekmiştir. Söz konusu suçlamaya göre kazanın gerçekleştiği gecenin sabahında olay yerine çok yakın bir mevkide Fransa’ya ait bir uçağın uçuş yaptığı bilgisi yer almaktadır (Söylemez, 2001). Sonuç itibarıyla Fransa sorumluluk altında kalmış ve açıklama yaparak saldırının yanlışlıkla olmuş olabileceği gibi kesinlik bildirmeyen bir ifadeye yer vermiştir. Ayrıca Türkiye’ye iki adet savaş gemisi hibe etmeyi kabul etmiştir (Yalçın & Şahin, 2018:181-226).

Durumun şaibeli oluşu, kamuoyunun tepkisi ve basın dikkatli takibinin etkisi ile saldırının soruşturulması kararlaştırılmış ve mahkemeye sevk edilmiştir. Gemiden sağ kurtulan personellerin ve gemi ile ilişkisi bulunan kişilerin ifadelerine basın ilgisini yoğun olmuş ve gazetelerde geminin krom yüklü olduğu halde insan taşımak amacı ile kullanılmasının kabul edilemez olduğu yönünde ifadeler yer almıştır (Son Posta, 1943). Konunun basında bu hali ile tezahür etmesinin bazı muhtemel sebepleri vardır. Mersin Liman Başkanı Zihni Koçak'a İstanbul'dan gelecek olan Refah Şilebi'ne krom yükleneceği bilgisi verilmiştir. Ayrıca şilep bir önceki görevinde kömür taşımıştır. Bu noktadan hareketle kalıntılarda yapılan incelemelerde kömür kalıntılarının krom olarak teşhis edilmiş olması muhtemeldir. Konuya ilişkin mecliste yapılan görüşmelerde Recep Peker "taşınan yolcu değildi insandı" sözleri ile savunma yapmıştır (Yalçın & Şahin, 2018:17). Hükümet, krom tartışmalarından oldukça çekinmiştir. Çünkü savaş süresince Türkiye, Almanya ve SSCB'ye kömür ve krom gibi maddelerin ham hâlini ihraç etmiştir. Türkiye yürüttüğü denge politikası sebebiyle iki tarafa yapılan ihracatın kendilerine koz olarak kullanılmasını istememiştir. Denge politikasının sonucu olarak, Akdeniz'de sakin kalmayı tercih eden Türkiye, Mihver ve Müttefik gruplarına karşı güç gösterisinden de uzak durmuştur (Dağ, 2009).

II. Dünya Savaşı şartlarındaki siyasal konjonktür ve tek parti idaresinin getirdiği siyasal kültürün etkisi ile parti içi muhalefet meclis dışına, basına ve kamuoyuna yansıtılmadan yapılmıştır. Ancak bu durum ender görülebilecek şekilde Refah Şilebi hadisesi sebebi ile bozulmuştur. Savaş sebebi ile bir geminin batırılması beklenmedik durum değildir. Ancak konuyu bu denli tartışmalı hale getiren durum kurtulan kişilerin ifadeleridir. Gazetelere yansıyan beyanatlarda sefer öncesinde oldukça yetersiz hazırlık yapıldığı görülmüştür. Ayrıca dünya basınında da Refah Şilebi'nin batırılması hadisesi oldukça geniş yer tutmuştur. ABD merkezli La Gaceta gazetesi ve The Evening Star ile İngiltere merkezli Wilmington Star-News gibi birçok basın organında ilk sayfadan verilen haberlerde şilebin teknik özellikleri, güzergâhı ve yolcu sayısı detaylı şekilde yer almaktadır (La Gaceta, 1941; The Evening Star, 1941a; Wilmington Star-News, 1941). Ayrıca dünya basınının ilgisini paralelinde Türk hükümetinde yaşanan görev değişiklikleri de Refah Şilebi'ne yapılan saldırı ile ilişkilendirilmiştir (The Evening Star, 1941b).

Saldırıya dair ilk açıklama Milli Müdafaa Bakanı Saffet Arıkan'dan gelmiş ve saldırının geniş bir soruşturmaya tâbi tutulduğu bildirilmiştir (Koçak, 2020: 126-134). Ayrıca yine Saffet Arıkan'ın talebi ile şehit aileleri ile sağ kurtulan kişilere maddi yardım yapılmıştır (DAB, 1941: 30-10-0-0/140-5-15). Akabinde ise tazminat verilmiştir (DAB, 1941: 30-10-0-0/95-65-20). Meclis Kürsüsüne çıkan Adana Milletvekili Hilmi Uran saldırıdan duydukları üzüntü ve öfkeyi şu sözlerle ifade etmiştir:

"Bizim bugünkü teessürümüz, bizim bugünkü elemimiz, yüz bu kadar Türk çocuğunun yersiz ve lüzumsuz şekilde bir teseyyübün, bir taksirin, bir lâkaydinin kurbanı olup olmadığı endişesinden doğmaktadır. Bizim bu endişemize, görüyoruz, hükümet, bugün tatminkâr cevap verecek bir mevkiye değildir. Biz bu tahkikatı istiyoruz ve onu süratle, şiddetle ve hadisede en küçük taksiri olanları dahi meydana atacak şekilde isabetle yapılmasını istiyoruz" (TBMM ZC, 4.7.1941:32).

Türkiye Büyük Millet Meclisi içerisinde zaman zaman artan gerilimi ve bunun akabinde kamuoyunda beliren endişeyi yatıştırma yönünde açıklamalar da olmuştur. Hilmi

Uran'ın ardından kürsüye çıkan Elâzığ Milletvekili Fazıl Ahmet Aykaç itidal vurgusu yapan isimlerdendir:

“(...) Aziz arkadaşlarım, memleketin bu vesile ile şahidi olduğumuz bu iki necip hasisasının yanında, müsaade buyurursanız ben bir asil vasfını daha arz edeceğim: Adaletperver hasisasi. Arkadaşlar, bizim hassasiyetimiz en küçük bir nispette de olsa vatanımıza ait bir safhada, milletimize ait bir davada, su gibi, yaprak gibi titreyebilir. Lakin hakperverliği yerine getirmek hususundaki metanetimiz zelzele ile dahi sarsılmaz bir metanetle daima yerinde duracaktır. Binaenaleyh şu noktayı tebarüz etmeğe lüzum görüyorum ki; suçlu olanların hepsi hakikaten korksun. Fakat suçu olmayanlar hiçbir endişe duymasın. Çünkü Heyeti muhtereminiz, gerek Heyeti muhteremenizin itimadına mazhar olan Hükümetin elindeki kılıç adalet kılıcıdır. Bu adalet kılıcı hiçbir zaman masumun boynunu kesmez. Bunu arz etmek için huzurunuzda çıktım” (TBMM ZC, 4.7.1941:32).

Ayrıca mecliste Milli Müdafaa ve Münakalat Bakanlarının hakkında soruşturma yapılması tartışmaları sırasında Gümüşhane Milletvekili Hasan Fehmi Ataç'da saldırıda yalnızca teknisyen dairelerinin sorumluluğu olduğunu, Bakanların vazifelerini yerine getirdiğini söyleyerek kamuoyunun kışkırtılmaması gerektiğini söylemiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 1942b). Refah Şilebi hakkında en uzun ve hararetli tartışmalardan birisinin yapıldığı bu oturumda (2 Şubat 1942) birçok milletvekili söz almıştır. Tartışmaların merkezinde yer alan isimler Ali Rıza Türel (Konya), Yusuf Kemal Tengirşenk (Sinop), Recep Peker (Kütahya), Kemalettin Kamu (Rize), Emin Sazak (Eskişehir), Refik İnce (Manisa), İzzeddin Çalışlar (Muğla), Kazım Karabekir (İstanbul), Mazhar Müfid Kansu (Çoruh) ve Abidin Daver (İstanbul) olmuştur. Yusuf Kemal Tengirşenk beş kişilik encümen raporuna uyararak bakanların sorumlu olmadığını savunurken Recep Peker sorumlu oldukları noktasında meclis azınlığının başat liderliğini üstlenmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1942). Denizcilik üzerine otorite sahibi olan Abidin Daver ise gerek meclis kürsüsünde gerekse köşe yazılarında saldırıyı kınamış, sorumluları eleştirmiş, alınması gereken önlemleri sıralamış ve bu ifadelerle istinaden vekillik kariyeri zarar görmüştür (Yümlü, 2019: 274-275). 7. dönem meclis listesinde adı yer almayan Daver, genel olarak liberal sağ kimliğe sahip olan Cumhuriyet gazetesinde II. Dünya Savaşı süresince denizcilik, güvenlik, devlet teşebbüsleri, yeni deniz aracı teknolojileri ve savaşın seyri hakkında değerlendirmeler kaleme almıştır (Topuz, 2003: 163-188). Sahip olduğu yazar kimliği ile birleşen vekillik kimliği dünya basınında da dikkat çekmiş ve köşe yazılarında gazeteci-milletvekili şeklinde tanımlamalar yer almıştır (The Northern Star, 1941). 6. ve 7. Dönem meclis üyeleri arasında sırasıyla 20 ve 17 tane gazeteci-vekil yer almıştır. Ancak içlerinden Abidin Daver dikkat çekmiştir. Cumhuriyet gazetesinde yazan Daver, CHP'nin iç tüzüğünde yer alan parti nizamına ve devlet politikasına eleştirel yayın yapma yasağını çokça delmiştir. Bilhassa Refah Şilebi saldırısında bu yasağı delen Daver parti listesindeki yerini kaybetmiştir (Tekeli & İlkin, 2013: 538-559). II. Dünya Savaşı süresince denizlerdeki devlet politikalarını izlediği barışçıl ancak temkinli duruşu ile etkileyen Abidin Daver, Yunanistan'a ve Yahudi göçmenlere yapılan yardımlarda, değerli maden ticaretinde uyarılarda bulunarak denizlerdeki anarşik duruma dikkat çekmiştir (Hergüner, 2011: 313).

Meclis kürsüsüne yansıyan hararetli tartışmalar aynı zamanda CHP Meclis Grubu'nda da devam etmiş ve Milli Müdafaa Bakanı için güven oylaması yapılmıştır. Dönemin siyasi

şartları ve kamuoyu baskısına karşın fazlasıyla destek gören Saffet Arıkan, CHP Meclis Grubu'nda yaklaşık 3 ay süren tartışmanın akabinde Münakalat Bakanı Cevdet Kerim İncedayı ile birlikte istifa etmiştir (Resmi Gazete, 1941). Refah Şilebi'ne yapılan saldırıyı yakından takip eden dünya basını, bakanların istifa haberlerini saldırı ile ilişkilendirerek okuyucularına aktarmıştır (La Opinion, 1941). İstifadan 10 gün sonra Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın ısrarı ile her iki eski bakan soruşturmayla dâhil edilmiştir. Hakkında kamu davası açılan iki eski bakan 13 Ocak 1944 tarihli mahkeme kararı ile suçsuz bulunarak beraat etmiştir. TBMM içerisinde de Saffet Arıkan ve Cevdet Kerim İncedayı'nın meclis soruşturmasına tabi tutulması görüşülmüş ancak çoğunluk kararı ile bu teklif reddedilmiştir (Resmi Gazete, 1942b; Cumhuriyet Gazetesi, 1942a; Ulus Gazetesi, 1942; Akşam Gazetesi, 1942; Vakit, 1942). Aynı zamanda Maliye Bakanı Ali Fuat Ağralı, şilepten doğan zararın sorumlu isimlerden tazmin edilebilmesi için hukuk heyetinin kurulmasını teklif etmiştir (DAB, 1948: 30-10-0-0/140-5-25). Binaenaleyh 1942 yılı içerisinde eski bakan Saffet Arıkan Berlin büyükelçisi olarak atanmış ve aktif siyasetten uzaklaşmıştır (Resmi Gazete, 1942a). Yaşanan süreç kamuoyunda CHP hükümetine karşı bir muhalefet oluşturduğu gibi prestij kaybına da sebebiyet vermiştir. Süreç her ne kadar hukuki olarak sonlanmış olsa da siyasi sonuçları gün yüzüne çıkmaya devam etmiştir. Misal olarak, CHP adına önemli isimlerden olan Yusuf Kemal Tengirşenk ile Refik Şevket İnce bir sonraki meclis döneminde yer almamıştır (Koçak, 2020: 126-134). Ayrıca Sivil Amiral olarak bilinen ve 6. dönem İstanbul Milletvekili Abidin Daver'de mecliste ve cumhuriyet gazetesindeki köşesinde deniz savaşları üzerine yaptığı eleştiri ve araştırmalar sebebiyle bir sonraki dönemde meclise girememiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 1942; Yümlü, 2019: 274).

Melun hadisede şehit olan askerlerin çocuklarına 10 Şubat 1943 tarihinden itibaren maaş verilmesi (DAB, 1943:30-10-0-0/140-6-5) hususunda teklif görüşülürken "şehit" sıfatının kullanılmasına rağmen saldırının üzerinden ancak 10 yıl geçtikten sonra 3 Temmuz 1951 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanan 5795 sayılı kanun ile hayatını kaybedenler şehit sayılmış ve ailelerine maaş bağlanmıştır:

"23.6.1941 tarihinde batan Refah Vapurunda ölen askerî şahıslar şehit, dul ve yetimleri de şehit dul ve yetimi sayılırlar ve haklarında bu tarihten itibaren şehit dul ve yetimi hükümleri uygulanır." (Resmi Gazete, 1951).

Ayrıca saldırının gerçekleştiği ilk aylarda dönemin Milli Müdafaa Bakanı Saffet Arıkan hayatını kaybedenler için Mersin'de şehitlik tesis edilmesini ve bu alana başka kimsenin defnedilmemesini emretmiştir (BCA, 030.10/193.325.12; DAB, 30-10-0-0/193-325-12). 27 Kasım 1971 tarihinde şehitlerin ebedi istirahatgahı için çalışmalara başlanmıştır. 23 Haziran 1972'de ise yoğun bir katılımı açılmıştır. Temel atma töreni esnasında konuşan Deniz Kuvvetleri Komutanı Celal Eyiceoğlu şu sözleri kullanmıştır:

"Bir süre önce Japon Deniz Kuvvetleri Komutanı'nın konuğu olarak Japonya'ya yaptığım gezide 18 Eylül 1890 tarihinde bir tayfuna tutularak Oşima Körfezinde batmış olan Ertuğrul Okul gemimizde şehit düşmüş olan personel adına dikilmiş abideyi ziyaret etmiş ve huzurlarında huşu ile eğilmişim. Bu ziyaret bana bu abidenin bir eşinin Mersin'de Refah Şehitlerimiz için dikilmesi fikrini ilham etti. Bu şekilde dünyamızın birbirinden binlerce mil ötesindeki Türk Deniz Şehitlerinin ruhları kucaklaşacaklardır." (Deniz Kuvvetleri Dergisi, 1972: 115).

Bir bütün olarak halk içerisinde, mecliste ve basında karşılaşılan kamuoyu baskısı sonucunda, hükümetin çeşitli sebeplerden dolayı (denge politikası ve ham madde ticareti) saldırıyı geri plana atmasına rağmen tahkikatlar yürütülmüş, yetkili isimler görevlerinden uzaklaşmış ve mecliste sandalye değişimleri olmuştur.

5. Sonuç

II. Dünya Savaşı yılları tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de hissedilmiştir. Ancak Türkiye’nin gayesi henüz yeterli olmayan askeri personel ve teçhizat, uluslararası diplomatik kaygılar, iç kalkınma çabaları gibi sebeplerden dolayı tarafsız kalmak olmuştur. Bu zorlu gayenin farkında olan hükümet denge politikası izleyerek başarıya ulaşmıştır. Bu nedenle II. Dünya Savaşı henüz sonlanmamış olmasına rağmen gayri resmi galiplerle birlikte yer almak ve diplomatik yalnızlık yaşamamak adına 23 Şubat 1945’te savaşa katıldığını resmen ilan etmiştir.

II. Dünya Savaşı süresince izlenen politikalar her ne kadar övgü ile karşılanırsa da yürekleri burkan Refah Şilebi faciası unutulmamıştır. Türkiye’nin savaşa katılmama gayretine rağmen toprak bütünlüğünün sağlanması amacıyla askeri hazırlıklar da yapılmıştır. Türkiye’nin savaşı en yakın hissettiği nokta olan Akdeniz’deki savaş gemileri Türkiye’yi donanmasını güçlendirmeye itmiş ve bu doğrultuda çeşitli askeri deniz araçları sipariş verilmiştir. Teslim alma görevine gönderilecek refakat gemisi için Mersin Limanı seçilmiştir. Akdeniz’deki gemi yoğunluğu sebebiyle Türkiye’nin dünya ile olan en güvenli deniz yolu bağlantısı Mersin-Kıbrıs-Mısır hattından oluşmuştur. Refah Şilebi bu hat üzerinde batırıldıysa da Türkiye saldırıyı yine savaş zamanı politikası gereği sağduyulu karşılamıştır.

Teslim alınmak üzere bekleyen 4 gemiden 2 tanesi 1941 yılında, 1 tanesi ise 1946 yılında teslim edilmiştir. 4. gemi, İngiltere’nin açıklamalarına göre savaş zamanı Almanya tarafından batırılmıştır. Refah Şilebi hadisesi tüm dünyanın takibine rağmen günümüze varıncaya dek aydınlatılmamıştır. Mihver ve Müttefik gruplarının iddiaları dışında dikkate alınan tek suçlama saldırıdan sağ kurtarılan istihbarat subayı Kamran Evranos’un ifadeleridir. Evranos, Fransız raporlarında “Mısır gemisi olduğu sanılan Refah Şilebi’ni Fransız denizaltısı bombalamıştır” şeklinde bir ifade gördüğünü ve raporun kanıtını alarak Amiral Sait Halman aracılığı ile hükümete gönderdiğini ifade etmiştir (Öndeş, 2006:160). Bu kanıtla birlikte gerçekleştirilen gizli pazarlıkların ardından Fransa Türkiye’ye iki gemi hibe etmiş olsa da resmi sorumluluğunu gösteren bir kanıt kamuoyuna sunulmamıştır. Sürecin bu şekilde sonuçlanmasından dolayı Refah Şilebi hadisesi kimliği meçhul bir saldırı olarak kalmıştır.

Kaynaklar

Akbaş, Rahmi, “Bir Hüzün Kaynağı Refah Faciası,” *Türk Yurdu*, Yıl: 1998, Sayı: 262, Haziran 2009, s. 93-98.

Akdoğan, Refik, *Bir Kaptanın 60 Yılı*, İlkfer Grup, İstanbul 2020.

Akşam Gazetesi, 3 Şubat 1942, s. 1-2.

Arslan, Esat, “Refah Faciasının 60. Yıl Dönümünde Kara Harp Okulu Mezunu 16 Şehidimiz” , *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Sayı: 370, Ekim 2001, s.80-86.

Arslantaş, Y., Coşkun, E. S., Temiz, A. B., & Timur, E. (2018). İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Batırılan Gemisi: Refah Şilebi. Abdürrahim Özer, HIST 200-4 (2018-2019 Fall); 7.

Atabey, Figen, Cumhuriyet Dönemi Türk Deniz Kuvvetleri, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Ankara 2002.

Aydın, İ. & Kapıcı, H.Z., "II. Dünya Savaşı'na Giriş Sürecinde Türkiye'nin Aldığı İç Politika Tedbirleri (1 Eylül 1939 – 18 Ocak 1940)", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 32, S. 45, ss. 109-130. 2018.

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Numarası: 58.77.11, 10 Ekim 1935.

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 030.10, Yer Numarası: 169.173.9, 12 Eylül 1940.

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 030.10, Yer Numarası: 193.325.12, 15 Ekim 1941.

Besbelli, Saim, *Refah Faciası*, Derya Dergisi, Sayı: 33, Haziran 1970.

Cumhuriyet Gazetesi, 27 Haziran 1941, s. 1.

Cumhuriyet Gazetesi, 3 Şubat 1942a, s. 1.

Cumhuriyet Gazetesi, 4 Şubat 1942b, s. 1.

Cumhuriyet Gazetesi, 11 Mart 1942c, s. 2.

Dağ, Ahmet Emin, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü*, Ağaç Kitapevi Yayınları, İstanbul 2009.

Devlet Arşivleri Başkanlığı (DAB), Fon Kodu: 30-10-0-0, Kutu No: 64, Dosya No: 427, Gömlek No: 58, 16 Haziran 1941.

Devlet Arşivleri Başkanlığı (DAB), Fon Kodu: 30-10-0-0, Kutu No: 140, Dosya No: 5, Gömlek No: 15, 1 Temmuz 1941.

Devlet Arşivleri Başkanlığı (DAB), Fon Kodu: 30-10-0-0, Kutu No: 62, Dosya No: 412, Gömlek No: 5, 9 Temmuz 1941.

Devlet Arşivleri Başkanlığı (DAB), Fon Kodu: 30-10-0-0, Kutu No: 95, Dosya No: 65, Gömlek No: 20, 4 Ağustos 1941.

Devlet Arşivleri Başkanlığı (DAB), Fon Kodu: 30-10-0-0, Kutu No: 193, Dosya No: 325, Gömlek No: 12, 10 Ekim 1941.

Devlet Arşivleri Başkanlığı (DAB), Fon Kodu: 30-10-0-0, Kutu No: 140, Dosya No: 5, Gömlek No: 25, 15 Eylül 1942.

Devlet Arşivleri Başkanlığı (DAB), Fon Kodu: 30-10-0-0, Kutu No: 140, Dosya No: 6, Gömlek No: 5, 10 Şubat 1943.

Deniz Kuvvetleri Dergisi, "Refah Şehitleri Anıtının Temeli Atıldı", (Merkez Dairesi), Cilt: 78, Sayı: 476, 1972, s. 115-117.

Hergüner, Mustafa, İkinci Dünya Savaşında Türk Denizciliği, İstanbul: Kastaş Yayınları, 2011.

Koçak, Cemil, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi*, İletişim Yayıncılık, Cilt: 2, Baskı: 8, İstanbul 2020.

Küçük, Enver, “Büyük Güçlerin Mücadelesinde Akdeniz: Refah Şilebi Örneği”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi (Journal of Black Sea Studies)*, Sayı 53, 2017, s.99-121.

La Gaceta, 27 Haziran 1941, s. 1.

La Opinion, 13 Kasım 1941, s. 1.

Oran, Baskın, *Türk Dış Politikası (1919-1980)*, Cilt: 1, İletişim Yayınları, 3. baskı, İstanbul, 2001.

Öndeş, Osman, *Refah’ı Kim Batırdı?*, Denizler Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2006.

---- “Bizi Ölüme Gönderiyorsunuz”, *Atlas Tarih*, Sayı: 7, (Haziran-Temmuz 2011), s.112-117.

Resmî Gazete, Sayı: 4957, 13 Kasım 1941, s. 1.

Resmî Gazete, Sayı: 5027, 7 Şubat 1942b, s. 1.

Resmî Gazete, Sayı: 5162, 20 Temmuz 1942a. s. 1.

Resmî Gazete, Sayı: 7850, 3 Temmuz 1951, s. 1.

Selcen Korkmazcan, Nezihe, “İkinci Dünya Savaşı’nda Almanya’nın Balkan Seferi Öncesinde İnönü-Hitler Mektuplaşması”, *History Studies*, 12/6, (Aralık 2020), s. 3223-3243.

Son Posta, 7 Mayıs 1943.

Söylemez, Haşim, “Refah’ı Kim Batırdı?” , *Aksiyon*, 327, (Mart 2001).

Ünal, Ertan, “Refah Faciası”, *Popüler Tarih*, Sayı: 70, 2006, s.54-64.

Tekeli, İlhan & İlkin, Selim, *Dış Siyaseti ve Askerî Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

The Evening Star, 28 Haziran 1941a, s. 1.

The Evening Star, 15 Kasım 1941b, s. 2.

The Northern Star, 25 Şubat 1941, s. 1.

Topuz, Hıfzı, II. Mahmut’tan Holdinglere: Türk Basın Tarihi, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003.

Tozan, İbrahim, “31 Yıl Önce Akdeniz’de Torpillenen Refah Şilebinden Kurtulanlardan Üçü Bir Türü Silinmeyen Acı Hatıralarını Anlattılar”, *Derya Dergisi*, Sayı: 59, (Ağustos 1972).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (ZC), Devre: VI, Cilt:20, İçtima:2, İnikat: 73, 4 Temmuz 1941.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (ZC), Devre: VI, Cilt:23, İçtima:3, İnikat: 34, 2 Şubat 1942.

Ulus Gazetesi, 3 Şubat 1942, s. 1-2.

Wilmington Star-News, 29 Haziran 1941, s. 3.

Vakit Gazetesi, 3 Şubat 1942, s. 1-2.

Vatan Gazetesi, 27 Haziran 1941, s. 1.

Yalçın, Osman & Şahin, Mustafa, "İkinci Dünya Savaşı Sırasında Refah Şilebi Hadisesi ve Sonrası Gelişmeler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 34, Sayı: 97, 2018, s. 181-226.

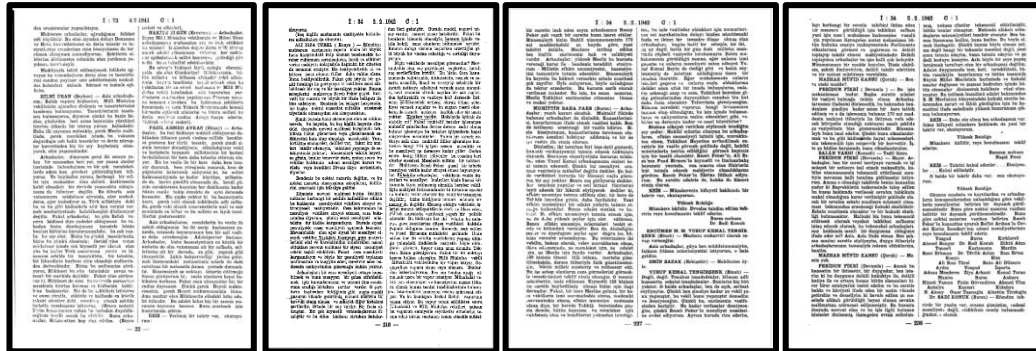
Yeni Sabah, 28 Haziran 1941a, s.1.

Yeni Sabah, 3 Temmuz 1941b, s.1.

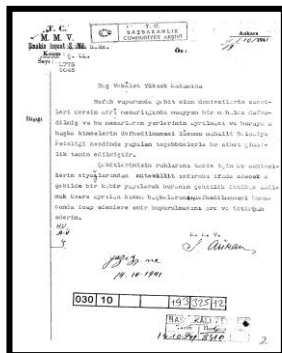
Yümlü, Murat, "Yarım Asra Ulaşan Basın Emeği Işığında Gazeteci Abidin Dâver", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 29, Sayı: 1, 2019, s. 249-299.

EK'LER

Ek-1: Refah Şilebi Hadisesi Üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisinde Yürütülen Oturumların Zabıt Ceridesi Örnekleri (TBMM ZC, 4.7.1941:32; TBMM ZC, 2.2.1942: 217-237)

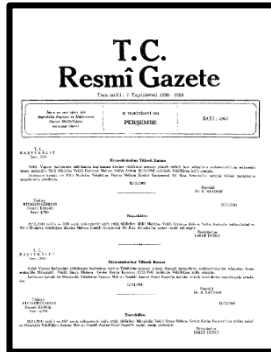
Ek-2: Refah Şilebi Hadisesinde Hayatını Kaybedenler İçin Özel Bir Şehitlik Belirlenmesi Hakkında Karar (BCA, 030.10/193.325.12).

Ek-3: Refah Şilebi'nde Hayatını Kaybeden Kişilerin Şehit Kabul Edilmesi Hakkında Kanun (Resmi Gazete, 1951).

Ek-4: Saffet Arıkan ve Cevdet Kerim İnceday'ın istifalarının kabul edildiğine dair Resmi Gazete'de yayımlanan karar (Resmi Gazete, 1941: 1)

Ek-5: İngiltere Hükümetinin Başsağlığı Dilekleri Hakkında Gazete Haberi (Yeni Sabah, 28.6.1941a).

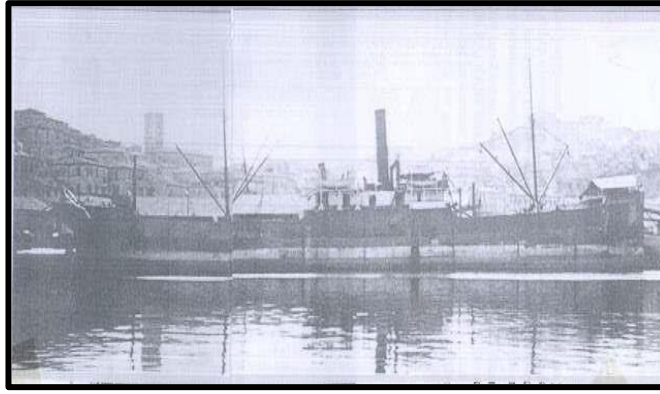
Ek-6: Refah Şilebi'nin Yerel Basına Yansımaları (Cumhuriyet, 27.6.1941: 1; Vatan, 27.6.1941:1; Vatan, 5.7.1941:1; Vatan, 1.7.1941:1).

Ek-7: Refah Şilebi'nin Dünya Basınına Yansımaları (La Gaceta, 27.7.1941; La Opinion, 13.11.1941; The Evening Star, 15.11.1941)

Ek-8: Refah Şilebi (Akdoğan, 2020: 47).

Ek-9: Refah Şilebi Gemi Komutanı Yarbay Zeki Işın

BÜTÇE AÇIĞI, CARI AÇIK, YATIRIM-TASARRUF AÇIĞI VE ÇIKTI AÇIĞI BAĞLAMINDA TÜRKİYE'NİN DÖRDÜZ AÇIK ANALİZİ

QUARDUPLE DEFICIT ANALYSIS OF TURKEY IN THE CONTEXT OF BUDGET DEFICIT, CURRENT ACCOUNT DEFICIT, INVESTMENT-SAVING DEFICIT AND OUTPUT DEFICIT

Utku Altunöz*, Mehmet Samet Erdem**, Seda Atasaygın***

*Prof. Dr., Sinop Üniversitesi

utkual@hotmail.com

ORCID ID:

0000-0002-0232-3108

**Dr., Sinop Üniversitesi

mehmetsameterdem@hotmail.com

ORCID ID:

0000-0001-7344-2166

***Marbaş GMY

satasaygin@marbasmenkul.com.tr

ORCID ID:

0000-0002-4198-3790

Özet

Dördüz açık hipotezi, bütçe açığı, cari açık, yatırım-tasarruf açığı ve çıktı (denge) açığı arasındaki ilişkilerin ekonomi üzerinde yaratacağı etkiler üzerine geliştirilen yeni bir hipotezdir. Yeni bir hipotez olması ve bu zamana kadar yapılan çalışmaların ikiz ve üçüz açıklar üzerinde yoğunlaşması literatür için önemli bir eksikliklerdir. Dördüz açık kavramı, bir ülkenin makroekonomik dengesi, büyüme potansiyeli ve küresel ekonomideki rolü hakkında derinlemesine bir anlayış sunar. Bu nedenle, ekonomistler, politika yapımcılar, yatırımcılar ve diğer ilgili taraflar için bu kavramın anlaşılması kritik öneme sahiptir. Dördüz açık, makroekonomik göstergelerin sadece biridir, ancak bu kavramın derinlemesine anlaşılması, bir ülkenin ekonomik, sosyal ve siyasi geleceğini şekillendirebilecek kritik dinamikleri anlama noktasında önemli bir adım olabilir. Bu nedenle, bu konu üzerinde daha fazla araştırma yapmak ve politika önerilerini bu çerçevede değerlendirmek esastır. Bu çalışma Türkiye ekonomisi için en son verileri ile dördüz açıklar hipotezinin Türkiye ekonomisine üzerindeki etkisinin teorik ve ampirik olarak incelemektedir. Teorik altyapı ve literatür sonrasında yapılan ampirik analiz sonuçlarına göre Türkiye'de 2005:1-2022:2 güçlü bir dördüz açık hipotezinin gerçekleştiği izlenebilmektedir. Ayrıca analizin bağımlı değişkeni olan çıktı dengesi bağımsız değişkenler olarak analize dahil edilen bütçe dengesi, cari denge ve yatırım / tasarruf dengesine neden olurken bağımsız değişkenler de çıktı dengesinin nedeni olarak görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dördüz Açık; Üçüz Açık; İkiz Açık; ARDL Sınır Testi; Nedensellik

Abstract

Quadruple deficit hypothesis is a new hypothesis developed on the effects of the relations between budget deficit, free deficit, investment-savings deficit and output (balance) deficit on the economy. The fact that it is a new hypothesis and that the studies done so far focus on twin and triple deficits is an important deficiency for the literature. The quadruple gap concept provides an in-depth understanding of a country's macroeconomic balance, growth potential and role in the global economy. Therefore, it is critical for economists, policy makers, investors and other interested parties to understand this concept. The quadruple gap is just one macroeconomic indicator, but a deep understanding of this concept can be an important step in understanding the critical dynamics that can shape a country's economic, social and political future. Therefore, it is essential to conduct further research on this issue and evaluate policy recommendations within this framework. This study examines the latest data for the Turkish economy and the effect of the quadruple deficit hypothesis on the Turkish economy theoretically and empirically. According to the results of the empirical analysis made after the theoretical background and literature, it can be observed that a strong quadruple deficit hypothesis of 2005:1-2022:2 has been realized in Turkey. In addition, the output balance, which is the dependent variable of the analysis, causes the budget balance, current account balance and investment / saving balance, which are included in the analysis as independent variables, while the independent variables are also seen as the cause of the output balance.

Keywords: Quadruple Deficit, Triple Deficit, Twin Deficit, ARDL Bounds Test, Causality

Başvuru Tarihi/ Received:

20.07.2023

Kabul Tarihi/Accepted:

23.11.2023

ARAŞTIRMA MAKALESİ

ISSN 2618-6217

To cite this article / Atf için: Oğur, F. (2023). Bütçe Açığı, Cari Açık, Yatırım-Tasarruf Açığı ve Çıktı Açığı Bağlamında Türkiye'nin Dördüz Açık Analizi. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 2, 170-192.

1. Giriş

Makroekonomik dengesizlikler, sadece ulusal ekonomilerin geleceği için değil, aynı zamanda küresel ekonominin istikrarı açısından da önemlidir. Bu çalışma, özellikle gelişmekte olan ülkelerde makroekonomik dengesizliklerin incelenmesi ve analiz edilmesi amacını gütmektedir. Bu çerçevede, bütçe açığı ve cari işlemler açığı hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkeler için kronik sorunlar olarak değerlendirilmektedir. 1980'li yıllardan itibaren, özellikle ABD başta olmak üzere birçok ülkede bütçe açığı ve cari açığın eş zamanlı olarak ortaya çıkması, ikiz açıklar hipotezinin oluşmasına zemin hazırlamıştır (Samırkaş ve Samırkaş, 2015:1). İkiz açık hipotezi, literatürde geniş bir yer bulmuş olup, özel tasarruf-yatırım dengesinin bu hipotezde dikkate alınmaması, literatürde eleştiri konusu olmuştur. Bu eleştiriler ışığında, yatırım-tasarruf açıklarının da analizlere dahil edilmesi gerektiği vurgulanmış, bu durum üçüz açık hipotezi ile literatüre girmiştir. Ekonomi politikalarının temel amacı, iç ve dış dengeyi eş zamanlı olarak sağlamaktır. Ancak, iç tasarrufların yetersiz olduğu ekonomilerde, potansiyelin üzerinde büyüme hedeflenmektedir. Bu durum, sürdürülebilir olmayan ve kronik cari açıklar yaratmakta, bu da büyüme, işsizlik, fiyat istikrarı gibi makroekonomik göstergelerde bozulmalara yol açmaktadır. Bu bağlamda, son yıllarda dördüz açıklar hipotezi, akademik-ampirik çalışmalarda ele alınarak, çıktı açıklarının da analize dahil edilmesi gerektiği savunulmuştur. Makroekonomik dengesizlikler, bir ülkenin ekonomik istikrarını doğrudan etkileyebilir. Bütçe açığı, cari açık, tasarruf-yatırım açığı ve çıktı açığı gibi makroekonomik dengesizlikler, ekonomide belirsizliği ve istikrarsızlığı artırabilir. Makroekonomik dengelerin analizi, politika yapıcılara, ekonomiyi düzeltmek ve dengesizlikleri gidermek için hangi politika araçlarını kullanabilecekleri konusunda bilgi sağlar. Bu sayede, etkili politika stratejileri geliştirilebilir. Dördüz açık hipotezi literatürde henüz tam olarak ele alınmamış bir konu olabilir. Bu çalışma, bu alandaki boşluğu doldurmayı ve akademik literatüre katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Bu konunun işlenmesinin bir başka nedeni de Türkiye'nin makroekonomik dengelerinin, global ekonomik çalkantılar ve pandemi gibi dış şoklar karşısında nasıl etkilendiğini analiz etmektir. Türkiye'nin makroekonomik dengesizlikleri anlamak, Türkiye ekonomisi için doğru politika önlemlerini geliştirmek adına kritik bir öneme sahiptir. 2018 döviz krizi ve Covid-19 salgını gibi son dönem olaylarının bu çalışmada ele alınacak olması, çalışmanın özgünlüğünü ve güncelliğini artırmaktadır. Bu sayede, bu tür olayların makroekonomik dengeler üzerindeki etkileri daha detaylı incelenebilir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bütçe ve cari açıklar konusunda çok sayıda çalışma mevcut olabilirken, dördüz açıklar konusunda yeterli akademik literatür bulunmamaktadır. Bu çalışma, bu bilgi boşluğunu doldurmayı hedeflemektedir. Bu konunun işlenmesi hem akademik literatüre katkıda bulunacak hem de makroekonomik dengesizliklerin anlaşılması ve yönetilmesi konusunda yol gösterici olacaktır. Türkiye özelindeki uygulamalar ve sonuçlar, Türkiye ekonomisinin geleceği açısından önemli bilgiler ve çözüm yolları sunabilir. Bu çalışmada birim kök testler sonucunda bazı değişkenlerin seviyede bazı değişkenlerin ise birinci farkı alındığında durağan olmaları ve ARDL yöntemi için gerekli diğer koşulları sağlaması nedeniyle sınır testi yöntemi tercih edilmiştir. Ayrıca 2008 küresel krizin, Covid pandemisinin ve son dönemlerde Türkiye ekonomisinde yaşanan kur şoklarının

etkisinin de izlenebilmesi amacıyla 2005:1-2022:2 dönemi tercih edilmiştir. Bu çalışma, ikiz açık, üçüz açık ve dördüz açık kavramlarının teorik altyapısının incelenmesi, literatür taraması, eş bütünleşme ve nedensellik analizleri ile Türkiye'nin dördüz açık durumunun analiz edilmesi ve elde edilecek sonuçlara göre politika önerilerinin geliştirilmesi aşamalarını içerecektir.

2. İkiz Açık, Üçüz Açık ve Dördüz Açık Hipotezlerinin Teorik Altyapısı

Dışa açık olmayan ekonomilerin genel dengeleri özel ve kamu kesim tasarrufları ile yurt içi tasarrufların toplamından meydana gelir ve yatırımlara eşittir (Tülümce, 2013:99). Bu durum eşitlik (1)'de izlenebilmektedir.

$$Y = C + I \text{ ve } Y = C + S \quad (1)$$

Eşitlik (1)'de ekonominin büyüklüğü Y ile ifade edilirken toplam tüketim harcamaları C, toplam tasarruflar S ve toplam yatırımlar I ile ifade edilmektedir. İki formülün birbirine eşitlenmesiyle yatırım-tasarruf eşitliği (I=S) sağlanacaktır. Tam bu noktada söz konusu durum Keynesyen ve klasik iktisatçılar tarafından farklı yorumlanmıştır. Klasiklere göre eşitlik (1) faizle alakalıyken keynesyenlere göre gelir ve harcama değişikliklerine dayanmaktadır.

Dışa kapalı ekonomilerde dış dengeden söz edilemese de dışa açık ekonomilerde genel denge iç ve dış denge birlikte sağlanmaktadır. Eşitlik (2)'deki görülen söz konusu durumda X ihracatı M ise ithalatı göstermektedir (Yılmaz ve Yaraşır, 2009:99).

$$Y = C + I + G + (X - M) \quad (2)$$

(2) numaralı eşitlikte geliri ifade eden (Y), tüketim ile devlete vergi olarak aktarılabilir ve yurt dışına transfer edilebilme yeteneğine sahiptir. Bu durum göz önünde tutulduğunda (3) numaralı eşitliğe ulaşılmaktadır.

$$Y = C + S + T + Tr \quad (3)$$

(2) ve (3) numaralı eşitlik birbirine eşitlendiğinde (4) numaralı eşitliğe ulaşılmaktadır.

$$\begin{aligned} C + S + T + Tr &= C + I + G + X - M \quad \text{ve} \\ X - M - Tr &= (S - I) + (T - G) \end{aligned} \quad (4)$$

(4) numaralı eşitliğin sol tarafı olan $X - M - Tr$ dış dengeyi de içine alan cari dengeyi ifade ederken; iç denge eşitliğin sağ tarafında $(S - I) + (T - G)$ ile ifade edilmektedir. İç denge yatırım-tasarruf dengesi ile kamu kesimi bütçe dengesinden meydana gelmektedir.

İkiz açık hipotezinde cari işlemler açığı ile bütçe açığı birbirini etkilediği ve bütçe açığının cari açığa sebep olduğu savunulmaktadır. Bununla birlikte cari açık da bütçe açığını etkileyen bir unsurdur. Bu bağlamda literatürde tasarruf-yatırım dengesi ile bütçe dengesi açıklarının aynı anda görülmesi ikiz açık olarak adlandırılmaktadır. İkiz açığa cari dengenin de açık yönünde sonuçlanması ilave edilirse literatürde üçüz açık hipotezi durumuna ulaşılmaktadır (Szakolczai, 2006:40-41). Bu durum eşitlik (5)'teki gibi ifade edilmektedir.

$$(S - I) + (T - G) = (X - M) \quad (5)$$

Eşitlik (5)'de özel kesim yatırım-tasarruf dengesi (S - I), bütçe dengesi (T - G) ve cari işlemler dengesi (dış denge) (X - M) ile ifade edilmektedir. Söz konusu üç farklı dengenin açık vermesi tasarruf açığı, bütçe açığı ve cari açığın aynı anda görülmesi

anlamına gelecek olup bu durum üçüz açık durumunun geçerli olduğunu göstermektedir. (McTeer, 2008:1-2).

Eşitliklerden anlaşılacağı gibi ikiz açık hipotezinden türetilen üçüz açıklar yanında son yıllarda bu tanımlara eklenen diğer bir unsur da çıktı açığıdır. Teknolojinin veri olduğu ve üretim faktörlerinin tümünün kullanıldığı durumda üretilen en çok seviyedeki mal ve hizmet miktarının parasal tanımı olan potansiyel (tam istihdam) GSYİH göz önünde bulundurularak hesaplanan çıktı açığı Baumol ve Blinder (1985) tarafından eşitlik (6)'daki gibi ifade edilmektedir.

$$\text{Çıktı Açığı} = \text{Reel GSYİH} - \text{Potansiyel GSYİH} \quad (6)$$

Eşitlik (6)'daki potansiyel GSYİH işsizlik haddi ile doğal işsizlik haddinin birbirine eşit olduğu durum reel GSYİH'yi ifade etmektedir. Bu bağlamda reel GSYİH'nin potansiyel GSYİH'den düşük olması durumunda çıktı açığıyla karşılaşmaktadır. Mutlak değer yerine nispi değer olarak çıktı açığı eşitlik (7)'deki gibi ifade edilir (Akıncı vd. 2006: 28).

$$\text{Çıktı Açığı} = \frac{\text{Reel GSYİH} - \text{Potansiyel GSYİH}}{\text{Potansiyel GSYİH}} \quad (7)$$

Bu bilgiler doğrultusunda dördüz açık durumu eşitlik (8), (9) ve (10)'daki gibi ifade edilmektedir.

$$(Y_R - Y_p) = C + I + G + (X - M) = C + S + T \quad (8)$$

$$(Y_R - Y_p) = I + G + X = S + T + M \quad (9)$$

$$(Y_R - Y_p) = (I - S) + (G - T) = (M - X) \quad (10)$$

Eşitlik (8), (9) ve (10)'da $(Y_R - Y_p)$ reel GSYİH ile potansiyel GSYİH farkı olan çıktı açığını ifade etmektedir. Söz konusu eşitliklere göre kamu dengesi ile yatırım-tasarruf dengesi toplamı cari dengeye eşittir ve bu üç denge $(Y_R - Y_p)$ çıktı açığına belirlenmektedir. Bu bilgiler ışığında potansiyel GSYİH'ye kıyasla reel GSYİH yetersizliğinden dolayı oluşan tasarruf açığı üçüz açıkla beraber dördüz açık durumunu meydana getirmektedir. Ekonomilerin makroekonomik performansı için oldukça önemli bir gösterge olan çıktı açığı karar alıcılar tarafından titizlikle analiz edilmelidir.

Çıktı açığı enflasyon baskısını ölçmesi bakımından enflasyon hedeflemesinde para politikalarının belirlenmesi ve değerlendirilmesinde tercih edilmektedir. Aynı zamanda yapısal bütçe dengelerinin performansını göstermesinden açısından maliye politikalarının belirlenmesinde ve değerlendirilmesinde de tercih edilmektedir (Tülümce vd.2021: 300).

Keynesyen iktisatçılara göre (geleneksel görüş) bütçe açığı cari açık üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olup artan bütçe açıklarının kaçınılmaz sonucu cari açıklardır. Bütçe açıklarında meydana gelecek artışın sebebiyet vereceği cari açıkla beraber özel tasarruf açıklarının da bu eşitliğe ilave edilmesinin gerekliliğini öne süren keynesyenler üçüz açık sorunun tartışılmasına zemin hazırlamışlardır (Güder ve Kılıç, 2016:72). Keynesyenlere göre kamu harcamalarında meydana gelecek artış ya da vergi gelirlerinde meydana gelecek azalışların sonucunda meydana gelen bütçe açığında meydana gelen artışlar, çıktı ve tüketim seviyesine pozitif katkı sağlamak ve ekonomik büyümeyi

arttırmaktadır. Büyümedeki artışın yabancı mallara olan talebi artıracak ve cari artış kaçınılmaz olacaktır (Berke vd.,2015:70).

Literatürdeki diğer bir görüş ise Barro (1974, 1989) tarafından öne sürülen bütçe açığı ile cari açık arasında bir ilişki olmadığını iddia eden Ricardocu eşdeğerlik hipotezidir. Ricardocu eşdeğerlik hipotezi ikiz açık hipotezini kabul etmemektedir (Marinheiro, 2008: 1048). Ricardocu eşdeğerlik hipotezi'nin temelini devletçe yapılan vergi oranı indirimlerinin gelecekte vergi oranlarının yükseltilerek telafi edileceği varsayımı oluşturmaktadır. Keynesyen görüş ve Ricardocu eşdeğerlik hipotezinden türetilen neo klasik ve parasalcı görüşler literatürde önemli bir yer edinmiştir. Keynesyen (geleneksel) görüşe benzer şekilde parasalcı görüşü savunanlar da bütçe açığı ile cari açık arasında pozitif bir ilişkinin varlığını iddia etmişlerdir. Bu görüşe göre bütçe açığından cari açığa doğru bir nedensellik ilişkisi mevcuttur. Bununla birlikte parasalcıları keynesyenlerden ayıran temel nokta parasalcıların analizlerine parayı ilave etmeleridir. Parasalcılara göre ödemeler dengesi sorunları para arz-talep dengesizliğine sebebiyet verecek olup söz konusu dengesizlik ekonominin kendi iç dinamiklerince giderilmektedir. Parasalcı görüşe göre para talebinin sabit olduğunda para arzı artışları ithalatı ve harcamaları artırarak ihracatı azaltmaktadır. Bu durumun kaçınılmaz sonucu dış ticaret açığı ve cari açıktır. Böyle bir durumda merkez bankaları cari açık sorununu çözmek için rezervlerini kullanma yöntemine başvurursa parasal tabanın daralması kaçınılmaz olacaktır (Altunöz, 2014:47). Bu şartlarda yabancı mal talebi ve menkul kıymet azalarak ödemeler dengesindeki bozulmalar giderilmiş olacaktır. Ters durumda ise (para arzının düştüğü durum) meydana gelecek dış fazla kurları indirecek ve resmi rezervlerin fazla vermesine sebep olacaktır. Bu durumda merkez bankaları piyasadan döviz satın almak yolu ile yerli paranın değerlenmesini sağlayacaktır. Yurt dışı menkul kıymetlerde meydana gelecek artışla beraber dış fazla yok olacaktır. Mekanizma ikiz açık bağlamında kalacak olup sistemin işlemesiyle üçüz açık problemiyle karşılaşmayacaktır. Ricardocu denklik hipotezi bütçe açığı ve cari açık arasında bir ilişki olmadığını savunur. Vergi kesintilerinden dolayı cari dönemde karşılaşılan bütçe açığının borçlanma yoluyla finanse edilmesi durumunda gelecekle ilgili yüksek öngörülü bireyler, gelecekte olması muhtemel vergi yükü artışını tahmin edebileceklerdir. Böylece özel tasarruflar özel harcamaların yerini alacaktır (Samırkaş ve Samırkaş, 2015:25). İkiz açık hipotezinin tam tersi olarak azalan kamu tasarrufları artan özel kesim tasarrufu ile dengelenmektedir. Sonuçta bütçe açığından ulusal tasarruflar ve cari açık da dahil olmak üzere makro değişkenler etkilenmemektedir. Avrupa'da 90'ların sonunda sözü edilen durum geniş bir şekilde yaşanmıştır (Krugman ve Obstfeld, 2009:300). Ricardocu denklik hipotezinde planlanan ulusal tasarrufların aynı kalmasından dolayı kapalı ekonomilerde yatırım ve planlanan tasarruf talebini aynı düzeye getirmek amacıyla reel faizlerin yükselmesine ihtiyaç yoktur. Bu nedenle kamu borç yükünün yatırımlara doğrudan ya da dolaylı herhangi bir etkisi yoktur. Açık ekonomilerde cari açık üzerinde bütçe açığının etkisinin olmamasının en önemli nedeni özel tasarrufların dış borçlanma ihtiyacını ortadan kaldıracak kadar yükselmesidir (Barro, 1989:38). Neo klasik yaklaşımda mikro ekonomik değişkenler üzerinde geçici bütçe açıklarından ziyade uzun süreli bütçe açıklarının etkili olduğu savunulmaktadır. Neo klasiklere göre (Ataç, 2006:221):

- Daima dengede olan piyasa mevcuttur.
- Bireylerin yaşamlarının belli bir sınırı vardır.

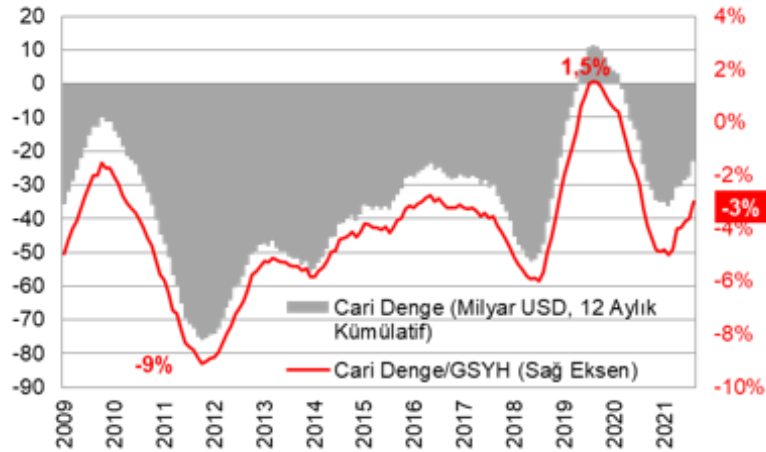
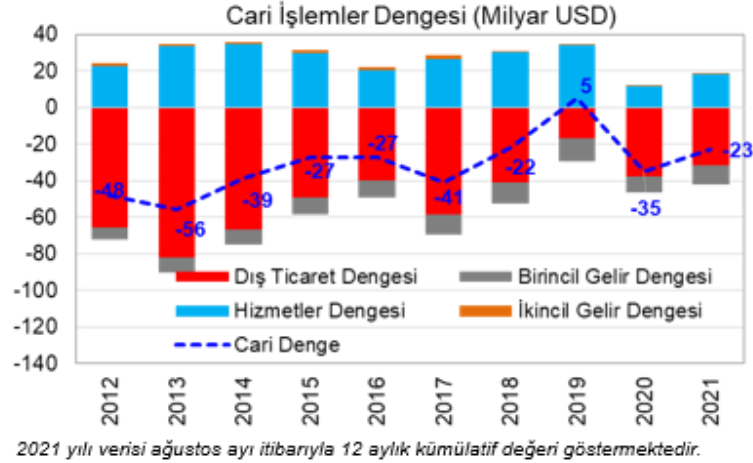
- Zamanlar arası optimizasyon sorunu bireylerin tüketimlerinde mevcuttur.

Neo klasik iktisatçılara göre geçici bütçe açıklarının ekonomilere etkileri oldukça önemsiz olup bütçe açıkları süreklilik göstermektedir. Devamlı bütçe açıkları sermaye birikimini engellediği için olumsuz etkilere neden olmaktadır (Bernheim, 1989:57-59).

3. Türkiye Ekonomisinde Bütçe Açığı, Tasarruf Açığı ve Cari Açık

Türkiye ekonomisinin en öncelikli ekonomik sorunlarının biri cari açıktır (Türkey, 2013:254). Bilhassa dış ticaretin serbestleşmesiyle beraber doğrudan yabancı yatırımlarının yanında portföy yatırımı olarak bilinen kısa süreli spekülatif sermaye girişlerinin de serbestleştirilmesi cari açık sorununun en temel sebeplerinden birini oluşturmuştur (Kaya, 2016:56).

Grafik 1: Türkiye Ekonomisinde Cari Açığın Kaynakları (2012-2021)

Kaynak: Ziraat Bankası Makro Ekonomik Analiz bülteni, 2022: çevrim içi

Grafik 1 Türkiye ekonomisindeki cari açık sorununun kronikleşmiş bir sorun olduğunu açıkça göstermektedir. Cari dengenin 2012-2020 yıllarından salgın dönemine kadar fazla oynak bir görünüm sergilemediği söylenebilir. 2020 yılının son döneminde cari

açıkta yaşanan daralma ve uluslararası ölçekte artan mobilitenin etkisiyle hizmetler kaleminde gözle görülür düzelme gözlemlenmiştir.

Tablo 1: Cari İşlemler Dengesinin Finansman Kalemleri (Milyon \$)

	2021	2022	2022	2022	2022	2022	2022	2022	2022
	Ocak-Haziran	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Ocak-Haziran	
A- CARI İŞLEMLER HESABI	-	-	-	-	-	-	-	-3.458	-
1. İhracat	103.827	17.689	19.918	22.742	23.211	18.888	23.301	125.749	
2. İthalat	117.246	26.178	26.171	29.127	27.742	27.766	29.727	166.711	
Mal Dengesi	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3. Hizmet Gelirleri	13.419	8.489	6.253	6.385	4.531	8.878	-6.426	40.962	
4. Hizmet Giderleri	19.558	4.451	4.112	5.131	5.323	6.388	7.646	33.051	
Mal ve Hizmet Dengesi	13.534	2.837	2.722	3.224	3.029	3.140	3.622	18.574	
5. Birincil Yatırım Kaynaklı Gelirler	-7.395	-	-	-	-	-	-	-	-
6. Birincil Yatırım Kaynaklı Giderler	6.875	4.863	4.478	2.237	5.630	-2.402	26.485		
Mal, Hizmet ve Birincil Gelir Dengesi	3.510	670	590	750	629	572	411	3.622	
7. İkincil Yatırım Kaynaklı Gelirler	10.198	1.051	1.410	2.143	1.598	1.486	1.357	9.045	
Mal, Hizmet ve İkincil Gelir Dengesi	14.083	7.256	5.683	5.871	3.206	6.544	-3.348	31.908	
8. SERMAYE HESABI	719	-130	-26	-160	-86	-24	-110	-536	
9. FİNANS HESABI	-19	0	-1	-2	-3	-8	0	-14	
10. Doğrudan Yatırımlar: Net Varlık Edinimi	13.814	3.251	1.832	942	3.307	2.360	2.486	-2.602	
11. Doğrudan Yatırımlar: Net Yükümlülük Oluşumu	1.855	334	447	444	310	221	751	2.507	
12. Portföy Yatırımları: Net Varlık Edinimi	4.516	803	464	636	640	1.208	1.701	5.452	
13. Portföy Yatırımları: Net Yükümlülük Oluşumu	-236	714	412	1.568	278	372	870	4.214	
14. Hisse Senetleri	1.716	-251	-408	1.486	-328	4.008	-708	-7.189	
15. Borç Senetleri	-1.808	-352	-228	-744	139	1.664	-509	-3.358	
16. Diğer Yatırımlar: Net Varlık Edinimi	3.524	101	-180	-742	-467	2.344	-199	-3.831	
17. Merkez Bankası	9.024	196	2.292	3.087	627	383	2.845	9.430	
18. Genel Hükümet	0	0	0	0	0	0	0	0	
19. Bankalar	3	0	0	-1	-4	0	0	-5	
20. Diğer Sektörler	6.337	-629	1.922	2.188	1.440	1.367	1.535	4.943	
21. Diğer Yatırımlar: Net Yükümlülük Oluşumu	2.684	825	370	900	2.071	-984	1.310	4.492	
22. Merkez Bankası	18.225	3.943	4.927	5.007	4.210	1.416	987	20.490	
23. Genel Hükümet	4.797	1.131	2.726	4	1	10	133	4.005	
24. Bankalar	-251	-37	-180	713	34	-154	-67	309	
25. Diğer Sektörler	5.354	1.146	1.552	1.772	1.851	1.367	448	8.136	
Cari, Sermaye ve Finans Hesapları	8.325	1.703	829	2.518	2.324	193	473	8.040	
GENEL DENGE	431	4.135	3.878	6.975	12	8.936	-5.944	29.856	
D. NET HATA VE NOKSAN	6.833	3.193	1.660	2.469	3.205	2.997	3.984	17.508	
E. REZERV VARLIKLAR	-7.264	942	2.218	4.506	3.217	5.939	1.960	12.348	
1. Resmi Rezervler	7.264	-942	-	-	-	-	-	-	
2. Uluslararası Para Fonu Kredileri	0	0	0	0	0	0	0	0	

Tablo 1’de 2021 ve 2022 yılları için Ocak-Haziran döneminde hizmet dengesi cari açığı azaltıcı yönde hareket etse de finans hesabı kaleminin bir dönem dışında negatif değer aldığı ve cari açığı arttırdığı izlenebilmektedir. Cari işlemler açığı Haziran 2022 döneminde 2021 yılının aynı dönemine göre 2.269 milyon \$ artışla 3.458 milyon \$ olarak gerçekleşmiş olup 12 aylık cari açık 32.667 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu artışta hizmetler dengesiyle alakalı girişlerin 2.508 milyon \$ artışla 4.024 milyon \$’a ulaşması ve birincil gelir dengesi kaynaklı çıkışların 105 milyon \$ düşüşle 946 milyon \$ olmasına rağmen, dış ticaret açığının 4.794 milyon \$ yükselişle 6.426 milyon \$ olarak gerçekleşmesi etkili olmuştur. Hizmetler dengesi altında seyahat kaleminden kaynaklanan net gelirler bir önceki yılın aynı ayına göre 1.702 milyon ABD doları artarak 2.728 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Doğrudan yatırımlardan kaynaklanan net girişler 950 milyon \$ Portföy yatırımları 1.578 milyon\$ net çıkış kaydetmiştir.

Üçüz açık hipotezini oluşturan açıklarda bütçe dengesine 2021 ve2022 gerçekleştirmeleri Tablo 2’de izlenebilmektedir.

Tablo 2: 2021 ve 2022 Yılları Ocak- Nisan Dönemleri Türkiye Bütçe Gerçekleşmeleri Özeti

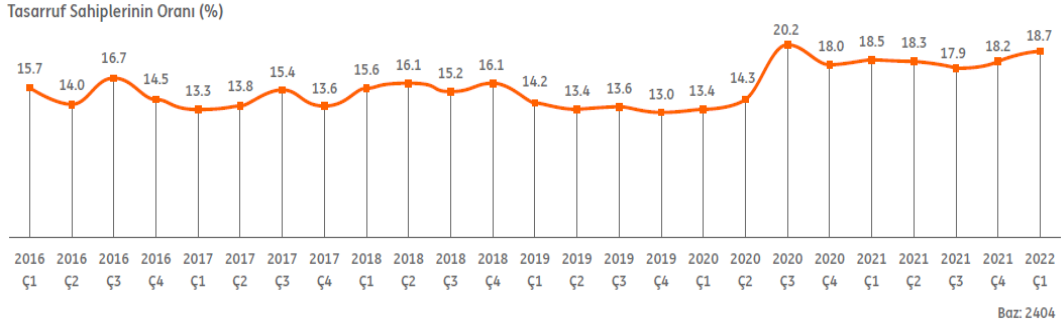
(Milyon TL)	2021 Yılı			2022 Yılı			2022/20211 (% Değişim)
	Bütçe	Nisan	Yüzde	Bütçe	Nisan	Yüzde	
<i>Bütçe Gideri</i>	1.346.139	110.708	8.2	1.750.957	214.281	12.2	%93.6
<i>Faiz Hariç Giderler</i>	1.166.596	92.125	7.9	1.510.574	196.146	12.9	%111.8
<i>Faiz Giderleri</i>	179.541	18.583	10.4	240.384	19.135	8.0	%3
<i>Bütçe Gelirleri</i>	1.101.146	93.791	8.5	1.472.583	164.114	11.1	%75
<i>Vergi Gelirleri</i>	922.744	76.322	8.3	1.258.279	136.281	10.8	%78.6
<i>Bütçe Dengesi</i>	-244.993	-16.917	6.9	-278.374	-50.167	18	-%196.6
<i>Faiz Dışı denge</i>	-65.450	1.666	-2.5	-37.991	-31.033	81.7	-%1.962

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol (BUMKO) Genel Müdürlüğü, 2022.

Hazine ve Maliye Bakanlığının yayınladığı Tablo 2’ye göre 2022 yılı Nisan ayında merkezi yönetim bütçe giderleri 214,3 milyar TL, bütçe gelirleri 164,1 milyar TL ve bütçe açığı 50,2 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca, faiz dışı bütçe giderleri 195,1 milyar TL ve faiz dışı açık ise 31 milyar TL’dir. Bütçe gideri Nisan 2021’e nazaran %93,6 oranında, bütçe gelirleri %75 oranında, vergi gelirleri ise yüzde 78,6 oranında artmıştır.

Düşük tasarruf oranları Türkiye ekonomisinin diğer önemli sorununu olup ekonomik büyümenin engellerinden biridir. Yetersiz yurt içi tasarruflar yatırımlar için daha fazla dış finansman ihtiyacı anlamına gelmektedir. Feldstein-Horioka bilmececi olarak bilinen bu durumun sebebi olan yetersiz tasarruflar, dışarıdan finansmana ulaşamayan veya sınırlı finansmana ulaşan şirketlerin yatırımlarında azalışa sebep olmakta ve ekonomik büyüme yavaşlamaktadır (Khan, M.A. ve Saeed). Türkiye’de yıllarca temel ekonomi politikası olarak faiz enflasyonun altında tutulmuş, tasarruf yapanlara varlıklarını borç alanlara ucuza kullandırma fırsatı sunulmuştur.

Grafik 1: Türkiye’de Tasarruf-Yatırım Dengesinin GSYİH’ye oranı (2000-2022)

Kaynak. ING Tasarruf Eğilimleri Araştırma Raporu (2022)

Grafik 1’e göre, tasarruf sahipliği oranı yüzde 18,7 olurken, 2020 yılının 4. çeyreğinden bu yana tasarruf yapan bireylerin oranında artış trendi gözlenmektedir. Bununla birlikte 2016-2022 periyodunda 13-20 bandında hareket eden tasarruf sahipleri oranının oranının istenilen seviyelere çıkamadığı söylenebilir. Rapora göre tasarruf gerekçelerinde ilk sırayı 'geleceğe yatırım' almaktadır. Türkiye’de düşük tasarruf oranları yatırımların artırılmamasına ve cari açığın düşürülememesine yol açarak büyümenin potansiyel büyüme oranının altında kalmasına sebep olmaktadır.

4. Literatür

Literatürde İkiz açıklar ve üçüz açıklar üzerine yapılan geniş bir çalışma alanı bulunsa da dördüz açıklar ve ekonomiler üzerindeki etkileriyle alakalı yeterli literatür oluşturulamamıştır. Dördüz açıklar konusuna olan ilgi bilhassa 2008 Krizi sonrasında önem kazanmış ve günümüz dünyasında gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülke ekonomilerinde kırılmalıklar yaratan yatırım-tasarruf açığı, cari işlemler dengesindeki açık, kamu bütçe dengesi açığı ve çıktı açığının aynı anda görülmesi teorik ve ampirik literatürde artışa sebep olmuştur. Bu bağlamda literatür bölümünde üçüz ve dördüz açıklar hipotezini alan çalışmalara yer verilecektir. Uluslararası literatüre bakıldığında;

Ostry (1997), Filipinler, Endonezya, Taylan, Singapur ve Malezya ülkeleri için üçüz açık ilişkisini analiz ettikleri çalışmalarında mali konsolidasyon, yatırım harcamaları, dış borçlanma düzeyi ve verimlilik değişikliklerinin cari işlemler dengesi üzerinde daha güçlü bir belirleyiciliğe sahip oldukları sonucuna ulaşmışlardır.

Domenech vd. (2000), OECD’ye dahil olan 18 ülke için 1962-1994 dönemi özelinde üçüz açık ilişkilerini analiz ettikleri çalışmalarında yapısal VAR yöntemini kullanmışlardır. Elde edilen sonuçlara göre bütçe açıklarının esas sebebi tasarruf açıkları olmayıp geleneksel görüşün aksine, Ricardocu Eşdeğerlik Hipotezi geçerlidir.

Kuijs (2006), üçüz açık ilişkisini Çin ekonomisi için 1980-2005 periyodunu kapsayacak şekilde analize ettiği çalışmasında üçüz açığın tersine üçüz fazla bulgularına ulaşılmış olup tasarruf arttıkça hem bütçe fazlası ile hem de cari fazla ile karşılaşılmaktadır.

Downes ve Moore (2016) , 1970 ile 2004 yılları arasında 45 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeye ilişkin verileri kullanarak, sabit döviz kuruna sahip bir ülkede pozitif çıktı açığının, dış cari işlemler hesabındaki dengesizliğe yansımaya olasılığının daha yüksek olduğunu göstermişlerdir.

Magoti vd. (2020) Doğu Afrika ülkeleri özelinde üçüz açık değişkenlerinin birbirleri ile ilişkilerini 2004-2018 yılları için Panel ARDL, Dumitrescu Hurlin panel Granger

Nedensellik yöntemleri ile analiz etmişlerdir. Ulaşılan sonuçlara göre güçlü bir üçüz açık ilişkisine ulaşılmıştır.

Türkiye için yapılan çalışmalara bakıldığında;

Akıncı ve Yılmaz (2012) Türkiye ekonomisi için cari açık, tasarruf açığı ve bütçe açığı ilişkisini 1975-2010 dönemine ait verilerle incelemişlerdir. ARDL yöntemi ile gerçekleştirilen eş bütünleşme analizinde değişkenlerin eş bütünleşik olduğu sonucuna ulaşılmış olup bütçe açıkları ve tasarrufların uzun ve kısa dönemde cari açık üzerinde olumlu bir etki yarattığı ve üçüz açığın geçerli olduğu anlaşılmıştır.

Tülümce (2013) Vektör otoregresyon yöntemiyle Türkiye için üçüz açığın geçerliliği analizinde 1984-2010 dönemini incelemiş ve yalnızca tasarruf-yatırım açığı ile cari açık nedensellik ilişkisini var olduğu ve üçüz açığın geçerli olmadığı, sadece ikiz açığın var olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Akbaş vd. (2014) asimetrik nedensellik yöntemi ile Türkiye’de üçüz açığın durumunu 1960- 2012 yılları için analiz ettikleri çalışmalarında bütçe açığı ile cari işlemler açığı ve tasarruf açığı ile cari işlemler açığı arasında çift taraflı nedensellik ilişkisinin varlığına ulaşmışlardır.

Samırkaş ve Samırkaş (2015) Türkiye’de üçüz açığın durumunu 1975-2015 periyodunda test ettikleri çalışmalarında vektör otoregresif modelini (VAR) ve Granger nedensellik analizini kullanmışlardır. Elde edilen bulgularda üçüz açığın varlığına ulaşamamış olup tasarruf açığından bütçe açığına doğru tek taraflı nedenselliğin olduğu anlaşılmıştır. Akıncı vd. (2016) Türkiye ekonomisi için dördüz açık ilişkisini 1980-2013 dönemi için araştırdıkları çalışmalarında Enders-Siklos eşbütünleşme analizi uygulanmış ve TAR ile M-TAR analiz bulguları dördüz açığa konu olan değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin geçerli olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca değişkenlere uygulanan Toda-Yamamoto nedensellik testi ile sınanmış ve beklentilerle uyumlu olan nedensellik ilişkilerinin varlığı kanıtlanmıştır.

İpek ve Kızılgöl (2016) Türkiye ekonomisinde üçüz açık hipotezinin geçerliliğini 2004-2014 yılları için ARDL yöntemi ile analiz ettikleri çalışmalarında cari açık, bütçe açığı ve tasarruf yatırım açığı değişkenleri arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin varlığına ulaşmışlardır.

Çoban ve Balıkçoğlu (2016) çalışmalarında 24 geçiş ülkesi açısından üçüz açığın varlığını dinamik panel veri analizi ile test ederek cari açık ve tasarruf açığı arasında bir ilişki tespit edememişlerdir.

Akan (2017) Türkiye’de gümrük vergilerinin dördüz açık üzerindeki etkisini dolaylı ve dolaysız şekilde ayrıştırarak incelemiş olup sadece gümrük vergilerinin açıklar üzerindeki etkisine odaklanarak, betimleyici bir ilişki kurmaktadır.

Bayramoğlu ve Öztürk (2018) Türkiye’nin de dahil olduğu gelişmekte olan 15 ülkenin ikiz ve üçüz açık durumlarını 2000-2015 yılları için panel nedensellik testi ile analiz ettikleri çalışmalarında tüm ülkeler için bütçe açığından cari açığa tek yönlü ilişki ile iç tasarruflarla cari açık arasında güçlü bir ilişkinin varlığına ulaşmışlardır. Bu bağlamda analize konu 15 ülkede hem ikiz hem de üçüz açık geçerlidir.

Şen ve Kaya (2018) komünizm rejimindeki 6 ülkeyi komünizm rejimi sonrası dönemde (1994-2012) hem ikiz hem de üçüz açık bakımından analiz etmişlerdir. Bootstrap Granger nedensellik testi ile yapılan analiz sonuçlarında her iki ilişkiye de ulaşamamıştır.

Altunöz (2018) Türkiye ekonomisi için yaptığı üçüz açık analizinde tasarruf açığı ile bütçe açığı arasında çift taraflı nedensellik ilişkisi, benzer şekilde tasarruf açığı ile cari

açık ve bütçe açığı arasında çift yönlü nedensellik ilişkisine ulaşılmış olup üçüz açık hipotezi doğrulanmıştır. Kamacı ve Kara (2019) Türkiye ekonomisi için üçüz açık ilişkisini 1974-2015 dönemini için analiz ettikleri çalışmalarında ARDL analizi ve Toda-Yamamoto nedensellik analizlerini tercih etmişlerdir. Ulaşılan sonuçlara göre açığın varlığına ulaşılamamıştır.

Saraç (2019) üst orta gelirli 23 ülkeyi 2005-2017 dönemi için Dumitrescu ve Hurlin Panel Nedensellik testi ile analiz ettiği çalışmalarında bütçe açığı ile cari açık arasında tek yönlü, tasarruf açığı ile bütçe açığı ve cari açık ile tasarruf açığı arasında çift yönlü nedensellik ilişkisine rastlanmış olup üçüz açığın geçerliliğine ulaşılmıştır.

Güriş vd. (2019), 17 OECD ülkesinde 1995-2018 dönemi için üçüz açık hipotezinin geçerliliğini yapısal kırılmayı dikkate alan Im, Lee ve Tieslau birim kök testi ve Dumitrescu ve Hurlin nedensellik analizleriyle incelemişler, ele alınan ülkelerde üçüz açık hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Arpazlı ve Fazlılar (2020) PIIGS Ülkeleri ve Türkiye için 1986-2018 yılları verilerini kullanarak dördüz açığın geçerliliğini analiz ettikleri çalışmalarında Hausman Testi, *Levene, Brown ve Forsythe Heteroskedasite Testi, Westurlan Eşbütünleşme Testi, Prais-Winsten Regresyon Analizi yöntemlerini kullanarak dördüz açığın geçerli olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Tezer (2020) dördüz açıklar hipotezinin Türkiye ekonomisine üzerindeki etkisini incelediği çalışmasında ARDL sınır testi ve Toda-Yamamoto nedensellik analizi yöntemlerini kullanmıştır. Ulaşılan sonuçlara göre çıktı dengesi (bağımlı değişken) yatırım/tasarruf dengesi, bütçe dengesine ve cari dengeye sebebiyet verirken yatırım/tasarruf dengesi de çıktı dengesi, bütçe dengesi ve cari dengesine sebebiyet vermekte olup dördüz açıklar hipotezi geçerlidir. Tulumce ve Saykal (2021) Türkiye ekonomisi için dördüz açık durumunu analiz ettikleri çalışmalarında 1990-2019 dönem verilerini kullanmışlardır. VAR ve Granger nedensellik analizi sonuçları tasarruf yatırım dengesi ile çıktı dengesi arasındaki ilişkiye dair kanıtlar sunarken, Granger nedensellik testi sonuçları ise Türkiye’de dördüz açıkların var olmadığını ortaya koymaktadır.

Akkaya (2022) 1998 – 2019 dönemi için Türkiye için Üçlü Açık Baskı Endeksi oluşturma amacı ile kaleme aldığı çalışmasında üçlü Açık Baskı Endeksi’nin Türkiye’de geçerli olduğunu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Üçlü Açık Basınç Endeksi için tek yönlü Granger nedensellik söz konusudur.

Özbay ve İpek (2023) Türkiye ekonomisi için dördüz açığı analiz ettikleri çalışmalarında 2006-2022 dönemi verilerini kullanmışlardır. ARDL Modelinin uzun dönemli katsayıları, bütçe açığının cari açık üzerinde pozitif, çıktı açığının ise negatif etki yaptığını göstermiştir. Tasarruf ve yatırım açığının cari açık üzerindeki uzun dönemli etkisi anlamsız bulunmuş, fakat kısa dönemli etkisi anlamlı ve pozitif olarak belirlenmiştir. Ayrıca, bütçe ve tasarruf-yatırım açıklarının çıktı açığı üzerinde pozitif, cari açığın ise negatif etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Kısa dönemde tasarruf-yatırım açığının çıktı açığını pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir.

Erer (2023)’in çalışmasında 2002-2021 dönemi için BRICS ve MINT ülkelerinde dördüz açık hipotezinin geçerliliği Durbin-Hausman eşbütünleşme testi ve Panel ARDL modeli ile incelenmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular tüm panel için sadece uzun dönemde dördüz açık hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir. Ülke bazında sonuçlara göre ise, kısa dönemde Brezilya, Rusya ve Güney Afrika’da, uzun dönemde ise Brezilya, Rusya, Çin, Meksika ve Endonezya’da dördüz açık hipotezinin geçerli olduğu tespit edilmiştir.

5. Model, Veri Seti, Yöntem ve Bulgular

Türkiye ekonomisi için dördüz açığın geçerli olup olmadığının sınanması amacıyla yapılacak ekonometrik analiz 2005: Q1-2022: Q2 dönemini kapsayacak şekilde çeyrek verilerle gerçekleştirilecektir. Tasarruf-yatırım açığı *toplam tasarruflar – toplam yatırımlar* şeklinde hesaplanmıştır. Yurt içi tasarruflar *GSYH– kamu tüketimi + özel tüketim* işlemi sonucu ulaşılan artık değer olarak dikkate alınmıştır. Yatırım değişkeni için geçici nitelikte olan sıcak para (portföy yatırımları) analize dahil edilmemiş olup sabit sermaye yatırımları analize dahil edilmiştir. Çıktı dengesi için reel GSYH ve potansiyel GSYH verilerine ulaşılması gerekmektedir. Bu bağlamda GSYH'nin harcama yöntemiyle hesaplanan değerleri alınarak, çıktı dengesi Hodrick-Prescott Filter yöntemi ile hesaplanmaktadır. Bu yöntem; düzeltirme uygulamasını varsaydığından dolayı çıktı açığının sapmasını en aza indirmekte olup çıktı açığı değişkeninde göz önünde tutulmuştur.

Tablo 3: Değişkenler, Kodları, Kaynakları ve Tanımları

<i>Değişken</i>	<i>Kod</i>	<i>Kaynak</i>	<i>Tanımı</i>
<i>Cari Açık</i>	cari	Türkiye İstatistik Kurumu	Cari Açık / GSYH
<i>Çıktı Açığı</i>	çikti	TCMB	Çıktı Açığı=Reel GSYH-Potansiyel GSYH
<i>Bütçe Açığı</i>	bütçe	<i>Hazine ve Maliye Bakanlığı</i>	Bütçe Açığı / GSYH
<i>Tasarruf – Yatırım Açığı</i>	tasyat	<i>Kalkınma Bakanlığı/DPT</i>	Tasarruf-Yatırım Açığı / GSYH

Değişkenler Türk lirası (TL) olarak ifade edilmekte olup Tramo Seats yöntemi ile mevsimsellikten arındırılmışlardır. Basitlik açısından tüm değişkenler GSYH'ye oranlanmışlardır. Dördüz açığın analizi amacı ile kurulan temel regresyon modeli eşitlik (11)'deki gibidir. Analizde öncelikli olarak açıklayıcı istatistiklere yer verilecek olup birim kök analizlerinin ardından birim kök analizlerine geçilecektir. Kısa ve uzun dönem ARDL testleri sonrası nedensellik analizi ile analize kısmı sona erecektir.

181

$$\text{çikti}_t = \alpha_0 + \alpha_1 \text{tasyat}_t + \alpha_2 \text{cari}_t + \alpha_3 \text{bütçe}_t \quad (11)$$

Eşitlik (11)'deki α değerleri ilgili değişkenlerin çıktı üzerindeki uzun dönemli etkisini ifade etmektedir. Analize konu olan değişkenlere ait açıklayıcı istatistikler Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4: Açıklayıcı İstatistikler

İstatistikler	çikti	tasyat	cari	bütçe
Ortalama	14.22	15.81	14.98	16.39
Medyan	14.10	14.09	15.19	15.01
Maksimum	17.11	17.00	16.61	16.04
Minimum	13.19	16.01	15.01	15.00
Standart Sapma	0,071	0,501	0,911	0,805
Çarpıklık	0.25	-0,30	-0.17	-0.25
Basıklık	0.10	2.10	1.11	1.17
Jarque Bera	1.78	2.61	4.19	1.81
Olasılık	0,27	0.17	0.22	0.31
Gözlem	180	180	180	180

Tablo 4'te sunulan tanımlayıcı istatistiklerden çarpıklık değerlerinin 0 ve basıklık değerlerinin 3 olmamasından dolayı analiz döneminde zaman serilerinin normal bir dağılıma sahip olmadıkları anlaşılmaktadır. Basıklık değerlerinin 3 değerinin üzerinde olmaması sivri tepeli durumun olmadığını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle dağılım aşırı değerler içermemektedir. Ulaşılan tüm basıklık değerleri 3'ün altında çıkmış olup ince kuyruk özelliği gösterdikleri anlamına gelmektedir. Dört değişkenden biri hariç tüm

değişkenlerin çarpıklık değerlerinin negatif olmaları serilerin sola çarpık olduğu anlamına gelmektedir. Zaman serilerinin normal dağılıma sahip olup olmadığına diğer bir göstergesi olan Jarque-Bera (JB) testinde ise ulaşılan test istatistiklerinin χ^2 tablosu değerlerinden büyük ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuca göre serilerin normal dağılımda olduğunu iddia eden sıfır hipotezi reddedilmekte olup seriler normal dağılım göstermemektedir. Ekonometrik analizlerin sağlıklı sonuçlar vermesinin ön şartı analize konu olan değişkenlerin birim kök içermemesidir. Değişkenlerin durağan olmaması sahte regresyon sorununa sebebiyet vermektedir. Bu nedenle değişkenlere hem geleneksel Augmented Dickey Fuller (ADF) birim kök testi hem de yapısal kırılmaları dikkate alan Lumsdaine ve Papell birim kök testi uygulanacaktır. ADF birim kök testi sabit sayı ve zaman trendi içeren hallerde tercih edilmektedir. ADF Testi eşitlik (11) ve eşitlik (12)'deki gibi ifade edilmektedir. (Dickey ve Fuller,1981:1960);

$$\Delta X_t = \mu + BX_{t-1} + \sum_{i=1}^k \phi \Delta X_{t-i} + u_t \quad (11)$$

$$\Delta X_t = \mu + \alpha + BX_{t-1} + \sum_{i=1}^k \phi \Delta X_{t-i} + trend + u_t \quad (12)$$

ADF birim kök testinde sıfır hipotez "seri durağan değildir" ve alternatif hipotez olan "seri durağandır" şeklindedir. Phillips ve Perron (1988) tarafından geliştirilen Phillips ve Perron (PP) testinde ise ADF testindeki istatistiksel olarak bağımsız ve varyanslı oldukları varsayımı daha da genişletilmiş olup düzeltmeler nonparametriktr. Söz konusu model eşitlik (13) de izlenebilmektedir (Phillips ve Perron,1988:340);

$$\Delta y_t = \alpha y_{t-1} + x_t' \delta + \varepsilon_t \quad (13)$$

(13) no'lu eşitlikte $\alpha = \rho - 1$, x_t deterministik bileşen olarak sabit ve trendi ifade etmektedir. PP testi için non parametrik düzeltmelerle test istatistiği hesaplanmaktadır. Böylece asimtotik dağılım otokorelasyon tarafından etkilenmemektedir. PP testinde de ADF testinde olduğu gibi boş hipotez serinin birim kök taşıdığını ifade etmektedir. Test istatistiği McKinnon kritik değerleri ile karşılaştırılmaktadır.

Tablo 5: ADF ve PP Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	ADF	PP	Analiz Kararı
cari	-3,145(0) ^c	-1,780(0) ^c	I(1)
	-4,211(%1)	-4,320(%1)	
	-4,671(%5)	-3,217(%5)	
Δcari	-5,412(0) ^{c*}	-12,177(0) ^{c*}	I(1)
	-2,311(%1)	-9,100(%1)	
	-2,176(%5)	-7,120(%5)	
Bütçe	-4,367(1) ^{c**}	-15,418(0) ^{c*}	I(0)
	-5,012(%1)	-7,266(%1)	
	-2,710(%5)	-5,329(%5)	
tasyat	-2,565(0) ^c	-1,780(0) ^c	I(1)
	-2,498(%1)	-5,421(%1)	
	-2,710(%5)	-3,404(%5)	
Δtasyat	-5,641(0) ^{c*}	-14,114(0) ^{c*}	I(1)
	-2,311(%1)	-9,100(%1)	
	-2,176(%5)	-7,120(%5)	
çıktı	-2,522(0) ^c	-1,611(0) ^c	I(1)
	-2,770(%1)	-4,320(%1)	
	-2,811(%5)	-3,332(%5)	
Δçıktı	-5,500(0) ^{c*}	-14,009(0) ^{c*}	I(1)
	-2,311(%1)	-9,100(%1)	
	-2,176(%5)	-7,120(%5)	

Not: *, %1 düzey,nde anlamlılığı **, %5düzey,nde anlamlılığı ifade etmektedir. Parantez içindeki rakamlar Akaike bilgi kriteri ile belirlenen gecikme uzunluklarıdır.

Yapısal kırılmayı dikkate almayan ADF ve PP testleri birbiriyle aynı doğrultuda sonuçlar vermiş olup her iki birim kök testinde de bazı değişkenler seviyede durağanken bazıları ise birinci farkta durağan hale gelmiştir. Ayrıca bağımlı değişken olan çıktı açığı birinci farkta durağan hale gelmiştir. Geleneksel birim kök testlerin ardından iki kırılmaya izin veren Lumsdaine- Papell (LP) ile analizin güvenilirliğinin artırılması amaçlanmaktadır. LP birim kök analizi AA Modeli ve CC olmak üzere iki modelden oluşmaktadır. AA Modeli yalnızca seviyede çift kırılmaya izin verirken, CC Modeli hem seviyede hem de eğimde çift kırılmaya izin vermektedir. AA Modeli ve CC modeli sırasıyla eşitlik (14) ve eşitlik (15)'de görülmektedir.

$$\Delta y_t = \mu + \beta_t + \alpha y_{t-1} + \theta_1 DU1_t + \phi_1 DT2_t + \sum_{i=1}^k d_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (14)$$

$$\Delta y_t = \mu + \beta_t + \alpha y_{t-1} + \theta_1 DU1_t + \phi_2 DT1_t + \theta_2 DU2_t + \phi_1 DT2_t + \sum_{i=1}^k d_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (15)$$

Lumsdaine ve Papell Kırılmalı birim kök testlerine 4 de izlenebilmektedir.

Tablo 6: Lumsdaine ve Papell Birim Kök Sınama Sonuçları

Değişken	Test İstatistiği	Kırılma Tarihleri
cari	-4,422	2018:Q4;2020:Q4
bütçe	-2,019	2018:Q4;2020:Q1
tasyat	-8,019*	2018:Q4;2020:Q1
çıktı	-8,106*	2018:Q4;2020:Q2
Kritik Değerler		
1%	5%	10%
-7,00	-6,24	-5,76

* %1 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

LP birim kök testi sonuçlarına göre tasyat ve çıktı değişkenleri için çift kırılmayla birim kök taşıdığını ifade eden boş hipotez reddedilirken diğer değişkenler için reddedilememiştir. 2008 konut kredileri neticesinde meydana gelen küresel kriz ve 2018 ABD ile rahip krizi sonucunda gerilen ilişkiler sonucunda yaşanan kur şokunu ve 2020 salgın dönemini ifade etmesi yönünden Türkiye ekonomisi için önemli tarihlerdir.

4.1. ARDL Sınır Testi Yaklaşımı

Zaman serilerinin uzun dönemli ilişkileri genellikle Engle-Granger (1987), Johansen (1988) ve Johansen-Juselius (1990) tarafından geliştirilen eş bütünleşme testleriyle analiz edilmektedir. Çalışmada Pesaran vd. (2001)'nin geliştirdikleri ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılmaktadır. ARDL yaklaşımının farklı durağanlık seviyelerindeki değişkenlere eş bütünleşme analizine izin vermesi bu yöntemin en önemli avantajıdır. Bunun yanında sınır testi yaklaşımında değişkenlerin I(2) olması Pesaran vd. (2001)'nin hesapladıkları F istatistiklerinin geçersiz olması anlamına gelmekte olup I(2) tahminleri yanıltıcı sonuçlara sebebiyet vermektedir. Analizde kullanılacak sınır testi modeli eşitlik (16)'dan izlenebilmektedir:

$$\Delta Y_t = \partial_0 + \sum_{i=1}^m \partial_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^m \partial_{2i} \Delta X_{1t-i} + \sum_{i=0}^m \partial_{3i} \Delta X_{2t-i} + \sum_{i=0}^m \partial_{4i} \Delta X_{3t-i} + \phi_1 Y_{t-1} + \phi_2 X_{1t-1} + \phi_3 X_{2t-1} + \phi_4 X_{3t-1} + \phi_5 D_{2008} + \phi_6 D_{2018} + \phi_7 D_{2020} \quad (16)$$

Eşitlik (16)'da D kukla değişkeni ifade etmektedir. Sınır testi kısıtlı hata düzelte modeli (UECM) tahmini ile yapılmaktadır. Analizde kullanılan değişkenler arasındaki eş bütünleşme ilişkisi bağımlı ve bağımsız değişkenlerin birinci dönem gecikme

katsayılarının anlamlılığının bütün olarak F istatistiği ile sınanması ile belirlenir. Bu nedenle oluşturulan boş hipotez Denklem (17)'deki gibidir.

$$H_0 = \beta_4 = \beta_5 = \beta_6 = 0 \quad (17)$$

Boş hipotez reddedilirse eş bütünleşme ilişkisinin var olduğu sonucuna ulaşılır. F istatistiği analizinde elde edilen değer Pesaran vd.'deki (2001) alt kritik sınır değerinin altında ise herhangi bir eş bütünleşme ilişkisinden söz edilemez. F istatistiği alt kritik değer ile üst kritik değer arasındaysa eş bütünleşme ilişkisiyle ilgili herhangi bir yorum yapılamamaktadır. F istatistik değeri üst kritik değer üzerinde ise eş bütünleşme ilişkisinin olduğuna karar verilir. Narayan (2005)'a göre bahsi geçen kritik değerlerin örneklemeleri 500 ve 1000 gözlemi içermelerinden dolayı küçük örneklemler için uygun değillerdir. Narayan (2005) bu amaçla küçük örneklem için de kullanıma uygun yeni kritik değerler hazırlamış, bunu tablo haline getirmiştir.

4.2. Birim Kök Testleri, Gecikme Uzunluğunun Tespiti ve Sınır Testi Analizi

Kurulacak kısıtsız hata düzeltme modelinde (UECM) m gecikme sayısını ifade etmektedir. Uygun gecikme uzunluğu kriter değeri en küçük olduğu bilgi kriterleri olarak belirlenmektedir. Belirlenen en küçük bilgi kriteri oto korelasyon problemi mevcutsa en küçük ikinci kritik değeri sağlayan gecikme uzunluğu dikkate alınır. Oto korelasyon sorununun devamı durumunda sorun ortadan kalkana kadar aynı işlem yinelenir. Tablo 7'de uygun gecikme uzunluğu izlenebilmektedir. Söz konusu işlemde Akaike ve Schwarz bilgi kriterlerinden faydalanılmıştır. LM testi ile oto korelasyon probleminin varlığı analiz edilmiştir.

Tablo 7: Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

m	Akaike Bilgi Kriteri	Schwarz Bilgi Kriteri	X² BREUSCH – GODFREY
1*	1,1001	4,241	4,180(0,201)
2	2,5001	4,910	7,002(0,341)
3	3,019	5,559	5,978(0,201)
4	2,9101	5,010	5,244(0,462)
5	4,8031	5,223	3,1012(0,328)
6	1,9991	6,091	3,211(0,917)
7	5,0191	6,8813	2,413(0,224)
8	4,8171	7,9109	1,324(0,516)
9	4,7192	7,8109	2,200(0,241)

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde belirlenen en uygun gecikme uzunluğunu ifade etmektedir. Olasılık değerleri parantez içinde gösterilmiştir.

Tablo (7)'deki en uygun gecikme uzunluğunun belirlendiği tabloda maksimum gecikme uzunluğu 9 olarak belirlenmiş olup uygun gecikme uzunluğunun Akaike Bilgi Kriteri ve Schwarz Bilgi Kriteri'nin en küçük değeri olan ve otokorelasyon sorunu olmayan 1 olduğuna karar verilmiştir. Analizde Narayan (2005) tarafından küçük gözlemler için geliştirilen kritik değerleri dikkate alınmıştır. Dördüz açık; cari açık, bütçe açığı ve tasarruf açığı ile çıktı açığı arasındaki ilişkiler ile açıklandığı için analizde çıktı açığının bağımlı değişken olduğu senaryo göz önüne alınarak F istatistiği analizi yapılacaktır.

Tablo 8: Sınır Testi Sonuçları (Bağımlı Değişken: çıktı)

k	F İstatistiği	Kritik Değer	
		%10 Anlamlılık Seviyesi	
		Alt Sınır	Üst Sınır
3	6,39	3,74	4,98

Not: %10 anlam düzeyinde F istatistik değeri 6,39 iken alt kritik değer 3.74, ve üst kritik değer 4.98 dir.

Tablo 8'e göre ulaşılan (6,39) F istatistik kritik üst sınır değeri olan 4,98'in üzerinde olması nedeniyle eş bütünleşmenin yokluğunu iddia eden boş hipotez %10 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir.

Eş bütünleşme ilişkisinin tespitinin ardından ARDL modeli ile uzun ve kısa süreli ilişkiler analiz edilecektir.

Tablo 9: Uzun Dönem ARDL (4,5,5,5) Tahmin Sonuçları

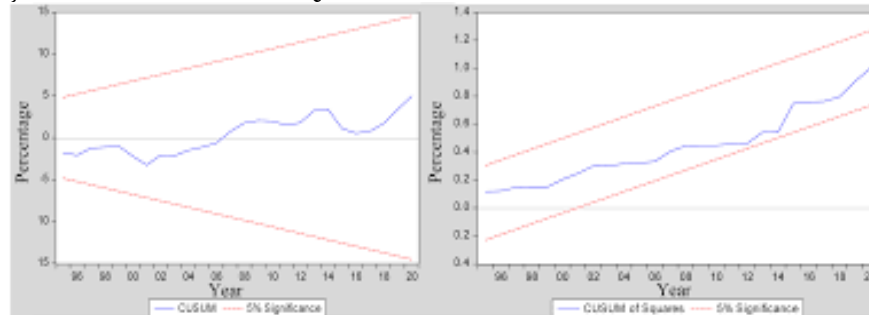
Bağımlı Değişken	çıkıtı	
Değişkenler	Katsayılar	t istatistiği
bütçe	0,68	2,415**
cari	0,54	1,161*
tasyat	1,78	8,888*
C	3,12	2,219**
Tanımsal (Teşhis) Testler		
	R^2	0,89
	\bar{R}^2	0,91
	X^2_{BG}	4,32(0,10)
	X^2_{NORM}	1,08(0,33)
	X^2_{WHITE}	1,68(0,32)
	X^2_{RAMSEY}	1,80(0,18)

Not: *, ve ** sırasıyla %1ve %5 seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 9'daki elde edilen sonuçlara göre bütçe açığı değişkeninde %1 oranında bir artış, çıktı açığını %0,68 artırırken cari açık değişkeninde %1 oranında artış çıktı açığını %0,54 oranında arttırmaktadır. Benzer şekilde yatırım tasarruf açığında meydana gelecek %1 birimlik artış çıktı açığını %1,71 birim arttırmaktadır. Bu sonuçlar Türkiye'de dördüz açık hipotezinin işlediğini destekler niteliktedir. Her ne kadar Türkiye'de son yıllarda bütçe açıklarında bir azalış kaydedilse de artan cari açık ve yatırım-tasarruf dengesindeki bozulmalar makroekonomik dengeleri de olumsuz etkilemektedir. Artan tasarruf açığı yeni kaynaklara ihtiyacı beraberinde getirmekte, başka ülkelerden sağlanan kaynaklar cari açığın artmasına neden olmaktadır. Analiz sonuçları bu durumla örtüşmektedir.

Yapısal kırılmaları ve parametrelerin istikrarını analiz etmek amacıyla uzun dönem katsayıları sonrasında yapılan CUSUM ve CUSUMSQ testleri Şekil 1'de izlenebilmektedir.

Şekil 1: CUSUM ve CUSUMQ

Şekil 1’de mavi ile gösterilen devamlı çizginin kırmızı ile gösterilen kesikli çizgilerce oluşturulan sınırların içinde kalması parametrelerin kararlı ve modelin istikrarlı olduğu anlamına gelmektedir. Analize ait hata düzeltme sonuçları (kısa dönem) Tablo 10’da izlenebilmektedir.

Tablo 10: Kısa Dönem Hata Düzeltme Model Sonuçları 4,5,5,5

Bağımlı Değişken	çıkıtı (1. Fark)	
	Katsayı	t İstatistiği
Δ çıkıtı(-1)	1,27	1,90**
Δ çıkıtı(-2)	1,21	1,88**
Δ çıkıtı(-3)	2,11	1,70*
Δ çıkıtı(-4)	1,10	1,72**
Δ cari	1,44	1,01*
Δ cari(-1)	1,12	1,09**
Δ cari(-2)	2,18	2,22**
Δ cari(-3)	1,00	2,23***
Δ cari(-4)	0,77	2,67**
Δ cari(-5)	0,34	2,01
Δ BA	0,34	1,44
Δ bütçe(-1)	-0,26	-0,42
Δ bütçe(-2)	0,21	0,43
Δ bütçe(-3)	0,42	0,90
Δ bütçe(-4)	0,50	2,10
Δ bütçe(-5)	0,51	1,88
Δ tasyat	0,16	2,65*
Δ tasyat(-1)	-1,87	-2,99**
Δ tasyat(-2)	-2,76	-2,33***
Δ tasyat(-3)	-1,53	-1,99**
Δ tasyat(-4)	-0,67	-1,13
Δ tasyat(-5)	-2,24	1,45
C	5,290	1,671**
ect (-1)	-0,20	-1,90**

Not: *, **, ***sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 10’da sunulan kısa dönem tahmin sonuçlarına ait hata düzeltme terimi (ect) beklentiler dahilinde negatif ve 0 ile 1 arasında değer almıştır (-0,20). Bu sonuç kısa dönemde yaşanacak dengesizliklerin 5 çeyrek dönemde uzun dönem dengesine ulaşacağı anlamına gelmektedir.

4.3. Toda ve Yamamoto Nedensellik Analizi

Toda ve Yamamoto’nun (1995) tarafından geliştirilen ve VAR modeli tahminine dayanan nedensellik analizinde $[k + (d_{max})]$ dereceden vektör oto regresyon modeli tahmin edilerek katsayılar matrisinin k tanesine MWALD testi uygulanmaktadır. Böylelikle nedensellik ilişkisi sonuçlarına ulaşılmaktadır. vektör oto regresyon modeli eşitlik (v) ve eşitlik (y) ile oluşturulmaktadır.

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} \alpha_{1(i+d)} Y_{t-(i+d)} + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} \alpha_{2(i+d)} X_{t-(i+d)} + \varepsilon_{1t} \quad (18)$$

$$X_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} \beta_{1(i+d)} Y_{t-(i+d)} + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} \beta_{2(i+d)} X_{t-(i+d)} + \varepsilon_{2t} \quad (19)$$

Temel hipotez ilk model için $H_0 = \alpha_{2(i+d)} = 0$ şeklinde belirtilerek X değişkeninin Y değişkeninin Granger nedeni olmadığını, $H_0 = \alpha_{2(i+d)} \neq 0$ alternatif hipotez ise X’in Y’nin Granger nedeni olduğunu ifade eder. (Yılancı ve Özcan, 2010:28).

Analizde AIC (Akaike bilgi kriteri) dikkate alınarak k (optimum gecikme uzunluğu) 4 olarak belirlenmiştir. Ulaşılan sonuçlar Tablo (11) ‘de izlenebilmektedir.

Tablo 11: Toda ve Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Hipotezler	$[k + (d_{max})]$	X^2 İstatistiği	Nedensellik
tasyat'tan çıktı'ya	4+1	17,819*	Nedensellik Mevcut
çıkıtı'dan tasyat'a	4+1	41,016*	Nedensellik Mevcut
cari'den çıktı'ya	4+1	36,819**	Nedensellik Mevcut
çıkıtı'dan cari'ye	4+1	25,298*	Nedensellik Mevcut
bütçe'den çıktı'ya	4+1	26,920**	Nedensellik Mevcut
çıkıtı'dan bütçe'ye	4+1	24,817*	Nedensellik Mevcut
tasyat'dan cari'ye	4+1	19,819*	Nedensellik Mevcut
cari'den tasyat'a	4+1	76,045**	Nedensellik Mevcut
tasyat'dan bütçe	4+1	86,514*	Nedensellik Mevcut
bütçe'den tasyat'a	4+1	71,514*	Nedensellik Mevcut
cari'den bütçe'ye	4+1	70,101*	Nedensellik Mevcut
bütçe'den cari'ye	4+1	71,019*	Nedensellik Mevcut

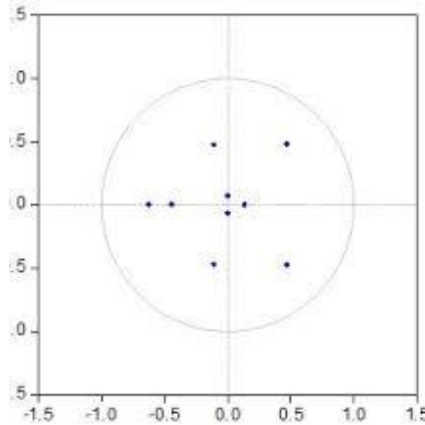
Tablo (11)'deki sonuçlara göre analize konu olan değişkenlerin tümü için çift taraflı nedensellik ilişkisinin varlığına ulaşılmıştır. Bu bağlamda analizin bağımlı değişkeni olan çıktı dengesi bağımsız değişkenler olarak analize dahil edilen bütçe dengesi, cari denge ve yatırım / tasarruf dengesine neden olurken bağımsız değişkenler de çıktı dengesinin nedeni olarak görülmektedir. Elde edilen sonuçlar bir bütün olarak incelendiğinde Türkiye ekonomisi için analiz dönemlerinde dördüz açık hipotezi geçerlidir. Ayrıca bütçe açığı ve cari açık değişkenlerinin birbirinden beslediği ve ekonominin kısır döngü içine girdiği izlenebilmektedir. Analizde hata terimine ait varyansların bütün örneklem için sabit olup olmadığı White değişken varyans testi ile analiz edilmiş olup (11) için yapılan analiz sonucu Tablo (12)'de izlenebilmektedir.

Tablo 12: Değişen Varyans Testi

White Değişen Varyans Test Sonucu		
Ki-Kare	sd	Olasılık
36,25	54	0,60

Tablo 12'deki sonuçlara göre ($p = 0,60 > 0,05$) olmasından dolayı değişen varyans probleminin olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Analize ilave olarak ulaşılan tahmin sonuçlarının durağanlık şartını taşıyıp taşımadıkları AR karakteristik polinomun ters köklerinin birim çember konumu ile analiz edilmiştir. Ulaşılan çember katsayı matrisinin öz değerlerini içine alıyorsa analiz istikrarlı ya da durağan olarak değerlendirilmektedir.

Şekil 2: AR Karakteristik Polinomların Ters Kök Birim Çember Konumu

Şekil (2)'deki sonuca göre noktaların yer aldığı konumlar çemberin içinde olduğundan modelin durağanlık açısından herhangi bir problem taşımadığı anlaşılmaktadır. Çalışmada 2 farklı yıl kırılmalara rastlanmasından dolayı ARDL yöntemine kırılmaların dahil edildiği yöntemlerden bir olan Hatemi (2008) tarafından geliştirilen Hatemi-J eş bütünleşme yaklaşımı entegre edilecektir. Böylece kırılmanın eş bütünleşme ilişkisine olan olası etkisi dikkate alınabilecektir. Söz konusu eş bütünleşme testinde değişkenler arasında iki adet yapısal kırılmaya imkân vermektedir. Hatemi-J analizi eşitlik (20)'deki gibi ifade edilmektedir.

$$Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 D_{1t} + \alpha_2 D_{2t} + \beta_0' x_t + \beta_1' D_{1t} x_t + \beta_2' D_{2t} x_t + u_t \quad (20)$$

Denklem (20)'de yapısal değişimler öncesindeki sabit terim α_0 ile ifade edilirken β_0' yapısal değişimler öncesindeki eğim parametresini ifade etmektedir.

α_0 ve α_1 birinci ve ikinci kırılma sebebiyle sabit terimde meydana gelen değişimi, β_0' ve β_1' ise birinci ve ikinci yapısal kırılmanın eğimde meydana getirdiği etkiyi ifade etmektedir (Yılancı ve Öztürk, 2011). Denklemde kullandığımız değişkenler D_1 ve D_2 ile ifade edilmektedir.

Tablo 13: Hatemi-J Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Test İstatistiği	ADF – 6.008	Z_t – 5.616	Z_a – 34.616
m = 1 için			
%1 Kritik Değer	-7,342	-7,775	-91,451
%5 Kritik Değer	-7,718	-8,221	-70,351
%10 Kritik Değer	-6,230	-7,101	-51,241
Kırılma Tarihleri	2018;2020	2018;2020	2018;2020

Tablo (13)'de sunulan Hatemi-j eşbütünleşme testi sonuçları, Lumsdaine ve Papell birim kök testinde ulaşılan kırılma tarihleri için %10 anlamlılık düzeyinde boş hipotezin reddedildiği ve değişkenler arasında iki yapısal kırılmayla birlikte uzun dönem ilişkisi olduğunu göstermektedir.

6. Sonuç

Cari açık Türkiye ekonomisinin uzun süredir sahip olduğu en önemli problemlerden biridir. Cari açık veren ülkelerin çoğunun aynı anda bütçe açığı verdiği görülmektedir. İkiz açık olarak adlandırılan bu durumun tasarruf açıklarını da beraberinde getirdiği bilinmektedir. Son dönemde yapılan çalışmalarda üçüz açık olarak adlandırılan cari açık, dış ticaret açığı ve tasarruf açığına çıktı açığının da ilave edildiği ve dördüz açık adı altında incelendiği görülmektedir. Türkiye ekonomisindeki kırılma noktalarının temel nedeni olan dördüz açıkların ekonomi için devamlı tehdit olmasının önüne geçilmesi ve devamlılığının ortadan kaldırılması gerekmektedir.

Bu çalışmada Türkiye'nin dördüz açık durumunun analizi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda ARDL Sınır testi yaklaşımı ile kurulan ekonometrik model sonuçlarına göre değişkenlerin uzun dönem sonuçlarına göre bütçe açığı değişkeninde %1 oranında bir artış, çıktı açığını %0,68 artırırken cari açık değişkeninde %1 oranında artış çıktı açığını %0,54 oranında arttırdığı izlenmiştir. Benzer şekilde yatırım tasarruf açığında meydana gelecek %1 birimlik artış çıktı açığını %1,71 birim arttırmaktadır. Bu sonuçlar Türkiye'de dördüz açık hipotezinin işlediğini destekler niteliktedir. Kısa dönem sonuçları da uzun dönem sonuçlarını destekler niteliktedir. Analize konu olan dönem için çıktı dengesi, yatırım/tasarruf dengesine, cari dengeye ve bütçe dengesine neden olurken aynı şekilde yatırım/tasarruf dengesi, cari denge ve bütçe dengesi, çıktı dengesinin nedenidir. Ulaşılan sonuçlar dördüz açıklar hipotezinin Türkiye'de geçerli olduğunu göstermektedir. Dördüz açığı oluşturan kalemlerden herhangi birindeki dengenin bozulması diğerleri üzerinde de olumsuz etkilere neden olabilir. Örneğin bütçe

açıkları, faiz oranlarını artırabilir ve yatırımları sınırlayabilirken yüksek cari açıklar, döviz kuru üzerinde baskı yaratarak enflasyonu tetikleyebilir. Benzer şekilde düşük tasarruflar, yatırımların finansmanını zorlaştırabilir ve ekonomik büyümeyi yavaşlatabilir. Ayrıca çıktı dengesizlikleri, işsizlik ve kapasite kullanımı üzerinde olumsuz etkiler yaratabilir. Bu bağlamda bu dengesizliklerin farkında olan politika yapıcılar, çeşitli ekonomi politikalarıyla bu dengesizlikleri düzeltebilirler. Örneğin, bütçe açıklarını azaltmak için harcamaları kısabilir veya vergileri artırabilirler. Cari açıkları azaltmak için ticaret politikalarını düzeltebilirler. Tasarruf oranını artırmak için tasarruf teşvikleri sağlayabilirler. Çıktı dengesizlikleri için ise talebi canlandırmak amacıyla mali veya parasal politika araçları kullanabilirler. Türkiye ekonomisindeki kırılmalıkların giderilebilmesi için ulusal ve uluslararası reel yatırımlar ile yatırımları finanse edebilecek ulusal ve uluslararası tasarrufların aktif bir biçimde işletilebilmesi gereklidir. Türkiye’de tasarrufların artırılmasında cari açık sorununun giderilmesi ve cari fazla verilmesi oldukça önemlidir. Bu nedenle uygun üretim- ithalat ve ihracat modelini benimsemek makroekonomik yapısal düzenlemelerin başında gelmelidir. Bunun gerçekleşebilmesi için yoğun teknolojiye dayanan ve inovasyonla desteklenen AR-GE yatırımlarına destek veren bir anlayışın belirlenmesi gerekmektedir. Mal ve hizmet üretiminde yüksek rekabet gücüne sahip bir ülke dış ticaret fazlası ile çıktı açığının pozitif eğilime yönelmesini sağlayacaktır. İhracatla birlikte gerçekleşen büyüme modelinde cari açık sorununu cari fazlaya çeviren bir ekonomide bütçe gelirleri de olumlu etkilenecek ve bütçe açıklarını kapatıcı bir etki meydana getirecektir. Böylelikle hem kamu kesiminde hem de özel kesimde artacak tasarruflarla yatırımlar için ihtiyaç duyulan iç tasarruflara (fonlara) ulaşım kolaylaşacak cari açık bu durumdan olumlu etkilenecektir. Sonuç itibarıyla gerek tasarruf-yatırım açığı ortadan kalkacak gerekse bütçe açıkları kapanacaktır.

Elde edilen analiz sonuçlarına göre mevcut olan dördüz açık sorununun giderilmesinde yüksek faiz-düşük kur ve portföy yatırımları kısır döngüsünden uzaklaşmak elzemdir. Elde edilen sonuçlara göre kamu harcamalarının bütçe açığını üzerindeki olumsuz etkileri göz önünde tutularak planlı ve programlı kamu harcaması politikaları geliştirilmelidir. Cari açığın daha da büyümesine sebebiyet veren tasarruf-yatırım açığını ortadan kaldırmak amacıyla tüketim harcamaları kısılarak tasarruf artırıcı politikalar geliştirilmelidir. Özellikle özel kesim ve kamu kesimi yatırımlarının artırılması için devlet teşvikleri arttırılmalı ve yatırımın istenilen seviyelere çıkarılması sağlanmalıdır.

Kaynakça

- Ahmed, S., & Malik, R. (2020). Navigating the Quandary of Quadruple Deficits: Policy Perspectives for Emerging Economies. *Oxford Economic Papers*, 52(3), 458-482.
- Akan, B. (2017), "Gümrük vergilerinin dördüz açık üzerine etkisi", *Econder International Academic Journal*, 1(2), 127-141.
- Akbaş, Y.E., Lebe, F. ve Zeren, F. (2014), "Testing the Validity of the Triplet Deficit Hypothesis for Turkey: Asymmetric Causality Analysis", *Journal of Business and Economics*, 7(14), 137-154.
- Akıncı, M. ve Yılmaz, Ö. (2012), "Validity of the Triple Deficit Hypothesis in Turkey Bounds Test Approach". *Istanbul Stock Exchange Review*, 13(50), 1-28.
- Akıncı, M., Akıncı, G.Y. ve Yılmaz, Ö. (2016), "Dördüz Açıklar: Ütopya mı Yoksa Gerçek mi?" *PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, Cilt:12., Sayı:1., 25-47.
- Altunöz, U. (2014), "İkiz Açık Hipotezinin Geçerliliği Sınır Yöntemiyle Sınanması: Türkiye Örneği". *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(17), 426-446.
- Altunöz, U. (2018), "Cari Açık, Bütçe Açığı ve Yatırım-Tasarruf Açığı Bağlamında Türkiye'nin Üçüz Açık Analizi", *Maliye Dergisi*, 0(175), 115 - 139. Arpaçlı Fazlılar, T.

(2020). Türkiye ve PIIGS (Portekiz, İrlanda, İtalya, Yunanistan, İspanya) Ülkelerinde dördüz açık analizi (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi.

Ataç, B. (2006), Maliye Politikası, Eskişehir: Yedinci Baskı ETAM A.S. Matba.

Barro, R.J. (1974), "Are Government Bonds Net Wealth?", *Journal of Political Economy*, 82(6), 1095-1117.

Barro, R.J. (1989), "The Ricardian Approach to Budget Deficits", *Journal of Economic Perspectives*, 3(2), 37-52.

Baumol, W. and Blinder, A. S. (1985), "Economics: Principles and Policy", Third Edition, New York: HBJ Publishing.

Bayramoğlu, A. T. ve Öztürk, Z. (2018), "Assessing the Twin and Triple Deficit Hypotheses in Developing Economies: A Panel Causality Analysis", In *Global Approaches in Financial Economics, Banking, and Finance*, Springer, Cham, 209-225.

Berke, B., T., D. ve Karakurt, E. (2015), "Üçüz Açık ve Türkiye İlişkisi: Türkiye Örneği", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(2), 67-89.

Bernheim, B. D. (1989), "A Neoclassical Perspective On Budget Deficits", *Journal of Economic Perspectives*, 3(2), 55-72.

Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (2022), 2022 Bütçe Gerçekleşmeleri, (çevrim içi) <https://www.hmb.gov.tr/2022-nisan-ayi-butce-gerceklesme-sonuclari>, Erişim Tarihi: 29.5.2022.

Dickey D. A. ve Fuller W. A. (1981), "Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root", *Econometrica*, 49(4), 1057- 1072.

Doménech, R., Taguasb. D. ve Varela, J. (1997), "The Effects of Budget Deficits on National Saving in the OECD", 1-19; <http://iei.uv.es/~rdomenec/saving.pdf> (Erişim Tarihi: 22.05.2018)

Engle, R. ve Granger, C. W. J. (1987), "Cointegration and Error-Correction: Representation, Estimation and Testing" *Econometrica*, 55(2): 251-276.

Gonzalez, L., & Martinez, R. (2018). Investor Confidence in the Face of Quadruple Deficits: An Empirical Investigation. *Journal of International Economics*, 112, 15-29.

Güder, F. ve Kılıç, C. (2016), "Üçüz Açık Sorunu ve Üçüz Açık Bileşenlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği", *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 11(2), 47-76.

Hatemi-J, A (2008), "Tests For Cointegration With Two Unknown Regime Shifts With an Application to Financial Market Integration", *Empirical Economics*, 35, 497-505.

Hazine ve Maliye Bakanlığı (2022), Butce-Gerceklesme-Raporu-2022, Nisan, (çevrim içi), https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2022/05/Butce-Gerceklesme-Raporu-2022Nisan_.pdf, Erişim Tarihi: 21.8.2022.

ING (2022), TÜRKİYE'NİN TASARRUF EĞİLİMLERİ ARAŞTIRMASI 2022 / 1. Çeyrek Raporu, (Çevrim içi), <https://www.tasarrufegilimleri.com/Docs/2022-1-ceyrek.pdf>, Erişim Tarihi: 24.8.2022.

Johansen, S. (1988), "Statistical Analysis of Cointegrating Vectors" *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2-3), 231-254.

Johansen, S. ve Juselius, K. (1990), "Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration With Applications to the Demand for Money" *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169-210.

Kamacı, A. & Şahin Kara, S. (2019), Üçüz Açık Hipotezi: 1974-2015 Yılları Arası Türkiye örneği. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 4 (8) , 143-154.

Kaya, M. (2016), "Türkiye’de Cari Açık Sorunu ve Nedenleri", *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 6(10), 51-75.

Khan, M.A. ve Saeed, S. (2012), "Twin Deficits and Saving-Investment Nexus in Pakistan: Evidence from Feldstein-Horioka Puzzle", *Journal of Economic Cooperation and Development*, 33(3), 1-36.

Krugman, P. ve Obstfeld, M. (2009), "International Economics: Theory and Policy", New York: Harper Collins.

Kuijs, L. (2006), "How Will China’s Saving-Investment Balance Evolve?", *World Bank Policy Research Working Paper*, No: 3958, 1-32.

Lumsdaine, R. L., and Papell, D. H. (1997)," Multiple trend breaks and the unit-root hypothesis", *Review of Economics and Statistics*, 79(2), 212-218.

Magoti,E., Salyung, M. & Sende, B. N. (2020), "Triple Deficit Hypothesis: A Panel ARDL and DumitrescuHurlin Panel Causality for East African Countries", *African Journal of Economic Review*, 8(1),144-161.

Marinheiro, C.F. (2008), "Ricardian Equivalence, Twin Deficits, and The Feldstein-Horioka Puzzle in Egypt", *Journal of Policy Modeling*, 30, 1041-1056.

McTeer, B. (2008), "Our Triple Deficits, National Center for Policy Analysis", 613, 1-2, <http://www.ncpa.org/pub/ba613> (Erişim Tarihi: 1.03.2017)

Narayan, P.K. (2005), "The Saving and Investment Nexus For China: Evidence From Cointegration Tests" *Applied Economics*, 37(17), 1979-1990, Number 10, 40-62.

Ostry, J. (1997), "Current Account Imbalances in ASEAN Countries: Are They a Problem?". *IMF Working Paper*, 97(51), 23.

Özbay, E. & İpek, E. (2023). Dördüz Açık Hipotezi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Analiz. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 19 (1), 83-105 .

Pesaran, M.H., Shin, Y. ve Smith, R.J. (2001), "Bound Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships", *Journal of Applied Econometrics* 16, 289-326.

Phillips, P.C.B ve Perron, P. (1988), "Testing for a Unit Root in Time Series Regression", *Biometrika*, 75(2), 335-346.

Samırkaş, M.C. ve Samırkaş, M. (2015), "Türkiye'de Üçüz Açık Hipotezinin Geçerliliği Üzerine Ampirik Bir Çalışma", *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(3), 23-32.

Saraç, Ş. (2019), "Üçüz Açık Hipotezinin Geçerliliğine İlişkin Panel Veri Analizi", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(1), 77-93.

Szakolczai, G. (2006), "The Triple Deficit of Hungary", *Hungarian Statistical Review*, 10: 40-62.,

Şen H. ve Kaya A. (2018), "Are the Twin or Triple Deficits Hypotheses Applicable to Post-Communist Countries?" *Panoeconomicus*, Advance online Publication, 1-29. doi:10.2298/PAN170721028S

TCMB (2016), Türkiye'nin Cari Açık Raporu.

Toda, H.Y. ve Yamamoto, T. (1995), "Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes", *Journal of Econometrics*, 66, 225-250.

Tülümce, S.Y. ve Saykal, B. (2021), "Türkiye'de Dördüz açık Hipotezinin Ampirik Analizi", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt 17, Sayı 1, 297-315.

Tülümce, Y.S. (2013), Türkiye'de Üçüz Açığın Ampirik Analizi (1984-2010), *Maliye Dergisi* Sayı:165, 97-114.

Türkay, H. (2013), "Türkiye'de Cari Açık, Bütçe Açığı ve Yatırım Tasarruf İlişkisi", *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(2).

Yılandı, V. ve Özcan, B. (2010). "Yapısal Kırımlar Altında Türkiye için Savunma Harcamaları ile GSMH Arasındaki İlişkinin Analizi", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1): 21-33.

Yılandı, V. ve Öztürk, Z.A. (2011), "Türkiye ile En Büyük Beş Ticaret Ortağının Hisse Senedi Piyasaları Arasındaki Entegrasyon İlişkisinin Analizi: Yapısal Kırımlı Birim Kök ve Eşbütünleşme Analizi", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 36, 261-279.

Yılmaz, B.E. ve Yaraşır, S. (2009), "Türkiye'de ve OECD Ülkelerinde Tasarruf Yatırım Açıkları ve Dış Kaynak İhtiyacı", *MÜ İİBF Dergisi*, XXVII (II), 97-128.

Evren İPEK, Özlem AYVAZ KIZILGÖL (2016). Türkiye Ekonomisinde Üçüz Açık. Ege Akademik Bakış, cilt:16 sayı:3.

Çoban, H., & Balıkcıoğlu, E. (2016). Triple deficit or twin divergence: A dynamic panel analysis. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(1), 271-280.

Downes, D., & Moore, W. R. (2007). Does the exchange rate regime influence the relationship between the output gap and the current account? *Applied Economics*, 39(15), 1955- 1960. <https://doi.org/10.1080/00036840600707035>

Erer, D. (2023). Dördüz açık hipotezinin geçerliliği: BRICS ve MINT ülkelerine dair kanıtlar. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 41 (3), 410-431.

Güriş, S., Yılgör, M., & Kömürçyan, F. (2019). Üçüz açıklar hipotezinin geçerliliğinin analizi: Panel veri yaklaşımı. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 8(3), 91- 101.

Akkaya, M. (2022). Triple Deficit Pressure Index and Estimation of The Financial Crisis: The Case of Turkey. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (3), 1507-1521. DOI: 10.30798/makuiibf.802005

**BANKA ÇALIŞANLARINDA SANAL KAYTARMA DAVRANIŞININ
ÖRGÜTSEL YABANCILAŞMAYA ETKİSİ****THE EFFECT OF CYBERLOAFING BEHAVIOR ON ORGANIZATIONAL ALIENATION IN
BANK EMPLOYEES****Mustafa ERBİR***

* Öğr. Gör. Dr., Yönetim ve
Organizasyon Bölümü, SBMYO,
Kayseri Üniversitesi
mustafa.erbir@kayseri.edu.tr
ORCID ID:
0000-0002-6887-1561

Özet

Bu çalışmada bankacılık sektöründe çalışan kişilerin sanal kaytarma davranışları ile örgütsel yabancılaşma düzeyleri ele alınmıştır. Araştırmanın amacı çalışanların sanal kaytarma davranışlarının örgütsel yabancılaşmaya etkisini tespit edebilmektir. Araştırma Kayseri ilinde faaliyet gösteren banka şubelerinde görevli 310 çalışan üzerinde yapılmıştır. Araştırmada birincil verilerden yararlanılmıştır. Araştırma verileri uygun istatistiksel yöntemlerle analiz edilerek araştırma bulgularına ulaşılmıştır. Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden "ilişkisel tarama modeli" kullanılmıştır. Araştırma verileri SPSS programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Veriler normal dağılım sergilediği için araştırma kapsamında parametrik testler kullanılmıştır. İki değişken arasındaki ilişkinin varlığını tespit edebilmek için "doğrusal korelasyon analizi", bağımsız değişkenin bağımlı değişkene etkisinin belirlenebilmesi için "regresyon analizi" yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre banka çalışanlarında sanal kaytarma ile örgütsel yabancılaşma arasında pozitif yönlü, doğrusal ve anlamlı bir korelasyon bulunmaktadır. Bir diğer sonuca göre sanal kaytarma davranışında meydana gelen artış bir bütün olarak örgütsel yabancılaşma düzeyini de artırmaktadır. Ayrıca sanal kaytarma alt boyutlarından "önemli sanal kaytarma" davranışı örgütsel yabancılaşma üzerinde etkilidir. Buna karşın "önemli olmayan sanal kaytarma" davranışının örgütsel yabancılaşmaya herhangi bir etkisi bulunmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sanal Kaytarma; Örgütsel Yabancılaşma; Banka Çalışanları.

Abstract

In this study, cyberloafing behaviors and organizational alienation levels of people working in the banking sector are discussed. The aim of the research is to determine the effect of employees' cyberloafing behaviors on organizational alienation. The research was carried out on 310 employees working in bank branches operating in the province of Kayseri. Primary data was used in the research. The research findings were reached by analyzing the research data with appropriate statistical methods. "Relational survey model", one of the quantitative research methods, was used in the research. Research data was analyzed through SPSS program. Parametric tests were used within the scope of the research since the data exhibited a normal distribution. "Linear correlation analysis" was used to determine the existence of the relationship between the two variables, and "regression analysis" was used to determine the effect of the independent variable on the dependent variable. According to the results of the research, there is a linear and significant correlation between cyberloafing behavior and organizational alienation in bank employees. According to another result, the increase in cyberloafing behavior increases the level of organizational alienation as a whole. In addition, "significant cyberloafing" behavior, which is one of the cyberloafing sub-dimensions, is effective on organizational alienation. On the other hand, "non-important cyberloafing" behavior has no effect on organizational alienation.

Keywords: Cyberloafing; Organizational Alienation; Bank Employees.

Başvuru Tarihi/ Received:
15.09.2023
Kabul Tarihi/Accepted:
13.12.2023

ARAŞTIRMA MAKALESİ

ISSN 2618-6217

1. Giriş

Dünya genelinde son yıllarda meydana gelen teknolojik gelişmeler, çoğu yerde ulaşılabilen kablosuz veya mobil ağlar sayesinde teknolojik ürünlerin de kullanım süresi ve oranı artmıştır. Bu durum kurumların işleyişlerini de genel olarak değiştirmiştir. Çalışma hayatında artan internet ve teknoloji kullanımına paralel olarak internetin mesai saatleri içerisinde kişisel olarak kullanım oranının artması, bu artışın bazı sonuçlarının çalışma hayatına yansması günümüzde farklı açılardan bilim insanlarının ilgisini çekmektedir (Lim, 2002; Aghaz & Sheikh, 2016; Wu vd., 2020). İşyerinde internet veya teknolojik ürünleri kişisel amaçlarla kullanmak “sanal kaytarma” veya “siber aylıklık” olarak tanımlanmaktadır (Lim, 2002). Bu davranış işletme sahipleri tarafından çoğunlukla kabul edilmeyen bir davranış olarak görülür.

Sanal kaytarma faaliyetleri çoğu zaman negatif bir davranış olarak görülse de bazı durumlarda zararlı olmayan faaliyet olarak de değerlendirilebilir. Bilimsel literatürde sanal kaytarma faaliyetlerinin sonuçları ve sanal kaytarmaya sebep olan faktörlerle ilgili çalışmalar bulunmaktadır (Lim, 2002; Vitak vd., 2011; Özkalp vd., 2012). Bu çalışmada sanal kaytarmanın örgütsel yabancılaşma düzeyi ile ilişkisi ele alınmıştır. Sanayileşme dönemi ile birlikte ortaya çıktığı düşünülen (Aygün vd., 2014) kavram çalışanın kurumla olan bağının zayıflaması (Fettahlıoğlu, 2006) ve kendini işyerinde yabancı olarak hissetmesi olarak görülmektedir.

Literatürde sanal kaytarma ve örgütsel yabancılaşma kavramları ile ilgili çalışmalar mevcuttur (Babadağ, 2018; Seçkin, 2020; Kasap, 2022). Farklı örneklem gruplarında kavramların bir arada kullanıldığı çalışmalara da literatürde rastlanılmaktadır. Ancak yapılan taramada bankacılık sektöründe sanal kaytarma ve örgütsel yabancılaşma kavramları arasında bulunan ilişkiye yönelik bir bilimsel araştırmaya rastlanmamıştır. Bundan dolayı çalışmanın literatürdeki boşluğu doldurabileceği düşünülmektedir.

Araştırmada çalışma gurubunun bankacılık sektörü olarak belirlenmesinin sebebi, banka çalışanlarının çalışma saatlerinin büyük bir kısmını bilgisayar başında geçirmesi ve sanal kaytarma faaliyetlerinin banka çalışanları özelinde belirlenmeye çalışılmasıdır. Ayrıca banka çalışanlarında sanal kaytarma faaliyetlerinin kişinin örgüte yabancılaşma düzeyine olan etkisi de araştırmanın sorunsalını oluşturmaktadır.

Araştırmanın ilk bölümünde ele alınan değişkenler kavramsal olarak incelenmiştir. İkinci bölümde araştırma ile ilgili geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılarak gerekli varsayımlar sağlanmıştır. Üçüncü bölümde araştırma bulguları sunulmuş ve son bölümde araştırma sonuçları ele alınıp mevcut literatür ile karşılaştırılmıştır.

2. Literatür Taraması

Bu bölümde araştırmada ele alınan “sanal kaytarma” ve “örgütsel yabancılaşma” değişkenleri kavramsal olarak alt başlıklar halinde incelenmiştir.

2.1. Sanal Kaytarma

Sanal kaytarma kavramı, çalışanın mesai saatlerinde, işyerinin internet bağlantısıyla kullandığı bilgisayar veya cep telefonunu kişisel amaçlara göre kullanması şeklinde tanımlanır (Lim, 2002; Vitak vd., 2011). Kavram Türkçe literatürde “siber aylıklık” şeklinde de ifade edilebilmektedir (Kalaycı, 2010). Örucü & Yıldız'ın (2014: 99) tanımına göre sanal kaytarma “iş amaçlı kullanım için sunulmuş olan bilgisayar ve internet sistemlerinin kişisel amaçlar için kullanılmasıdır”. Özkalp vd. (2012: 22) kavramı “bilgi

ve iletişim teknolojilerinin çalışanların işten kaytarmak amacıyla zamanını boşa geçirmek veya kendi amaçları doğrultusunda internet, Facebook ve kişisel elektronik posta kullanımlarıyla ortaya çıkan boşta geçen zamanlar” olarak tanımlamışlardır. Ünal & Tekdemir’e (2015) göre kavram, çalışma saatleri içerisinde, bireylerin kendi isteğiyle internet araçlarını iş ile ilgili olmayan amaçlara yönelik kullanmalarıdır.

Bazı araştırmacılar sanal kaytarmayı “üretkenlik karşıtı iş davranışı” olarak kavramlaştırmışlardır (Örücü & Yıldız, 2014). Bu tür davranışlar örgütsel amaçlara ulaşmayı engelleyen ve işleyişe zarar verebilen bazı negatif faaliyetlerden meydana gelmektedir (Spector vd., 2006). Benzer şekilde Lim’e (2002) göre de sanal kaytarma örgüte zarar veren bir davranıştır. Çalışmasında üretkenlik karşıtı iş davranışı ile sanal kaytarma arasındaki ilişkiyi ele alan Mercado vd. (2017) kavramlar arasında pozitif bir korelasyon olduğunu ortaya koymuşlardır. Buna karşın literatürde bazı araştırmacılara göre sanal kaytarma tamamen zararlı bir davranış olarak kabul edilmemektedir. Araştırmacılar özellikle “bireysel yaratıcılık, esneklik ve öğrenme ortamı” oluşturabildiği için sanal kaytarma davranışının tamamıyla negatif bir faaliyet olmadığı görüşünü savunmaktadırlar (Köse vd., 2012; Blanchard & Henle, 2008).

Eski dönemlerde çalışanların kurumlarında işlerinden kaytarabilmeleri için çok az olanak bulunurken günümüzde bu olanakların sayısında büyük bir artış gözlemlenebilir. Özellikle internetin iş hayatına hâkim olmasıyla birlikte “sanal kaytarma” gibi önemli bir kavram ortaya konmuştur (Özkalp vd., 2012: 23). Bu durum kurumları sanal kaytarma davranışına karşı bazı tedbirler almaya zorlamıştır. Yapılan bilimsel çalışmalara göre caydırıcı cezalar uygulandığı ve takip edildiği zaman sanal kaytarma davranışlarında azalma meydana gelmektedir (Hassan vd., 2015: 97). Ayrıca bir işyerinde sanal kaytarma davranışlarının zararını azaltabilmek için farklı politikalar uygulanabilmektedir. Bu politikalar şu şekilde sıralanabilir (Lieberman vd., 2011: 2198):

- Zararlı internet sitelerinin engellenmesi.
- Çalışanların kişisel internet kullanımına yönelik rapor oluşturulması.
- Çalışanların internet kullanımının belirli ölçüde izlenmesi.
- Örgütsel kültüre ve çalışan profiline uygun bir internet kullanım politikası belirlenmesi.
- Yöneticiler tarafından çalışanların sanal kaytarma davranışına yol açabilecek nedenlerin anlaşılmasına çalışılması.
- Yöneticiler tarafından sanal kaytarmaya davranışı neticesinde zarara yol açacak davranışları minimuma indirmek için bu faktörlerin izlenmesi ve düzenlenmesi.

Sanal kaytarma kavramını araştırmacılar “önemli sanal kaytarma” ve “önemsiz sanal kaytarma” olarak ikiye ayırmışlardır (Blanchard & Henle, 2008). Bu ayrıma göre “önemli sanal kaytarma” “yetişkin odaklı siteleri ziyaret etme, sohbet odalarına katılma, bahis/kumar sitelerini ziyaret etme, çevrimiçi oyun oynama, müzik indirme” gibi faaliyetleri içerir. “Önemsiz sanal kaytarma” ise “işle ilgisi olmayan e-posta gönderme/alma, haber veya spor sitelerini ziyaret etme, finansal sitelere bakma, çevrimiçi alışveriş yapma” gibi faaliyetleri kapsamaktadır. Bazı durumlarda sanal kaytarma davranışını gerçekleştiren çalışanlar işyerlerini yasal bazı yükümlülüklerle, bilgisayar virüslerine veya diğer olumsuz durumlara maruz bırakabilmektedir. Bu durum kurumlar için büyük bir tehdit oluşturabilmektedir (Lim & Teo, 2005).

Araştırmacılara göre sanal kaytarma davranışının sebepleri arasında örgütteki adalet sistemine karşı bir direnme, örgütsel stres ile mücadele yöntemi, tükenmişlik sendromu,

kurumda internet erişim kolaylığı ve internet kullanım kuralları şeklinde sıralanabilir (Wagner vd., 2012; Henle & Blanchard, 2008). Sanal kaytarma konusundaki bilimsel araştırmalara bakıldığında işletmelerde “önemsiz sanal kaytarma davranışının” “önemli sanal kaytarma davranışına” göre daha fazla görüldüğü (Blanchard & Henle, 2008; Özkalp vd.; 2012 Lim & Teo, 2005) ortaya konmuştur.

2.2. Örgütsel Yabancılaşma

Yabancılaşma kavramının kökü Latinceye dayanır “alienatio” sözcüğünden türetilen bir kelimedir (Akdeniz, 2017). Kavramı ilk defa Hegel kullanmıştır. Hegel yabancılaşmanın, kişinin fiziki ve ruhsal durumu arasında bulunan ayırım sonucunda ortaya çıktığını ve bireyin kendini düşünebilen ve hissedebilen bir varlık gibi görememesinden kaynaklandığını ifade eder (Salerno, 2003: 53). Durkheim yabancılaşmayı sosyolojik bağlamda ele almıştır ve yabancılaşmayı “anomi” kavramı ile açıklamaktadır. Durkheim anomiyi (yabancılaşmayı), toplumsalda görülen bir bunalım veya sapma olarak görmektedir (Tolan, 1980). Farklı bir ifadeyle anomi, toplumdaki birliğin, dayanışma kültürünün ve toplumsal değerlerle ilgili bağın zayıflamasıdır (Tekin, 2014). Zengin & Kaygan’a (2016) göre yabancılaşma, kişinin kendisine, çevresine ve nihayetinde yaşadığı dünyaya ilgisiz kalmasıdır. Yabancılaşma kavramının sanayileşme sürecinin bir çıktısı olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir (Aygün vd., 2014). Bundan dolayı yabancılaşmanın özellikle işletmeler özelinde ele alınması gereken bir kavram olduğu söylenebilir. Bu araştırmada da “örgütsel yabancılaşma” kavramı ele alınmıştır.

Örgütsel yabancılaşma, genel anlamda çalışanın kurumlardan beklentilerini, kurallar, değerler ve ilişkilerden uzaklaşmasına neden olur (Fettahlioğlu, 2006). Başka bir tanıma göre kavram, kişinin mesleki değişime ve gelişime bakışı, işveren ve amirler tarafından kabul görme beklentisi gibi konularda yaşanan doyumsuzluk durumudur (Eryılmaz, 2019). Geyer & Schweitzer (1976) örgütsel yabancılaşmanın, sınıfsal bürokrasideki izlerin bütün olarak toplumdakine benzer şekilde örgüt içinde gözlenebilen bir sonucu olduğunu iddia ederler. Elma (2003) örgütsel yabancılaşmayı, çalışanın işletme içinde kurduğu ilişkilerde tatmin sağlayamaması, işin anlamını yitirmesi, kendisini güçsüz, yetersiz ve yalnız hissetmesi, kendisini sistemde basit bir çark olarak görmesi ve geleceğe ilişkin umutların yitirilmesi olarak ifade edilir. Agarwal (1993) kavramı, kişinin görevini tam olarak önemsememesi, işe gerektiği kadar enerji harcamaması ve sadece ödül için çaba harcaması anlamına gelir.

Bir işyerinde çalışan bireyler iş ile ilgili umduklarını bulamadıklarında, kendilerini değersiz hissedebilirler. Örgüte karşı yabancılaşma ve beklenmeyen diğer negatif davranışlar sergileyebilirler. Bu tür davranışlar örgütte huzursuzluklara neden olabilmektedir (Bingöl, 1990). Örgüte yabancılaşan çalışan işine karşı hislerini kaybeder; örgüte olan bağlılığı azalır. Yabancılaşma ayrıca itaatsizlik, yılgınlık, psikolojik ve duygusal olarak geriye gitme gibi farklı şekillerde ifade edilebilmektedir (Hirschfeld & Feild, 2000). Şimşek vd. (2006) yabancılaşmaya şu faktörlerin neden olabileceğini dile getirmiştir: “-Yönetim anlayışı, -örgüt büyüklüğü, -geçmiş olaylar ve deneyimler, -bilgi akışı, -grup özellikleri, -yetki devri, -denetim alanı, -üretim biçimi, -çalışma koşulları, -inanç ve tutumlar”. Bunun yanı sıra bazı çevresel etmenler de yabancılaşmaya yol açabilmektedir (Çalışır, 2006). Bunlar: “-ekonomik yapı, -teknolojik yapı, -toplumsal ve kültürel yapı, -politik ve hukuki yapı, -sanayileşme ve kentleşme, -kitle iletişim araçları ve sendikal örgütlenmeler.”

Taylorist yaklaşıma göre yabancılaşma düzeyini artırabilen en önemli faktör güven düzeyinin düşük olmasıdır (Giddens, 2012). Kısaca birey işyerindeki süreçler üzerindeki kontrolünü kaybeder; bunun sonucunda kendini ifade etmekte zorlanır (Aygün vd., 2014). Yorulmaz vd. (2015) örgütsel yabancılaşmaya bağlı negatif sonuçları; “-çaresizlik, -faydasızlık, -normları yok saymak, -soyutlanma ve -psikolojik yabancılaşma” şeklinde ele almıştır. Yener’e (2019) göre örgütsel yabancılaşma düzeyinin yükselmesi çalışanın örgütsel bağlılığının azaltır, bu durum ayrıca çalışan için örgüt misyonunun ve vizyonunun bir anlam ifade etmeyeceğini gösterir ve çalışan sorumluluk almaktan kaçınır.

Örgütsel yabancılaşmanın sonuçları arasında, “örgütsel sessizlik”, “işe ilginin azalması”, “tükenmişlik”, “işten ayrılma niyetinde artış”, “iş tatminsizliği”, “işyerinde sapkın davranışlarda bulunma eğilimi” sayılabilir (Şeremet, 2022). Ayrıca örgütsel yabancılaşma -iletişim sorunu, -sorumluluktan kaçma, -yenilik korkusu, -sürekli şikâyette bulunma, -mesleki tükenmişlik ve -çalışma yaşamının kalitesizliği gibi sonuçlar da doğurabilmektedir (Kahveci, 2015). Bir bütün olarak bakıldığında örgütsel yabancılaşmanın hem örgütsel hem de çalışan açısından negatif bir kavram olduğu söylenebilir.

3. Yöntem

Bu çalışmada banka çalışanlarında sanal kaytarma davranışının örgütsel yabancılaşma etkisi ele alınmıştır. Araştırma bir saha araştırması olduğu için çalışmada birincil veriler kullanılmıştır. Veriler anket tekniği ile toplanmıştır. Araştırma anketleri yüz yüze, telefonla veya çevrimiçi form ile toplanmıştır. Veri toplama sürecinde etik kurallara dikkat edilmiş ve katılım gönüllülük esasına göre gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın etik kurul onayı Kayseri Üniversitesinden 07.08.2023 tarih ve 53/2023 numaralı karar ile alınmıştır.

Araştırmada “nicel araştırma deseni” ve “ilişkisel tarama modeli” kullanılmıştır. Verilerin analizi SPSS programı aracılığıyla yapılmıştır. Toplanan veriler normal dağılım göstermektedir. Toplanan verilerin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmış ve verilerin mevcut örneklem için geçerli ve güvenilir veriler olduğu görülmüştür. Normal dağılım sergileyen verilerde analiz yöntemi olarak “*parametrik testler*” kullanılmıştır. Araştırma değişkenleri arasında bulunan ilişkilerin belirlenebilmesi için “Pearson-Korelasyon Analizi” tek bağımlı değişkenin bağımsız değişkene etkisinin belirlenebilmesi için “Basit Doğrusal Regresyon Analizi” ve iki veya daha fazla bağımsız değişkenin bağımlı değişkene etkisinin tespiti amacıyla “Çoklu Regresyon Analizi” yapılmıştır.

3.1. Araştırma Örnekleme

Araştırmada ana kütleyi Kayseri ilinde bankacılık sektöründe çalışan bireyler oluşturmaktadır. Araştırmaya Kayseri ili merkez ilçelerinde banka şubelerinde çalışan ve mesleği bankacılık olan toplam 310 çalışan katılmıştır. Kayseri ili merkez ilçelerinde toplam 147 banka şubesinin olduğu belirlenmiştir. Her banka şubesinde ortalama 10 kişinin çalıştığı varsayıldığında toplam ana kütlede 1470 kişi olduğu hesaplanmıştır. Örnekleme yöntemi olarak basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Ana kütlede örnekleme seçimi formülü gereği toplam örneklem sayısının 305 olmasının yeterli olduğu hesaplanmıştır. Araştırmaya katılım sağlayan 310 kişi yeterli örneklem

sayısına ulaşıldığını göstermektedir. $n = \frac{Nt^2pq}{d^2(N-1)+t^2pq}$, $n = \frac{1470x(1,96)^2x0,5x0,5}{(0,05)^2x(1470-1)+(1,96)^2x(0,5x0,5)}$ (Yıldız vd., 2002). Çalışanların cinsiyet, medeni durum, yaş, kıdem yılı, öğrenim durumu ve idari görev değişkenlerine göre dağılımı Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1’e bakıldığında katılımcıların %62,9’unun kadın %37,1’sinin erkek olduğu görülmektedir. Medeni durum değişkenine göre araştırmaya katılan bireylerin %67,1’i evli, %32,9’u ise bekârdır. Bir diğer demografik özellik olan yaş değişkenine göre ise katılımcıların %29,7’si 18-30 yaş, 33,9’u 31-40 yaş, 20,6’sı 41-50 yaş arasında %15,8’i ise 51 yaş ve üzerindedir.

Araştırmaya katılan bireylerin kıdem yılına göre dağılımına bakıldığında %26,8’inin mesleğinin ilk 5 yılında olduğu, %30,9’unun 5-10 yıl arası, %25,5’inin 11-20 yıl arası ve %16,8’inin 21 yıl ve daha fazla bir mesleği kıdeme sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca katılımcıların %84,5’i bir lisans veya ön lisans diplomasına sahipken, %15,5’i lisansüstü diplomasına sahiptir. Son olarak katılımcıların %20,7’sinin bir idari görevi bulunmakta iken %79,3’ünün herhangi bir idari görevi bulunmamaktadır.

Tablo 1: Katılımcıların Dağılımı

Cinsiyet	Frekans	Yüzde %	Medeni Durum	Frekans	Yüzde %
Kadın	195	62,9	Evli	208	67,1
Erkek	115	37,1	Bekâr	102	32,9
Yaş	Frekans	Yüzde %	Kıdem Yılı	Frekans	Yüzde %
18-30	92	29,7	0-5 yıl	83	26,8
31-40	105	33,9	6-10 yıl	96	30,9
41-50	64	20,6	11-20 yıl	79	25,5
51 ve üzeri	49	15,8	21 yıl ve üzeri	52	16,8
Öğrenim Durumu	Frekans	Yüzde %	İdari Görev	Frekans	Yüzde %
Ön lisans-Lisans	262	84,5	Var	64	20,7
Lisansüstü	48	15,5	Yok	246	79,3
Toplam	310	100	Toplam	310	100

3.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama esnasında kullanılan ankette toplam 3 bölüm bulunmaktadır. Birinci bölümde “*kişisel bilgi formu*”, ikinci bölümde “*sanal kayıtarma ölçeği*” ve üçüncü bölümde “*örgütsel yabancılaşma*” ölçeği bulunmaktadır.

- “*Sanal Kayıtarma Ölçeği*”: Ölçek Örucü & Yıldız (2014) tarafından geliştirilmiştir. Toplam 14 maddeden oluşmaktadır. Sanal kayıtarma faaliyeti “önemli sanal kayıtarma faaliyetleri” (1-8. Sorular) ve “önemsiz sanal kayıtarma faaliyetleri” (9-14. Sorular) olmak üzere iki alt boyuttan oluşmaktadır.

- “*Örgütsel Yabancılaşma Ölçeği*”: Hirschfeld & Hubert (2000) tarafından geliştirilmiş olan ölçek Özbek (2011) tarafından Türkçe literatürde kullanılmıştır. Ölçek 10 ifade ve tek boyuttan oluşmaktadır.

3.3. Araştırma Hipotezleri

Araştırma hipotezleri kurulmadan mevcut literatürdeki bilimsel araştırmalar taranmış ve sanal kayıtarma faaliyetleri ile örgütsel yabancılaşma arasında pozitif korelasyonlar olduğu görülmüştür (Kasap, 2021; Seçkin, 2020; Babadağ, 2018). Ayrıca sanal kayıtarma

faaliyetlerinin örgütsel yabancılaşma üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğuna dair çalışmalar da mevcuttur (Çakırlar, 2020; Altınışık & Onağ, 2021). Bu araştırmaların sonuçlarından yola çıkılarak araştırma hipotezleri kurulmuştur.

H1: “Sanal kaytarmanın örgütsel yabancılaşma üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.”

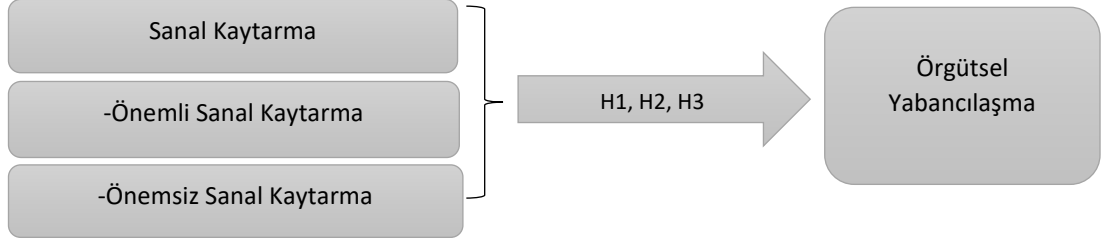
H2: “Önemli sanal kaytarma faaliyetlerinin örgütsel yabancılaşma üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.”

H3: “Önemsiz sanal kaytarma faaliyetlerinin örgütsel yabancılaşma üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.”

3.4. Araştırma Modeli

Kurulan hipotezler kapsamında araştırma modeli oluşturulmuş ve Şekil 1’de verilmiştir. Şekilde bulunan iki taraflı oklar değişkenler arasındaki ilişkiyi gösterirken tek taraflı oklar bağımsız değişkenin bağımlı değişkene etkisini göstermektedir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

3.5. Normal Dağılım Analizi

Araştırmada toplanan verilerin normal dağılım analizi için “Kolmogorov-Smirnov” testi yapılmıştır. Test sonucu Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Normal Dağılım Analizi

Ölçekler	İstatistik değeri	Anlamlılık (p)	Çarpıklık	Basıklık
Sanal Kaytarma	0,062	0,006	-0,366 / 0,138	0,671 / 0,276
Örgütsel Yabancılaşma	0,062	0,005	-0,467 / 0,138	0,437 / 0,276

Tablo 2’ye göre ölçeklerin “basıklık” ve “çarpıklık” değerleri -1 ile +1 arasındadır. Yani verilerin normal dağılım sergilediği söylenebilir (Tabachnick & Fidell, 2001). Bundan dolayı analiz sürecinde parametrik analiz yöntemleri kullanılacaktır.

3.6. Geçerlilik Analizi

Ölçeklerin yapı geçerliliğinin sağlanması için “doğrulayıcı faktör analizi” (DFA) yapılmıştır. DFA sonuçları Tablo 3’de verilmektedir.

Tablo 3: DFA Analizi Sonuçları

Ölçek Adı	X ²	X ² /DF	GFI	CFI	RMSEA
Sanal Kaytarma	223,484	2,980	0,901	0,923	0,80
Örgütsel Yabancılaşma	129,237	3,916	0,926	0,903	0,67
Kabul Edilir Uyum		≤5	≥0,900	≥0,900	≤0,80

Tablo 3'e göre araştırma ölçeklerinin uyum değerleri kabul edilebilir uyum içerisinde (Çapık, 2014: 199). Dolayısıyla ölçeklerin yapı geçerliliği sağlanmıştır.

3.7. Güvenilirlik Analizi

Araştırma kapsamında toplanan verilere yönelik güvenilirlik analizleri yapılmış, analiz sonuçları Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4: Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Ölçek Adı	Madde Sayısı	Güvenilirlik Düzeyi (α)
Sanal Kaytarma	14	0,905
-“Önemli Sanal Kaytarma”	8	0,855
-“Önemsiz Sanal Kaytarma”	6	0,803
Örgütsel Yabancılaşma	10	0,831

Tablo 4'de elde edilen sonuçlara göre ölçekler ve alt boyutların güvenilirlik düzeyi her biri için $\alpha > 0,8$ olarak hesaplanmıştır. Bir ölçeğin “Cronbach Alpha” değerinin $\alpha > 0,6$ olması güvenilirlik açısından yeterli bir seviyedir (Gürbüz & Şahin, 2018). Mevcut sonuçlara göre ölçeklerin güvenilirlikleri sağlanmaktadır.

4. Bulgular

Bu bölümde araştırma kapsamında kurulan hipotezlerin sınanabilmesi için gerekli analizler yapılmış ve araştırma bulgularına ulaşılmıştır. İlk olarak değişkenler arasında bir ilişkinin olup olmadığını belirleme amacıyla “korelasyon analizi” yapılmış, analiz sonuçları Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5: Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	1	1.1	1.2	2
1. Sanal Kaytarma	1			
1.1. “Önemli Sanal Kaytarma”	0,962*	1		
1.2. “Önemsiz Sanal Kaytarma”	0,927*	0,790*	1	
2. Örgütsel Yabancılaşma	0,388*	0,402*	0,320*	1

*Korelasyonlar 0,01 düzeyinde anlamlıdır

Tablo 5'e bakıldığında tüm değişkenler arasında pozitif ve 0,01 anlamlılık düzeyine uygun ilişkiler görülmektedir. Bir bütün olarak “sanal kaytarma davranışı” ile “örgütsel yabancılaşma” arasında 0,388 düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Buna ek olarak sanal kaytarma kavramı alt boyutlarından “önemli sanal kaytarma” ile “örgütsel yabancılaşma” arasında 0,402 düzeyinde, “önemsiz sanal kaytarma” ile “örgütsel yabancılaşma” arasında ise 0,320 derecesinde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Dolayısıyla sanal kaytarma ile örgütsel yabancılaşmanın aralarında anlamlı korelasyonlar bulunduğu görülmektedir.

Araştırmanın bir sonraki adımında bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkene olan etkisinin belirlenebilmesi amacıyla regresyon analizleri yapılmıştır. İlk aşamada bir bütün olarak sanal kaytarmanın örgütsel yabancılaşma üzerindeki etkisinin belirlenebilmesi amacıyla “basit doğrusal regresyon analizi” yapılmış, analiz sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Katsayılar Tablosu					
Kavramlar	B	St. Hata	Beta	t	p
Sabit Terim	2,601	0,166		15,698	0,000
Bağımsız Değişken					
<i>Sanal Kaytarma</i>	0,342	0,046	0,388	7,391	0,000
Model Özeti: R=0,388; R²=0,151; Adj.R²= 0,148; F= 54,629; p=0,000					
Bağımlı Değişken= Örgütsel Yabancılaşma / *p<0,05					

Tablo 6'ya bakıldığında regresyon modelinin anlamlı ($p<0,05$; $F=54,629$) olduğu görülmektedir. Analiz sonucuna göre sanal kaytarmanın bir bütün olarak örgütsel yabancılaşmaya pozitif yönlü ve anlamlı ($p=0,000$) bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Başka bir ifadeyle çalışanın sanal kaytarma faaliyetlerinde meydana gelebilecek bir artış kişinin örgütsel yabancılaşma düzeyini artırmaktadır. Analiz sonucunda elde edilen sonuçlara göre örgütsel yabancılaşma düzeyinde meydana gelebilecek bir birimlik artışın %15,1'i ($R^2=0,151$) sanal kaytarma faaliyetlerinde meydana gelen artışla açıklanmaktadır. Elde edilen bu sonuç H1 hipotezini doğrulamıştır.

Sanal kaytarmanın örgütsel yabancılaşmaya olan etkisi belirlendikten sonra sanal kaytarma alt boyutlarının tek tek örgütsel yabancılaşmaya olan etkilerini belirleyebilmek amacıyla "çoklu regresyon analizi" yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 7'de verilmektedir.

Tablo 7: Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Katsayılar Tablosu					
Kavramlar	B	St. Hata	Beta	t	p
Sabit Terim	2,611	0,165		15,824	0,000
Bağımsız Değişkenler					
<i>"Önemli Sanal Kaytarma"</i>	0,325	0,070	0,396	4,643	0,000
<i>"Önemsiz Sanal Kaytarma"</i>	0,006	0,073	0,008	0,089	0,929
Model Özeti: R=0,402; R²=0,161; Adj.R²= 0,156; F= 17,923; p=0,000					
Bağımlı Değişken= Örgütsel Yabancılaşma / *p<0,05					

Tablo 7'de görülebileceği gibi kurulan regresyon modeli anlamlıdır ($p<0,05$). Analizi sonucunda sanal kaytarma boyutlarından "*önemli sanal kaytarma*" faaliyetlerinin "*örgütsel yabancılaşmaya*" pozitif yönlü ve anlamlı ($p=0,000$) bir etkisi bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle çalışanın "*önemli sanal kaytarma faaliyetlerinde*" meydana gelebilecek bir artış kişinin örgütsel yabancılaşma düzeyini artırmaktadır.

Analiz sonucuna göre örgütsel yabancılaşma düzeyinde meydana gelen bir birimlik artışın %15,6'sı ($Adj.R^2=0,156$) modele dâhil edilen değişkenlerle açıklanmaktadır. Bu sonuç araştırmanın H2 hipotezini doğrulamaktadır. Diğer yandan sanal kaytarma alt boyutlarından "*önemsiz sanal kaytarma davranışının*" örgütsel yabancılaşmaya anlamlı bir etkisinin bulunmadığı ($p=0,929$; $p>0,05$) görülmektedir. Bu sonuçla kurulan H3 hipotezi reddedilmiştir.

5. Sonuç

Bu araştırma bankacılık sektöründe çalışan bireyler üzerinde yapılmıştır. Araştırma konusu, banka çalışanlarının sanal kayıtarma davranışları ve örgütsel yabancılaşma düzeyleri arasındaki ilişki ve sanal kayıtarmanın örgütsel yabancılaşmaya etkisidir.

Araştırmada elde edilen sonuçlara göre banka çalışanlarının sanal kayıtarma faaliyetleri ile örgütsel yabancılaşma arasında pozitif yönlü ve anlamlı korelasyon bulunmuştur. Ayrıca sanal kayıtarma boyutlarından “önemli sanal kayıtarma” faaliyetleri ve “önemsiz sanal kayıtarma faaliyetleri” ve örgütsel yabancılaşma arasında doğrusal ve istatistiki olarak anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Kasap (2022) tarafından tekstil çalışanları üzerinde & Babadağ (2018) tarafından belediyede çalışan memurlar üzerinde yapılan benzer çalışmaların sonuçları da bu çalışmada elde edilen sonucu destekler niteliktedir. Ancak Seçkin’in (2020) belediyede idari birimlerde çalışanlar üzerinde yaptığı benzer çalışmada “önemli sanal kayıtarma faaliyetleri” ile örgütsel yabancılaşma arasında anlamlı korelasyonlar bulunurken “önemsiz sanal kayıtarma faaliyetleri” ile örgütsel yabancılaşma arasında anlamlı bir korelasyon bulunmamaktadır.

Araştırmada elde edilen bir diğer sonuca göre sanal kayıtarma davranışında bir bütün olarak meydana gelen artış örgütsel yabancılaşma düzeyini de artırmaktadır. Literatürde farklı örneklem grupları üzerinde yapılan çalışmaların sonuçları da bu sonucu destekler niteliktedir. Çakırlar (2020) sağlık çalışanları üzerinde yaptığı çalışmada ve Altınışık & Onağ (2021) spor örgütlerinde çalışanlar üzerinde yaptığı çalışmada benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

Sanal kayıtarma faaliyetlerinin alt boyutlarının örgütsel yabancılaşma üzerindeki etkisine yönelik yapılan analiz sonucunda önemli sanal kayıtarma faaliyetlerinde meydana gelen bir artışın örgütsel yabancılaşma düzeyinin artmasına sebep olduğu buna karşın önemsiz sanal kayıtarma faaliyetlerinde meydana gelen bir artışın örgütsel yabancılaşmaya etkisinin bulunmadığı görülmektedir. Çakırlar (2020) sağlık çalışanları üzerinde yaptığı benzer çalışmada aynı şekilde “önemli sanal kayıtarma” faaliyetlerinin örgütsel yabancılaşma üzerinde etkili olduğu ancak “önemsiz sanal kayıtarma” faaliyetlerinin örgütsel yabancılaşmaya bir etkisinin bulunmadığı sonucuna ulaşmıştır. Dolayısıyla bu araştırmanın sonucu desteklemektedir. Altınışık & Onağ (2021) ise yaptıkları çalışmada “önemsiz sanal kayıtarma faaliyetlerinin” ve “önemli sanal kayıtarma faaliyetlerinin” örgütsel yabancılaşmaya pozitif yönde bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Araştırma sonuçlarına bir bütün olarak bakıldığında sanal kayıtarma davranışının çalışanın örgütsel yabancılaşma düzeyini artırdığı sonucuna ulaşılabilir. Başka bir ifadeyle çalışanların örgüte yabancılaşmasına engel olmanın yollarından biri de sanal kayıtarma faaliyetlerinin azaltılmasından geçmektedir. Dolayısıyla işletme yöneticilerinin çalışanların sanal kayıtarma faaliyetlerini azaltacak önlemler almaları tavsiye edilmektedir. Özellikle önemli sanal kayıtarma faaliyetlerinin güvenlik önlemleri kapsamında engellenmesinin zaruri bir durum olduğu söylenebilir. Bahis siteleri, güvenli olmayan internet siteleri, çevrimiçi oyun siteleri ve bazı sosyal medya sitelerine erişimin engellenmesi alınacak tedbirlere örnek olarak verilebilir. Ayrıca çalışanların dijital ayak izinin takip edilmesinin sanal kayıtarma faaliyetlerini azami seviyeye indirebileceği düşünülmektedir.

Bu araştırmanın kısıtı Kayseri ilinde merkez ilçelerde faaliyet gösteren banka şubelerinde yapılmasıdır. Konu hakkında daha genel çıkarımlar yapabilmek adına ileride yapılacak olan benzer çalışmaların farklı bağımsız değişkenlerin modele katılması ile (örneğin dijital bağımlılık, yapay zekâ kullanımı veya değişime direnç) farklı coğrafi bölgelerde hatta farklı ülkelerde yapılarak daha genel sonuçlara ulaşılmasına olanak sağlamak araştırmacılara tavsiye edilir.

Kaynakça

Agarwal, S. (1993). Influence of Formalization on Role Stress, Organizational Commitment, and Work Alienation of Salespersons: A Cross-National Comparative Study, *Journal of International Business Studies*, 24(4), 715-739.

Aghaz, A. & Sheikh, A. (2016). Cyberloafing and job burnout: An investigation in the knowledge-intensive sector. *Computers in Human Behavior*, 62, 51-60.

Akdeniz, E. B. (2017). J. P. Sartre'da yabancılaşma fenomeni. İstanbul: Pales Yayınları.

Altınışik, F. & Onağ, Z. (2021). İş Tatmini ve Sanal Kaytarma Davranışının Örgütsel Yabancılaşma Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. *Spor Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 197-207.

Aygün, T., Yıldız, B. & Yıldız, H. (2014). Sağlık Çalışanlarında Yabancılaşma: Laboratuvar Çalışanları Örneği, 8. Sağlık ve Hastane İdaresi Kongresi, 10-12 Eylül 2014, Lefke Avrupa Üniversitesi-KKTC.

Babadağ, M. (2018). İşe Yabancılaşmanın Sanal Kaytarma Üzerindeki Etkisi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(39), 207-239.

Balanchard, A. L. & Henle, C. A. (2008). Correlates of Different Forms of Cyberloafing: The Role of Norms and External Locus of Control, *Computers in Human Behavior*, 24(3), 1067-1084.

Bingöl, D. (1990). İşyeri Disiplini ve Çalışma Barışı, İstanbul: Özgün Matbaacılık.

Çakırlar, B. (2020). Sağlık Sektöründe Sanal Kaytarmanın Örgütsel Yabancılaşma ile Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Tekirdağ İli Örneği, (Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Edirne.

Çalışır, İ. (2006). İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin İşe Yabancılaşması, Bolu İli Örneği (Yüksek Lisans Tezi), Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.

Çapık C. (2014), Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmalarında Doğrulayıcı Faktör Analizinin Kullanımı, *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 17(3), 196-205.

Elma, C. (2003), İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin İşe Yabancılaşması-Ankara İli Örneği, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Eryılmaz, İ. (2019), Sosyal güç, lider-üye etkileşimi ve iş tatmini ilişkisinde politik yetinin düzenleyici rolü: Bankacılık sektöründe bir araştırma, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(1), 373-393.

Fettahlioğlu, T. (2006). Örgütlerde Yabancılaşmanın Yönetimi: Kahramanmaraş Özel İşletme ve Kamu Kuruluşlarında Karşılaştırmalı Bir Araştırma, (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Geyer, F. & Schweitzer, D. (1976). Theories Of Alienation, Critical Perspectives In Philosophy And The Social Sciences, The Hague: Martinus Nijhoff Social Sciences Division

Giddens, A. (2012). Sosyoloji (edit: Cemal Güzel), Kırmızı Yayınları, İstanbul.

Gürbüz, S. & Şahin, F. (2018). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Hassan, H. M., Reza, D. M. & Farkhad, M. A. (2015). An experimental study of influential elements on cyberloafing from general deterrence theory perspective case study: Tehran subway organization. International Business Research, 8(3), 91-98.

Hirschfeld, R.R. & Feild, H.S. (2000). Work Centrality and Work Alienation: Distinct Aspects of A General Commitment to Work, Journal of Organizational Behavior, 21(7), 789-800.

Kahveci, G. & Demirtaş, Z. (2014), Örgüt kültürünün örgütsel yabancılaşmaya etkisi örgütsel güvenin aracılık rolü, Turkish Journal of Educational Studies, 1(3), 27-62.

Kalaycı, E. (2010). Üniversite Öğrencilerinin Siber Aylaklık Davranışları ile Öz Düzenleme Stratejileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Anabilim Dalı.

Kasap, M. (2021). Örgütsel Yabancılaşmayla Sanal Kaytarma Arasındaki İlişki: Tekstil Çalışanları Üzerine Bir Çalışma. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(1), 561-576.

Köse, S., Oral, L. & TÜresin, H. (2012). İş yaşamında sosyal kolaylaştırma kavramı ve sanal kaytarma ile ilişkisi: araştırma görevlileri üzerinde bir araştırma. Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 4(1), 287-295.

Liberman, B., Seidman, G., Mckenna, K. Y., & Buffardi, L. E. (2011). Employee job attitudes and organizational characteristics as predictors of cyberloafing. Computers in Human Behavior 27(6), 2192-2199.

Lim, V. K. G. (2002). The IT Way of Loafing on the Job: Cyberloafing, Neutralizing and Organizational Justice, Journal of Organizational Behavior, 23(5): 675-694.

Lim, V. K. G. & Teo, T. S. H. (2005). Prevalence, Perceived Seriousness, Justification and Regulation of Cyberloafing in Singapore: An Exploratory Study. Information & Management, 42(8), 1081-1093.

Lim, V. K., Teo, T. S. & Loo, G. L. (2002). How do I loaf here? Let me count the ways. Communications of the ACM, 45(1), 66-70.

Mercado, B. K., Giordano, C. & Dilchert, S. (2017). A Meta-Analytic Investigation of Cyberloafing. The Career Development International, 22(5), 546-564.

Örücü, E. & Yıldız, H. (2014). İşyerinde kişisel internet ve teknoloji kullanımı: sanal kaytarma. Ege Akademik Bakış, 14(1), 99-114.

Özbek, Y. M. F. (2011). Örgüt İçerisindeki Güven ve İşe Yabancılaşma İlişkisinde Örgüte Uyum Sağlamanın Aracı Rolü. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 16(1) , 231-248.

Özkalp, E., Aydın, U. & Tekeli, S. (2012). Sapkın örgütsel davranışlar ve çalışma yaşamında yeni bir olgu: sanal kaytarma (cyberloafing) ve iş ilişkilerine etkileri. Çimento İşveren Sendikası Dergisi, 26(2), 18-33.

Salerno, R. (2003). Landscapes of Abandonment Capitalism, Modernity and Estrangement, State University of New York Press, New York.

Seçkin, Ş. N. (2020). Algılanan Sosyal Mübadele, İşe Yabancılaşma ve Sanal Kaytarma Davranışlarını Etkiler Mi? Mübadele İdeolojisinin Düzenleyici Rolü. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 34(4), 1207-1227.

Spector, P. E., Fox, S., Penney, L. M., Bruursema, K., Goh, A. & Kessler, S. (2006). The dimensionality of counterproductivity: Are all counterproductive behaviors created equal?. Journal of Vocational Behavior, 68(3), 446-460.

Şeremet, G. G. (2022), Hastanelerde Sağlık Çalışanlarının Güç Mesafesi ve Örgütsel Yabancılaşma İlişkisinde Örgütsel Adaletin Aracılık Rolü: Ankara İli Örneği, (Doktora Tezi), Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.

Şimşek, M. Ş., Çelik, A., Akgemci, T. & Fettahlıoğlu, T. (2006). Örgütlerde yabancılaşma yönetimi araştırması. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 15, 569-587.

Tabachnick, B. G. & Fidell, L.S. (2001), Using Multivariate Statistics (Fourth Edition), Boston: Ally and Bacon.

Tekin, F. (2014). Peter L. Berger'in yabancılaşma anlayışı: Diyalektik bilincin kaybı. Beytulhikme an International Journal of Philosophy, 4(2), 29-48.

Tolan, B. (1980). Çağdaş toplumun bunalımı, anomi ve yabancılaşma. Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yay.

Ünal, Ö. F. & Tekdemir, S. (2015). Sanal kaytarma: Bir kamu kurumunda ampirik bir araştırma. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 20(2), 95-118.

Vitak, J., Crouse, J. & LaRose, R. (2011). Personal Internet Use at Work: Understanding Cyberslacking, Computers in Human Behavior, 27(5), 1751-1759.

Wagner, D. T., Barnes, C. M., Lim, V. K. G., & Ferris, L.F. (2012). Lost sleep and cyberloafing: Evidence from the laboratory and a daylight saving time quasi-experiment. Journal of Applied Psychology, 97(5), 1068-1076.

Wu, J., Mei, W., Liu, L. & Urgin, J.C. (2020). The bright and dark sides of social cyberloafing: Effects on employee mental health in China. Journal of Business Research, 112, 56-64.

Yener, S. (2019). Örgütsel yabancılaşma ve iç girişimcilik arasındaki ilişkide psikolojik rahatlık algısının düzenleyici rolü. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(1), 1-18.

Yıldız, N., Akbulut, Ö. & Bircan, H. (2002), İstatistiğe Giriş, Aktif Yayınevi, üçüncü Baskı, Erzurum.

Yorulmaz, Y. İ., Altınkurt, Y. & Yılmaz, K. (2015). The relationship between teachers' occupational professionalism and organizational alienation. *Educational Process: International Journal*, 4(1-2), 31-44

Zengin, Y. & Kaygın, E. (2016). Mobbing'in örgütsel yabancılaşmaya etkisi: bankacılık sektörü üzerinde bir araştırma. In *International Turgut Özal Congress on Business, Economics and Political Science-II* (ss. 55-65).

ANADOLU VE RUMELİ COĞRAFYALARININ TÜRKLEŞME VE İSLAMLAŞMA SÜRECİNDE İNŞA EDİLEN MEDENİYETİN ÖZGÜNLÜĞÜ VE AHİLİĞİN ROLÜ

THE ORIGINALITY OF THE CIVILIZATION BUILT IN THE TURKIZATION AND ISLAMIZATION PROCESS OF ANATOLIAN AND RUMALIA GEOGRAPHY AND THE ROLE OF AKHIZM

Ekrem ERDEM*

* Prof. Dr. Erciyes Üniversitesi,
İİBF, İktisat Bölümü
ekrem_erdem1@hotmail.com
ORCID:
[0000-0002-5876-8747](https://orcid.org/0000-0002-5876-8747)

Özet

Türklerin Orta Asya'daki eski topraklarından getirdikleri kültürel, sosyal ve iktisadi değerleri ile Acem, Arap ve Anadolu coğrafyasından elde ettikleri değerler ve pratiklerin İslam'la buluşması sonucu Anadolu Türk İslam medeniyeti meydana gelmiştir. Fütüvvet, bu medeniyetin çekirdeğinde var olan önemli unsurlardan biri olmuş ve bu topraklara özgü önemli işlevleri icra eden bir kurumsal yapıya dönüşmüştür. Anadolu fütüvvet ehli, ilk zamanlar Türklerin gaza/fetih ve iskân politikasının hayata geçirilmesinde Alplerle yakın temas halinde olmuş; böylece hem batıya doğru genişlemeyi sağlarken hem de farklı yönlerden gelen saldırı ve istilaları defetmek için savunma yapmışlar, gerektiğinde de yönetim kademelerinde katkıda bulunmuşlardır. Belki daha önemlisi, bu topraklarda kendilerine özgü bir ekonomik düzenin inşası ve sürdürülebilir olması için, Ahilik adı altında her yerde esnaf ve sanatkârlardan oluşan büyük bir kurumsal yapı oluşturmuşlardır. Bu çalışmanın amacı, fütüvvet anlayışının ve Ahilik teşkilatının Anadolu ve Rumeli coğrafyalarının Türkleşme ve İslamlaşma sürecinde oynadığı bu dinamik rolü incelemek ve tahlil etmektir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu ve Rumeli'nin Türkleşmesi ve İslamlaşması, Fütüvvet ve Ahilik, Osmanlı İktisat Tarihi.

Abstract

The Anatolian Turkish-Islamic civilization has emerged as a result of cultural, social and economic values that the Turks brought from their former lands in Central Asia, as well as the values and practices they obtained from the Persian, Arab and Anatolian geography, with Islam. Futuwwa has been one of the important elements existing in the core of this civilization and has turned into an institutional structure that performs important functions specific to these lands. The Anatolian futuwwa people were in close contact with the Alps in the realization of the Turks' ghaza/conquest and settlement policy. Thus, while providing westward expansion, they also defended to repel attacks and invasions from different directions. More importantly, they have established a large institutional structure consisting of artisans and craftsmen everywhere under the name of Akhizm ('Ahilik') in order to build and sustain a unique economic order in these lands. The aim of this study is to examine and analyze this dynamic role played by the understanding of futuwwa and the Akhi organization in the process of Turkization and Islamization of Anatolian and Rumelian geography.

Key Words: Turkization and Islamization of Anatolian and Rumelia, Futuwwa and Akhizm, Economic History of Ottoman Empire.

Başvuru Tarihi/ Received:
30.11.2023

Kabul Tarihi/Accepted:
20.12.2023

ARAŞTIRMA MAKALESİ

ISSN 2618-6217

To cite this article / Atıf için: Erdem, E. (2023). Anadolu ve Rumeli Coğrafyalarının Türkleşme ve İslamlaşma Sürecinde İnşa Edilen Medeniyetin Özgünlüğü ve Ahiliğin Rolü. Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 2, 207-229.

1. Giriş

Fütüvvet, Arapça bir kelime olup, *feta* kelimesinden gelir. Feta, genç, yiğit, mert, delikanlı, cömert, fedakâr ve yardımsever gibi anlamlara gelir. Fütüvvet de lügat manası olarak; gençlik, yiğitlik, mertlik, delikanlılık, cömertlik, fedakârlık ve yardımseverlik gibi anlamları ifade eder. İstilahta ise, 'Allah'ın emirlerine ve Peygamber'in sünnetine uymak, Allah dostlarıyla sohbet etmek' (Sarıkaya, 2002: 1) olarak kayıtlarda yer almıştır. Esasında fütüvvet Arap, Fars ve Türk İslam toplumlarında yaygın olarak kullanılsa da kültürel köklerinin İslam öncesi Arap, İran ve hatta Hint-Avrupalı toplumlarda dahi var olduğu iddia edilmiştir (Taeschner, 1953: 8, 11; Taeschner, 1972: 205-209; Ülgener, 2006: 116-117; Baldick, 2002: 139-140; Erdem, 2021a: 28-29). Ancak, İslam toplumlarında görülen fütüvvet anlayışı, temel İslami değerlere ve genel olarak tasavvuf ahlakına uygun bir yaşam biçimi üzerinden organize olmuş kitlelere hitap eden bir teşkilat olarak varlığını sürdürmüştür.

İslam coğrafyasında zamanla kurumsal bir kimliğe bürünen bu kadim anlayış, Türklerin İslam'ı kabul edişi ve özellikle Anadolu'ya göç ve yerleşme sürecinde geniş kitlelerce kabul görmüş ve etkili bir rol icra etmiştir. Zira Türklerin Orta Asya'daki eski topraklarından getirdikleri kültürel, sosyal ve iktisadi değerleri ile Acem, Arap, Anadolu ve Rumeli coğrafyalarından elde ettikleri değerler ve pratiklerin İslam'la buluşması sonucu büyük bir medeniyetin oluşumu mümkün olmuştur. Fütüvvet, bu medeniyetin çekirdeğinde var olan önemli unsurlardan biri olmuş ve bu topraklara özgü dinamik işlevleri icra eden bir kurumsal yapıya dönüşmüştür.

Ahiler ilk zamanlar Müslüman Türklerin gaza/fetih ve iskân politikasının hayata geçirilmesinde Alplerle yakın temas halinde olmuşlar; böylece hem batıya doğru genişlemeyi sağlarken hem de farklı yönlerden gelen saldırı ve istilaları defetmek için var güçleriyle savunma yapmışlardır. Yeri geldiğinde de yönetim kademelerinde katkıda bulunmuşlardır. Ayrıca, hem kırsalda hem de şehirlerde iskânın tamamlanmasının yanı sıra, dini ve milli hayatın uygulamaları konusunda öncülük etmişlerdir. Ancak, bunlardan daha önemlisi, bu topraklarda kendilerine özgü bir ekonomik düzenin inşası ve sürdürülebilir olması için Ahilik adı altında her yerde esnaf ve sanatkârlardan oluşan büyük bir kurumsal yapı oluşturmuşlardır.

Bu çalışmanın amacı, fütüvvet anlayışının ve Ahilik teşkilatının Anadolu ve Rumeli coğrafyasının Türkleşmesi ve İslamlaşması sürecinde oynadığı rolü incelemek ve tahlil etmektir.

2. Fütüvvet Düşüncesinin Gelişimi ve Zamanla Kazandığı Farklı Anlamlar

Fütüvvet anlayışının ve teşkilatının geçmişine dair pek çok araştırma yapılsa da herkesin mutabık kaldığı bir anlam bütünlüğünden ve çerçeveden bahsetmek henüz mümkün gözükmemektedir. O bakımdan, konuyla ilgili literatürde birbirinden farklı fütüvvet türlerinden bahsedilmiştir. İlgili yazında bahsi geçen tanım ve sınıflamalar dikkate alınarak, fütüvvet düşüncesinin gelişimini aşağıdaki gibi değerlendirmek mümkündür (Ocak, 1996: 261; Çağatay, 1952; Erdem, 2021a: 29; Erdem, 2021b):

Fütüvvet en başından itibaren esas olarak gençlerden oluşan bir yapıyı ifade eder. Bu itibarla, fütüvvetin vazgeçilmez unsuru bazı müellifler tarafından *gençler* olarak nitelendirilmiş; ondan dolayı da fütüvvetin en yalın haline *gençlik fütüvveti* denilmiştir

(Cevdet, 2008: 29-35). Bundan ötürü bazıları bir tür *erkekler birliği* denebilecek bir yapıdan bahsetmiş (Taeschner, 1972: 210-211), en öncelikli vasfının şecaat, cesaret, yiğitlik ve kahramanlık olduğu dikkate alınarak, '*şecaat, cesaret, yiğitlik ve kahramanlık fütüvveti*' de denilmiştir. Nitekim İran geleneğinden gelen fütüvvet anlayışı ile Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması sürecinde uç bölgelerde alpler (gaziyan) ve alperen (abdalan) Türkmen zümrelerinin anladıkları ve icra ettikleri fütüvvet esas olarak bu anlayış olmuştur. Onun için, İranlılar fütüvvet ehlini *civan, civanmert, kahraman, bahadır, pehlivan, cengâver, mert, sipahi* ve *süvari* gibi kelimelerle isimlendirmişlerdir. Türkler ise, *genç, delikanlı, yiğit, babayiğit, alp, levend, yavuz, kabadayı, efe, dadaş, atıcı ve akıncı* gibi kelimelerle isimlendirmişlerdir. Bu manadaki fütüvvete bazı eserlerde *kılıç fütüvveti* anlamına gelen *el-fütüvvetü's-seyfiyye* denilmiştir. Bu itibarla, bazı yazarlar Yeniçeri Ocağını fütüvvetin seyfiyye kolu olarak değerlendirmiştir. Burada şu hususun mutlaka altını çizmekte fayda var: Cesaret, yiğitlik ve kahramanlık duyguları sadece Cenabı Hakk'ın rızası doğrultusunda meşru sınırlar içinde kullanıldığında fütüvvetle alakası vardır.

Öte yandan, tarih boyunca fütüvvetin karakterini oluşturan vazgeçilmez unsurlardan birinin *kerem sahibi olmak, âlicenaplık, infakta bulunmak, cömertlik, başkalarını kendi nefesine tercih etmek (diğerkamlık ya da îsar sahibi olmak)* olduğu gerçeğinden hareketle, fütüvvete *îsar fütüvveti* ya da daha yaygın olarak *tasavvufi fütüvvet* ya da *sûfi fütüvveti* denilmiştir. Özellikle, Horasan ve Irak bölgesinde yetişen mutasavvıfların fütüvveti tasavvufun tamamlayıcı bir parçası olarak ele almaları (Kuşeyri, 2017: 112-113; 305-311) bu anlayışın güçlenmesinde etkili olmuş ve fütüvvetin asırlar boyu İslam coğrafyasının her yerinde geniş toplum kesimlerinde kabul görmesini sağlamıştır. Gerçekten de fütüvvetnamelerde tavsiye edilen fütüvvet ilkelerine bakıldığında, tasavvufun ilkeleri ile büyük ölçüde benzerliklerin olduğu anlaşılmaktadır ve bunların pek çoğu zamanımıza kadar gelmiştir (Taeschner, 1972: 204; Çağatay, 1997: 18; Gölpınarlı, 1949-1950/2011: 61; Şeker, 2011: 19-20, 100-1007; Sarıkaya, 2002: 62; Erdem, 2021c). Bu itibarla, bazı Batılı müellifler fütüvvet esasına dayalı bu teşkilatı '*fütüvvet tarikatı*' ya da '*fütüvvetiye tarikatı*' olarak nitelendirmişlerdir (Köprülü, 2018b: 143). 9. Yüzyılda, bilhassa son Abbâsî Halifesi Nâsır Lidînillah (1180-1225) zamanında ise adeta bir devlet teşkilatı ya da *devlet destekli fütüvvet* haline gelmiştir (Taeschner, 1972: 221).

Fütüvvet hareketinin kazanmış olduğu son aşama ise, sûfi vasıflarını koruyarak, ağırlıklı olarak esnaf temelli bir teşekkül halini alan Anadolu fütüvvet anlayışı; yani *Ahiliktir*. Esas itibariyle esnaf ve zanaatkar-sanatkâr temelli bir *esnaf fütüvveti* olan *Anadolu fütüvveti* 13. yüzyıldan itibaren Ahi Evran'ın öncülüğünde Anadolu'nun her yerinde ağırlıklı olarak bir meslek sahibi genç, ahlaklı, yiğit, diğerkam ve cömert kişilerden oluşan esnaf teşekküllerine dönüşmüştür.

3. Moğol İstilasını Öncesinde Anadolu'nun Sosyal ve İktisadi Yapısı ile Kamu Düzenine Dair Bazı Sorunlar ve Fütüvvet Düşüncesinin Olumlu Katkısı

Moğol istilasını öncesinde Anadolu'nun sosyal ve iktisadi yapısı ile kamu düzenine dair bazı tespitlerde bulunmakta ve fütüvvet düşüncesinin ve ahilik hareketinin söz konusu meseleler karşısında sağladığı olumlu katkıları özetlemekte fayda vardır: Bunlardan ilki, Anadolu'da zaten yerleşik bir sosyal ve iktisadi düzen vardı ve Türklerin esas itibariyle

bu düzene intibak etmesi ve ardından kendi birikimlerini de dikkate alarak daha zengin bir medeniyetin inşası için ciddi gayret sarf etmeleri gerekiyordu.

İkincisi, hem yerleşik toplum içinde ve devlet düzeninde hem de yeni gelen Türk boyları arasında taht kavgaları başta olmak üzere bazı ihtilaflar ve çatışmalar söz konusu idi. Bu durum Müslüman Türklerin Anadolu topraklarında varlıklarını ve hükümlerlerini sürdürdüklerini tehdit eden en önemli husus idi. Dolayısıyla, farklı boylar, beylikler ve Selçuklu yöneticileri arasındaki taht kavgaları, birlikteliği sağlamak üzere tasavvufi ve fütüvvet yapıları üzerindeki sorumluluğu artırıyordu.

Üçüncüsü, yeni gelen topluluklarla yerleşikler arasında kaçınılmaz olarak ortaya çıkan iktisadi, siyasi ve kültürel uyum ve rant kavgaları vardı. Müslüman Türklerin varlıklarını ve hâkimiyetlerini tahkim etmek için güçlü ve rekabetçi bir ekonomik yapı tesis etmeleri kaçınılmazdı. Bu iktisadi zaruret, sûfi ve fütüvvet zümrelerini iktisadi etkinliği ve hasılayı (üretimi, ticareti ve geliri) artırmak için işgücünün verimliliğini artırmaya yönelik uzmanlık esaslı bir meslek bilincine ve eğitime sevk etmiştir. Anadolu fütüvvetçiliğinin esasında her ahinin mutlaka bir meslek sahibi olması ve belli standartlarda üretim ve ticaret yapması, özellikle imalata dayalı bir sanayi üretimine odaklanması, bu sebeple yer almıştır.

Dördüncüsü, her şeye rağmen Anadolu Selçuklularının ilk zamanlarında (özellikle I. Alaaddin Keykubat devrinde) hemen her alanda Müslüman Türkler kendilerini ispat etmiş; yerleştikleri her yerde kendilerine özgü bir iktisadi, siyasi ve kültürel medeniyet ortaya koyabilmeyi başarmışlardır. Binaenaleyh, Selçuklu ekonomisi esas itibarıyla dışa açık serbest piyasa şartlarında rekabetçi bir yapıya sahipti. Akdeniz üzerinden açık denizlere açılan uzun mesafe ticaret yolları ve kervansaraylar Anadolu'nun her yanına uzanıyordu. Bu itibarla, Antalya, Isparta, Konya, Aksaray, Kayseri, Sivas ve Erzurum gibi şehirler bu yollar üzerinde kurulmuş ve büyümüştür. Sadece Kayseri-Sivas arasında 24 kervansarayın olduğu rivayet edilir. Yine mesela, Kayseri'de *Yabanlu Pazarı* diye bilinen büyük bir uluslararası pazar yeri (panayır ya da fuar da denebilir) kurulmuştur. Bu tür pazar yerlerinde yurt içi ve yurt dışından gelen tüccarlar mallarını rahatlıkla satabilmekteydiler. Yurt içi malların rekabet gücünü artırabilmek için de devlet maliyet avantajlarına göre şehirlerin ekonomisini ürün bazında destekliyordu. Örneğin, devlet Kayseri'de kök boya ve sahtiyan üretiminde bölgede yer alan üreticilere monopson ayrıcalığı tanıyarak, kaliteli girdiyi zamanında ve ucuza temin etmelerini sağlıyordu.

Beşincisi, bu başarının ardından, devlet içindeki taht ve rant kavgaları, Altın Ordu, Mısır ve İran Moğolları (İlhânîler) devletlerinin burada nüfuz tesisine çalışmaları gibi olaylar devleti zaafa düşürmüştür. Fakat batı Anadolu'ya ve Rumeli bölgelerine doğru zorunlu göçün aynı zamanda büyük bir mücadele kapasitesinin ve azminin doğmasına fırsat sunduğu da bir gerçektir. Dolayısıyla, böyle bir zorunlu nüfus hareketi olmamış olsaydı, merkezi otoritenin, Türkmen boylarının, sûfi ve fütüvvet örgütlenmeleri gibi farklı unsurların birlikte büyük bir cihan devleti ve medeniyeti ihdas etmeleri büyük ihtimalle mümkün olamayacaktı.

Altıncı husus, bütün bu olumsuzluklara rağmen, Anadolu'da fütüvvet (ahilik) örgütlenmelerinin ve Türk-İslam medeniyetinin tesisi çalışmaları büyük ölçüde devam etmiştir. Neşet Çağatay bunun en önemli sebebinin şöyle izah eder: "*Hükümdarın, saray mensuplarının, devlet ricalinin ve zenginlerin, ulema hakkında gösterdikleri yüksek himaye*

ve hürmet sebebiyle, Türk ve İslam âleminin her tarafından gelen, âlimler, mutasavvıflar, dervişler, şairler, memleketin en ücra köşelerine kadar giderek, medreselerde, zaviyelerde, hürmet telkin ettikleri, talebeleri, müritleri ve halk nezdinde büyük şöhret ve nüfuz sahibi olmuşlar, birçok tarikat kurmuşlardı. Bu ulemaya ve tarikat müessesilerine hürmet besleyen veya tarikatlara salık olan maddî vaziyeti müsait kimseler, ulemanın, şeyhlerin ve dervişlerin manevî nüfuzlarından istifade etmek düşüncesi ile her tarafta müessesât-ı diniye ve hayriye inşa ettiriyorlar ve buralara zengin vakıflar tesis ediyorlardı” (Çağatay, 1952: 79). Kısacası, farklı kademelerde devleti yönetenlerin ve varlıklı insanların her nevi ilim adamına ve diğer entellektüel kapasitesi olan kişilere yakın ilgi göstermesi ve onların bu topraklara gelip, ilmi, tasavvufi ve sanatsal faaliyetlerini yürütebilmeleri için bireysel ve kurumsal manada gerekli desteği vermeleri, devletin bekası ve medeniyetin kalıcılığı sağlanmıştır.

4. Anadolu ve Rumeli'nin Türkleşme ve İslamlaşma Süreci ile Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Sürecinde İnşa Edilen Medeniyetin Özgünlüğü

1071'de Anadolu'nun kapılarının Türklere açılmasından 1225'lere dek yaşanan göç dalgası, Türk savaşçılarının burada kendi alplik ve yiğitlik vasıf ve heyecanları için bir uygulama alanı; Türk göçebelere için ise, daha iyi bir iklim gelme, otlak, yaylak ve kışlak aramaları bakımından büyük bir fırsat olarak görülmüştür. Daha sonra Cengiz Han'ın (ö. 1227) Uygur Türklerini ve Çin'i istilaya başlamasıyla Anadolu'ya göç dalgası yeniden başlamıştır. Ancak, bu defa Anadolu'ya gelenler arasında çok sayıda esnaf, sanatkâr ve tüccar vardı (Çağatay, 1983: 261; Erdem, 2009: 4). Dahası göç edenlerin arasında fiziki ve beşerî sermaye birikimi yüksek müteşebbis kafile reisleri, soy ve mevki sahibi mühim zevat, entellektüel seviyesi yüksek tasavvuf adamları, âlimler ve elinin emeği ile toprağı işleme konusunda mahir dervişler ve nice yetişmiş mümessil şahsiyetler de vardı. Ö. Lütfi Barkan'ın benzetişiyile, Osmanlı Anadolu'su muhacir Türkler için adeta '*diğer bir Amerika*' idi. Zira "*her türlü yeniliklere sahne yeni bir hayatın hazırlandığı yeni bir âlem haline girmiş bulunuyordu*" (Barkan, 2013: 53-55).

Bu itibarla, nasıl ki Amerika'nın keşfinden sonra yeni kıtaya Avrupa'nın fiziki ve beşerî sermaye birikimi yüksek kesimi gitti ve orada geldikleri ülkelerdeki kötü tecrübelerini daha iyileri ile ikame etme fırsatı buldular ve farklı etnik ve dinsel-mezhepsel topluluklardan yepyeni bir toplum, devlet, sistem ve medeniyet kurdularsa, Türkler de Anadolu'da benzer bir uygulamayı daha insani mekanizmalarla hayata geçirdiler. Başka bir deyişle, Amerika'yı Avrupalıların kurduğu daha ileri bir devlet ve toplum projesi olarak düşünürsek, Türkler için de Anadolu'yu aynı şekilde değerlendirmek mümkündür. Nitekim William H. McNeill Osmanlı Devleti'ni Müslümanların kurduğu en ileri medeniyet projesi olarak ifade eder. Çünkü, ona göre "*başka hiçbir İslam devleti böylesine değişik ve böylesine etkili bir iç örgütleniş biçimi ortaya koyamadı. Hiçbiri dünya tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nun oynayacağı role uzaktan yakından benzer bir rol oynayamadı*" (McNeill, 2008: 343).

Esasında, fütüvvet ruhu hem ilk göç dalgasıyla gelenlerin alplik ve yiğitlik anlayışı ve heyecanı ile hem de daha sonra gelen meslek sahibi iş ve sanat erbabının hayat tarzı ile uyumlu idi ve o doğrultuda Ahilik adı altında yeni bir medeniyetin muştusu olmuştur. Nitekim 1071'den itibaren Anadolu'da büyük bir güç haline gelen Türkler, Bizanslı esnaf ve sanatkârların ticari alandaki rekabetlerine karşı koyabilmek için, bu durumu bir denge unsuru olarak değerlendirmişlerdir.

Bu değerlendirmeden anlaşılacağı üzere, Anadolu'da Ahilik hareketinin oluşumunda Orta Asya'dan gerçekleşen tüm göç dalgalarıyla gelen herkesin farklı misyonlarla katkısı olmuştur. Elbette bu insanlar sadece geldikleri bölgelerdeki bilgi birikimini kullanmadılar, buna ilave olarak Fars, Arap ve Anadolu'da mukim Bizans ve diğer halkların mükteşebatından da istifade ettiler. Dolayısıyla, nasıl ki Selçuklu ve Osmanlı medeniyetleri tüm bu farklı birikimin bir muhassalası ise, bu medeniyetlerin önemli bir sütunu olarak değerlendirilen ahilik müessesesi de tüm bu birikimden az ya da çok yararlanmıştı.

Ancak, daha önce bir çalışmamızda ifade edildiği gibi (Erdem, 2019: 223-224), Batılı bazı yazarlar Osmanlı Devleti'ni kuran Türklerin bu kadar büyük bir İmparatorluk kurup altı asır ayakta kalacak şekilde kendi birikimlerinin ürünü olarak kurumsallaştırabilmelerini pek mümkün görmedikleri için, farklı mülahazalarda bulunmuşlardır. Özellikle Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu meselesi tarihçiler arasında ciddi tartışmalara ve ayrışmalara yol açmıştır. Bunlar içerisinde belki de en fazla tartışılan Amerikalı gazeteci ve yazar H. Adams Gibbons'un (ö. 1934) 1926'da basılan "*Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*" isimli ünlü kitabında ileri sürdüğü iddialar olmuştur. Özellikle devlete ismi verilen Osman Bey ile başında bulunduğu kabilesi hakkında yer yer istiskal edici ifadeleri Fuat Köprülü gibi bazı Türk tarihçilerinin tepkisine yol açmıştır. Gibbons'ın dikkat çeken iddiaları bizzat kendi eserinden ve Köprülü'nün (2018b ve 2018c) katkılarından hareketle yedi noktada özetlenebilir:

- *Ertuğrul Gazi, Moğol istilası nedeniyle Alaaddin Keykubat döneminde ailesi ve aşiretiyle birlikte Anadolu'ya gelmiş, oğlu Osman ise Söğüt bölgesine yerleşmiş küçük bir kabile reisidir ('village chieftain').*
- *Osman ve aşireti okuma yazma bilmeyen, eğitimsiz çobanlıkla geçinen cahil insanlardı. Yani, normal şartlarda bu kadar büyük zaferler kazanacak, büyük organizasyon yapacak ve koca bir dünya devleri kuracak ve yönetecek birikimleri ve kapasiteleri yoktu.*
- *Osman ve aşireti Söğüt'e yerleştiklerinde öylesine (nominally) Müslüman, hatta putperest idiler. Fakat akrabalık bağları olan Müslüman Selçuklu muhitine geldikleri için, doğal olarak sonradan ihtida ettiler ve Rumları da zorla İslam'a soktular. Kaldı ki, derin dini duygulara da sahip değillerdi. Ama sonrasında yeni inançları onlara bir varoluş nedeni sağladı¹.*
- *Bizans ile savaşacak güçleri yoktu; yeni ihtida eden yerli halkın da katılımıyla önemli bir askeri güce ulaştılar. Aksi takdirde, bu kadar kısa zamanda büyük bir silahlı güce kavuşmaları mümkün değildi.*
- *Halihazırda yerleşik halkla birlikte yeni karışık bir ırk ortaya çıktı. Yani, Osmanlıyı kuran insanlar bilindiği gibi Oğuzların Kayı boyundan oluşan saf bir Türk ırkı değil, sonradan ihtida etmiş Rum ve diğer unsurlardan meydana gelen kozmopolit bir*

¹ Gibbons bu iddiasını Osman'ın gördüğü iki rüya metaforuyla desteklemeye çalışır. Bunlardan ilki, Osman'ın bir misafir olduğu Şeyh Edebalı'nın evinde gördüğü mushafın ne olduğunu sorar ve Kur'an-ı Kerim olduğunu öğrenince merak edip sabaha kadar ayakta okur ve sabaha karşı uykuya dalınca da rüyasında meleğin bu davranışından dolayı kendisinin ve neslinin Tanrı tarafından kutsandığı müjdesiyle uyanır. Diğer rüya metaforu ise, önümüzdeki sayfalarda anlatılacak olan Osman'ın Edebalı'nın kızıyla evlenmesine vesile olan Edebalı'nın göğsünden çıkan bir ayın kendi göğsüne girmesi ve göbeğinden bir ağacın çıkması, ardından Edebalı'nın rüyayı Osman'ın sülalesinin dünyaya hâkim olacağı şeklinde tabir etmesi ve kızını kendisine vereceğini söylemesiyle ilgilidir (Gibbons, 1926: 23-24). Birinci rüyadan müellifin çıkardığı sonuç, Osman'ın o esnada Müslüman olmadığı, zira Kur'an'ı bilmediği ve hiç görmediğidir. Bu durumda İslam'a duhülü de bu olayla ilişkilendirilir.

topluluktur. Zira kısa sürede nüfuslarındaki artışın sebebi de ağırlıklı olarak Rumlardan mürekkep bu yerli halkın entegrasyonu ile açıklanabilir².

- İmparatorluğun Balkanlarda hızla yayılması ve kökleşmesi ise, Bizans'ın, Balkan devletlerinin ve Batı dünyasının o dönemdeki zayıf hali ile Osmanlıların daha sonra Hristiyan çocukların ihtidasına yönelik politikasının sonucudur.
- Osmanlılar ortadan kaldırdıkları Bizans İmparatorluğu'nun kurumlarını İstanbul'un fethinden önce başlayarak aynen tevarüs etmişler ve kendilerine göre güncelleştirmişlerdir. Örneğin, Osmanlı saray merasimleri ve kadınların başörtüsü takması gibi uygulamaların yanı sıra, Arap tesiri başlayıncaya kadar Fatih Kanunnameleri dahil hukuk sahasında Bizans örf ve kanunları hüküm sürmüştür.

Gibbons'un yukarıdaki tezlerine umumiyetle iştirak eden Fransız şarkiyatçı Clement I. Huart (ö. 1926) da Hristiyan Rum olarak tarif ettiği Orhan'ın milletinin mevcut yerli halkla kaynaşmasından yeni bir ırkın ortaya çıktığını ve dahası Osmanlı Devleti kurulurken de Türklerden çok daha kabiliyetli Rum idarecilerin tercih edildiğini iddia eder. Elbette yukarıdaki görüşlere katılmayan Alman Türkolog W. Friedrich Giese (ö. 1944) gibi Batılı bilim insanları da vardır (Demir, 2000: 207-2012).

Fakat, Gibbons gibi düşünen bazı Batılı yazarların iddialarına göre, "Bizanslı Rumlara sadece isim ve din değiştirerek tarih sahnesine yeni bir ırk ve millet halinde ve üzerlerine yeni vazifeler almış olarak çıktılar. Ve İslamî bir renk ve cila altında eski Bizans'ı ihya ve devam ettirdiler". Yoksa bunlar çadırlarda göçebe hayatı yaşayan bir avuç Türkün yapacağı işler değildi. "... Bizans İmparatorluğu endi haşmetli kudretini hatırladı ve kendi kendini kurdu". Ondan dolayı devleti Rum vezir ve yöneticiler idare etti, bir avuç Türkün devlete kattığı az miktardaki ham malzeme ise zaten ihmal edilebilir düzeydedir (Barkan, 1943: 343-344).

Nitekim bir başka Batılı müellif, Fransız tarihçi ve Bizantolog Charles Diehl (ö. 1944) daha kibirli ve cüretkâr bir ifade ile, "Türkler ne idare adamları ne de hukukçudur; siyaset ilmine alaka duymayan sert askerdirler. Bundan dolayı, İstanbul'u alarak, Bizans'ı mahvettikten sonra, yeni devlet müesseselerinin ve idari teşkilatlarının büyük kısmını Bizans örneklerini taklit ile kurdular" demiştir. İngiliz tarihçi George Finlay (ö. 1875) ise, Osmanlı padişahlarının her cuma namazını farklı bir camide kılmasını bile Bizans İmparatorlarının her hafta sonu sivil kıyafetle farklı bir kiliseye giderek halkın sorunlarını bizzat dinlemelerinden mülhem addetmişlerdir. Hatta Bizans'ın siyasi ve askeri kurumlarının olduğu gibi kabul edildiğini savunanlar bile olmuştur (Köprülü, 2018c: 14-15).

Oysa Köprülü'ye göre, bu iddiaların tarihi gerçeklerle bir ilgisi yoktur. Bir defa, *Fatih Kanunnameleri*'ndeki bütün maddeler o dönemde ihdas edilmiş ve yazılmış kanun maddeleri anlamına gelmiyor; diğer padişah dönemlerindeki gibi farklı zamanlarda yazılan, ihtiyaç hâsıl olunca değiştirilen ilgili memurların işlerini kolaylaştırmak için toplanıp bir düzene konulan kanunların toplulaştırılmış halidir. O bakımdan, söz konusu kanunların her birinin ilk olarak ne zaman hayata geçirildiği tam olarak bilinmemektedir. Dolayısıyla, bu kanunların tamamının Fatih döneminde hazırlandığı anlamı çıkarılamaz. Aslında, daha genel bir şey söylemek gerekirse, Fatih döneminde

² Osmanlı hanedanının ve onların mensubu olduğu aşiretin Kayılarla ilgisi üzerine Köprülü'nün savunduğu Kayı tezi ile ona muhalif duran farklı görüşleri birlikte ele alan kapsamlı bir tarih okuması için bakınız: Emecen, 2021.

devletin ve sarayın işleyiş şeklinde, sosyal hayatın genelinde olduğu gibi esaslı bir değişiklik yerine, önceki dönemlerin bir devamı olarak gelişme göstermiştir (Köprülü, 2018c: 169).

Öte yandan, bahsi geçen iki imparatorluk esasları bakımından birbirinden tamamıyla farklılık arz eder. Zira birinde temsil kabiliyetine sahip iki hususiyet Hristiyanlığın Ortodoks mezhebi ve Rum dili iken, diğesinde esas olarak İslam'ın Sünni anlayışı ve Türk dilidir.³ Dolayısıyla, Köprülü'ye göre, Osmanlı Devleti bu iddiaların aksine, hukuki kurumlarının esasını ortaçağ Türk-İslam saltanatlarından almış, "*Anadolu Selçuklularının idari ananelerine varis olmuş, kısmen İlhanlılar ve Memluklerin tesiri altında kalmış bir Türk-İslam saltanatıdır*" ve "*mükemmel teşkilata malik, sağlam esaslara dayanan hakiki bir imparatorluktu*" (Köprülü, 2018c: 171-173, 175). Tarihsel olarak da Osmanlılar 14. yüzyılda Bizanslılarla karşı karşıya geldiklerinde ve bir sonraki asırda İstanbul'u ellerinden aldıklarında Bizans artık eski Bizans değildi. Eski Doğu Roma ortada yoktu; sınırları daralmış, teşkilatları bozulmuş, "*eski İmparatorluk hatıralarını bir gölge halinde bile aksettiremeyen zayıf ve feodal bir orta çağ devletiydi*" (Köprülü, 2018c: 174). Zira ne parası eski değerinde idi ne de merkezi gücü yerinde idi. Nitekim 'mukadder' hale gelen fetihten önce İstanbul'un etrafı Osmanlılar tarafından iyice sarılmıştı.

Köprülü, Bizans kurumlarının Osmanlı kurumları üzerine etkisi konusunda genel olarak Batılı yazarların aksine bir görüş serdetse de aslında maddi ve manevi hayatın bütün yansımalarında bu etkinin olduğunu; fakat söz konusu etkinin edebiyat ve özel hukuk dışında daha ziyade halkın yaşam tarzında, sanatta, mimaride, felsefede, saray hayatında ve bazı hukuki ve iktisadi kurumlarda zamana ve mekâna bağlı olarak az ya da çok görülebileceğini söyler. Köprülü'ye göre, Bizans kurumlarının tesiri olmuşsa da tesir Batılı yazarların iddia ettikleri gibi Osmanlı'nın ilk iki asrında değil, daha ziyade 11. ve 12. yüzyıllarda olmuştur (Köprülü, 2018c: 192-194). Çünkü, bu asırlarda Türklerin İslamlaşma süreci ve bunun devlet kurumlarına aktarılması henüz tekâmül etmediği için, dışarıdan bir örneğin kabul görme potansiyeli daha büyük idi.

Oysa asırlar sonrasında, hele koca bir Selçuklu deneyimi geride kaldıktan sonra, bu etki daha zayıf olacaktır. Zira şer'i esaslara dayalı bir hukuk ve iktisat düzeni yerleşmeye başlamış, diğer etnik topluluklarla ümmet şuuru etrafında kaynaşma sağlanmış iken, doğrudan güçlü bir etkinin olması gerçekten zor gözükmektedir. Bir de unutmamak gerekir ki, tekâmül etmiş bir İslam medeniyeti her alanda özgün kuralları olan farklı bir hayat tarzı ve ona göre oluşan sivil ve kamusal müesseselere sahiptir. Bu itibarla, İslam medeniyetinin kendi dinamikleri ile sağlam naslar üzerine inşa edilmiş kurumsal kimliği kendi başına zaten meydan okuyucu bir kimliğe sahiptir; kendi itikadına ve fikhına

³ Esas olarak böyle olsa da zaman içinde elbette farklı etnik yapıdan kişi ve toplumların bu potada eridikleri ve bu kimlikle bütünleştikleri de malumdur. Bu haliyle, en azından Osmanlı coğrafyasında *Türk* kimliği *Müslüman* kimliğini temsil ediyor ve birbirinin yerine rahatlıkla ikame ediliyordu. Nitekim Rumeli'de yaşayan kökeni farklı (Arnavut ve Boşnak gibi) milletlerin kendilerini Türk olarak nitelendirmeleri bunun yaygın bir örneğidir. Yine, yakın tarihte Türkiye Cumhuriyeti'nin İstiklal Marşı'nı yazan Mehmet Akif'in bir Arnavut olduğu, ama duygularını tam bir Türk olarak kaleme aldığı bilinmektedir. Nitekim aşağıdaki ifadelerde bu düşünce net olarak anlatılmış ve *ırk* ile *İslam* etle tırnak halinde terennüm edilmiştir:

*Çatma, kurban olayım çehreni ey nazlı hilâl!
Kahraman ırkıma bir gül... ne bu şiddet bu celâl?*

*Ebediyen sana yok, ırkıma yok izmihlâl:
Hakkıdır, hür yaşamış bayrağımın hürriyet;
Hakkıdır, Hakk'a tapan milletimin istiklâl!*

tamamen aykırılık arz eden bir medeniyetin kurumlarını (hele olduğu gibi) alması bizce de pek mümkün gözükmemektedir.

Hülâsâ, Türklerin Osmanlı medeniyetini kendi geçmişlerinden, koca bir Selçuklu deneyiminden ve İslamiyet'in köklerinden ve kurumsal kültüründen; kısacası kendi becerilerinden ve cesaretlerinden değil de Orta Asya'daki toplumlarla ilişkileri kesildiği için, (İslamlaşan) yerli Rumların katkısı ile kurabildikleri tezi, Köprülü ve Barkan gibi ünlü tarihçilerin de şiddetle reddettikleri üzere doğru değildir. Kaldı ki, yerli Rumların toplu halde İslam'a duhûlü 16. asırdan itibaren başlamıştır (Barkan, 2013: 47). Halbuki, özellikle Kanuni dönemine kadar doğuda, batıda ve Arap coğrafyasında büyük fetihler olmuş ve şehirlerde dönemine göre gayet ileri kurumlar inşa edilmiştir. Nitekim Yunanlı yazar Nakracas bu gerçeği "*Arapların Anadolu'da üç yüz yılda yapamadıklarını Türkler on yılda başardılar*" (Subaşı 2011: 47) şeklinde itiraf etmiştir.

Bu konuda Köprülü'nün fikirlerini de dikkate alan bir diğer Osmanlı tarihçisi Ömer Lütfi Barkan'ın tespitleri oldukça net ve meydan okuyucu mahiyettedir: "*Bu devirde putperest Moğollara karşı İslamlaşmakta devam eden Anadolu'da tahrikatta (kışkırtma) bulunan Altın Ordu Devleti ile Suriye ve Mısır Memlukleri, velhasıl İslam ve Türk âleminin her tarafı Anadolu ile sıkı bir münasebet halinde bulunmakta idi. Hudutların yalnız göçebe değil, Türk-İslam dünyasının her tarafından gelmiş şehirli unsurları ve o meyanda ulema, şeyh ve zanaat sahibi her türlü muhacir kabilelerini cezbetmiş olması, bu noktayı nazarı teyit etmekte idi. Demek oluyor ki, Osmanlı İmparatorluğu teessüs etmeğe başladığı zaman, bu kadar geniş hudutlar içinde kaynaşmakta olan bir âlemin dört bucağında tekevvün eden dini ve sosyal cereyanları, bilgi ve tecrübeye sahip insanları ve manevi kuvvetleri kendi arkasında buldu*" (Barkan 2013: 50).

O bakımdan, en azından kuruluş dönemlerinde Osmanlılaştırılmış Bizanslılar, devşirmeler ve İslam'ı kabul etmiş esirlere lüzum kalmadan ihtiyaç duyulan kan ve kol kuvveti ile akıl ve siyaset adamının İslam coğrafyasının kendi iç dinamiklerinden temin edilebildiği anlaşılmaktadır. Kaldı ki, Osmanlıların idare teşkilatı esas olarak Selçuklu ve İlhanilerinkine göre tesis edilmiş, devlet işlerinde ise, başlangıçta daha ziyade Selçuklu Devletinin farklı kademelerde görev yapmış bürokratlarından yararlanılmıştır. Batılı yazarların üst düzey siyaset ve devlet yönetiminde kozmopolitleşme iddiası, bilhassa İstanbul'un fethinden sonra İmparatorluk sürecine girilmesiyle birlikte Barkan'ın ifadesiyle "*atsızlar ve soysuzlardan mürekkep bir kapı kulu*" zümresi oluşturulmuştur⁴ (Barkan, 2013: 50).

Kaldı ki, bu topraklarda böyle asırlara sâri büyük bir medeniyet ve onun en üst kurumsal yapısı olan Osmanlı Devleti'ni kurarken kendi birikiminin yanı sıra doğru bulduğu bazı hususları diğer medeniyetlerden almasının, diğer devletlerin ve toplumların yetişmiş insan kaynağından yararlanmasının, hele de başka milletlerin kabiliyetli çocuklarını yetiştirip devlet ve milletin istikbali için hazırlamasının neresi yanlışır? Bugün dahi bunu yapabilmek büyük bir devlet vizyonu ve projesidir; yapılmış olması büyük bir

⁴ Esasında bu tartışma günümüzde ulus devlet yönetimleri için bile yapılmaktadır. Tartışmanın çerçevesi tamamen aynı olmamakla birlikte, tek parti iktidarlar süreleri uzadığında, kritik görevlerin bir kısmına getirilen bürokratların azımsanmayacak bir kısmı kendi siyasetlerine inanan, kendi kişisel ya da grup çıkarlarına hizmet eden kişilerden oluşmaktadır. Elbette bu durumun devlet yönetiminde bir uyum ve etkinlik sorunu oluşturduğu, kriz dönemlerinde ise bir güven meselesi haline geldiği görülmektedir.

başarıdır⁵. Kaldı ki, inşa edilen medeniyetler sadece kurucu milletlerin değil insanlığın ortak malı olur. Nitekim Osmanlı medeniyeti sadece bulunduğu coğrafyada değil, dünyanın pek çok yerinde insanlığa büyük katkı yapmıştır. Ahilik gibi alt kurumsal teşekkülleri de böyle mütalaa etmekte fayda vardır. Nitekim Neşet Çağatay gibi Arap ve Fars kültürlerinden esinlenen fütüvvet geleneğinin etkisini bir yana bırakarak, Türklere özgü bir kurum olarak görmek (Çağatay, 1997) de konuyla ilgili araştırma yapan M.F. Köprülü, A. Gölpınarlı, S.F. Ülgener, M. Cevdet ve A.Y. Ocak gibi öncü müelliflerce isabetli bulunmamıştır (Ocak, 1996: 181-184).

5. Anadolu ve Rumeli'nin Türkleşme ve İslamlaşma Süreci ile Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Ahilerin Katkısı

En azından İstanbul'un fethine kadar Anadolu ve Rumeli coğrafyalarının Türkleşme ve İslamlaşma sürecinde bu topraklarda bir araya gelen birbirinden farklı ve zengin bir entellektüel sermaye vardı. Bunlar İran, Mısır ve Kırım medreselerinden yetişmiş âlimlerden, Selçukluların ve İlhânîlerin bürokrasi tecrübesini taşıyan devlet adamlarından, iş insanlarından (müteşebbislerden), seçkin ailelerden ve statü sahibi insanlardan, farklı tarikatların şeyhlerinden ve dervişlerinden oluşuyordu⁶. Örneğin, Aşık Paşazade'nin (ö. 1484?) bahsettiği *Gaziyan-i Rum'u* (Anadolu alperenleri), *Abdalan-ı Rum'u* (Anadolu dervişleri), *Ahiyan-ı Rum'u* (Anadolu ahileri) ve *Bacıyan-ı Rum'u* (Anadolu kadınları) devletin kuruluş ve gelişmesinde öne çıkmış sivil kurumsal yapılardan sadece bazılarıdır (Aşık Paşazade, 2003: 571; Erdem, 2019: 224). Ömer L. Barkan'ın '*kolonizatör Türk dervişleri*' (Barkan, 2013) dediği ağırlıklı olarak sufi meşrepli *Abdalan* ve onlarla iç içe yaşayan *Gaziyan* ve *Ahiyan*'dan oluşan bu 'öncü gönül erleri'ni (Erdem, 2019: 218) Osmanlı devletinin yeni fethedilen Balkan topraklarına oraların Türkleşmesi ve İslamlaşması amacıyla gönderdiği bilinen bir gerçektir. Bugün hala varlığını müşahede ettiğimiz çoğunlukla Bektaşî geleneğine ait Balkan tekkeleri bu gerçeği teyit eder vaziyettedir.

Zaten Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasında Anadolu'nun ve Rumeli'nin her bölgesinde ama özellikle de uç beyliklerde vazife icra etmek üzere Aşık Paşazade'nin bahsettiği bu dört önemli grup/müessese olan kanaatimizce mutlak manada müstakil faaliyet gösteren örgütler olarak düşünmek gerçekçi olmayabilir. Örneğin, Gaziyan grubu milli ve manevi değerler için cihat duygusuyla canlarını ortaya koyarak savaşan Alplerden oluşuyordu ve bunlar Müslüman Türk halkı tarafından bazen *alp-gazi* olarak anılıyordu. Bu insanlar zamanla tasavvufi çevrelerle iç içe geçtikçe alplıkla dervişlik (erenlik) aynı dava için bir vücutta mecz olunca *alp-eren* denmeye başlanmıştır. Hatta Ahilerin de öncelikle gençlik, yiğitlik, kahramanlık ve civanmertlik gibi duygulara sahip kişilerden (*fetâ-feteyân*) oluştuğu ve gerek duyulduğunda yurt savunmasına katıldıkları bilindiğine göre, bunların da Gaziyan grubu ile akraba faaliyetler etrafında hareket ettiği söylenebilir.

⁵ Nitekim dünyanın en zengin ve gelişmiş ülkelerinin pek çoğunda nitelikli yabancı nüfus çekme ve bunları ülkenin kalkınmasında kullanma politikası benimsenmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında pek çok büyük Avrupa ülkesi bu politikayı yoğun bir şekilde kullanmış, bugün de azalan nüfuslarına karşı benzer bir politikayı her zaman masada hazır bulundurmaktadırlar.

⁶ Bunlar arasından mesela, Evhadüddin Kirmani (ö. 1237), Muhyiddin Arabi (ö. 1240), Necmüddin Dâye (ö. 1256), Ahi Evran (ö. 1262), Sadruddin Konevî (ö. 1275), Mevlâna Celalüddin Rumi (ö. 1273), Fahrüddin Irakî (ö. 1283) ve Müeyyedüddin Cendî (ö. 1301) örnek olarak verilebilir (Gündüz, 1984: 5-6).

Bu dervişler-gaziler, emirleri altına giren kimselere öncelikle sadece cihat ve *i'la-yı kelimetullah* düşüncesini aşıyor, ardından da bunun nasıl hayata geçirileceğini veriyorlar ve bunun için teşkilatlanıyorlardı. Bu şekilde bir yer fethedildiğinde, bir kısmı orada yerleşiyor, diğerleri arkadan gelenlerle bir sonraki fetih menziline doğru yol alıyordu (Gündüz, 1984: 91). Dolayısıyla, Osmanlı'nın gaza-fetih ve iskân politikaları birbirini tamamlıyordu. Bu şekilde, birinde elde edilen başarı diğerine bağlı oluyordu. İki politika arasındaki 'iyi tamamlayıcılık' özelliği, Anadolu'nun ve Rumeli'nin Türkleşme ve İslamlaşma sürecini hem hızlandırıyor hem de kalıcı kılıyordu.

Çünkü, söz konusu *misyoner dervişler* önceden bu topraklara gidiyorlar, buralarda insanlarla sıcak ilişkiler kuruyorlar, onların arasına karışıyorlar ve onları güzellikle İslam'a davet ediyorlardı. Böylece ordular henüz bu toprakları fethetmeden önce dervişler buralara gelerek gönülleri mânen fethettikleri için, savaş yoluyla fetih süreci daha kolay ve hızlı gerçekleşmiş oluyordu (Barkan, 2013: 52). Tasavvufun insan tabiatı üzerinde meydana getirdiği en önemli tesir, zaten yumuşak kalpli ve tatlı dilli, hilm sahibi bir insan oluşturmaktır. Esasında, Cenab-ı Hak Kur'an'da Hz. Musa'ya ve Harun'a Firav'n'a bile güzel sözle yaklaşmalarını tavsiye eder: "*Ona yumuşak söz söyleyin. Belki öğüt alır yahut korkar*" (Taha: 44). Hz. Peygamber'e de benzer bir şekilde insanları hikmetle ve güzel sözle davet etmesi tavsiye edilir: "*Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış...*" (Nahl: 125). Başka bir ayette ise, bazı Müslümanların Uhud Savaşı'nda yaptıkları vahim hatalardan sonra Hz. Peygamber'in onlara karşı merhametli davranışı ve affediciliğinden etkileyici bir dille bahsedilir ve şöyle denir: "*Sen onlara sırf Allah'ın lütfettiği merhamet sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile, iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah'a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever*" (Ali İmran: 159).

Tasavvuf ehlinin benimsediği hayat tarzı ve davet dili esasında yukarıda zikredilen Kur'an'ın ve hadislerin tavsiye ettiği dildir. Dolayısıyla, Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma sürecinde Gazilerin, Abdalların ve Ahilerin takip ettikleri yol işte bu yoldur. Hatta daha genelleştirerek rahatlıkla denilebilir ki, İslam'ın en başından beri dünyanın farklı coğrafyalarına çoğunlukla silah zoru olmadan kolaylıkla ve hızlı bir şekilde yayılmasının temelinde, İslam'ı tebliğ edenlerin benimsedikleri bu tatlı dil, yumuşak söz ve güler yüz vardır. Özellikle Müslüman tüccarların uzak coğrafyalardaki insanlarla mal mübadelesi vesilesiyle kurmuş oldukları gönül bağları ve sağladıkları manevi mübadele sayesinde İslam'ın bu kadar geniş bir coğrafyaya yayılmış olduğu sarîh bir gerçektir (Arnold, 1979). Bu münasebetle, Türklerin İslam'la buluşmasını ve geniş kabul görmesini sağlayanların da esasında sufi kültürü ağır basan fütüvvet ruhlu tüccarlar olduğunu unutmamak gerekir. Nitekim Türkistan menşeli Yesevî tarzı sufi geleneğin Anadolu'daki en önemli temsilcilerinden Yunus Emre bu üslubu şöyle tavsiye eder (Timurtaş, 1972: 78-79):

*Söz ola kese savaşı, söz ola bitire başı;
Söz ola ağılı aşı, bal ile yağ ede bir söz.*

*Gel ahî iy şehriyâri sözümüzi dinle bâri;
Hezâr gevher ü dinârı kara toprağ ide bir söz⁷.*

⁷ Bu beytin bugünkü Türkçe ile ifadesi şöyledir (<https://yunusemresirleri.blogspot.com>):

*Kişi bile söz demini, demeye sözün kemini;
Bu cihan cehennemini sekiz uçmağ ede bir söz.*

Tarih kitaplarında gazide bulunması gereken on karakterden bahsedilir: Cesaret, yılmazlık, kendine güven, güçlük ve savaşkandık, atılganlık, dayanıklılık, yerinde metanetle durma, sabırlılık, fırsatları kollama ve yoldaşına vefa vasıfları. Aşık Paşazade'nin *Garibname*'sinde de Alplerde bulunması istenen dokuz nitelik ise cesaret, fiziki kuvvet, gayret ve hamiyet, iyi bir at sahibi olmak, zırhlı olmak, yay, kılıç ve süngü sahibi olmak ve kafadar/yoldaş olmaktır. Aşık Paşazade'nin kendi ifadesiyle (İnalcık, 2018: 25, 29-30):

*Kimde varsa bu dokuz nesne tamam,
Alp adıyla anı okur hâss-u-âm.*

Dikkat edilecek olursa, bu sıfatlar fütüvvet ehlinin karakterine pek de yabancı sayılmaz; hatta fütüvvetin başlangıç evrelerinde fetâ'ya yüklenen ana karakter cesaret ve yiğitliktir. Ahilerin ayrıca cömertlik, diğerkâmlık ve diğer İslam ahlaki ilkeleri üzere bir yaşam biçimini benimsemeleri sûfi çevrelerle içiçeliklerini gösterdiği için Abdalan olarak adlandırılan erenlerle/dervişlerle aşağı yukarı benzer duygu ve düşüncelere sahip oldukları bilinmektedir. Bu itibarla, Ahilik bir yönüyle *askeri bir oluşum*, diğer yönüyle de bir *esnaf kuruluşu* olarak kabul edilir⁸. Ama her iki durumda da insanın manevi içtenliğine dokunan düsturlar ön plandadır. Zaten bundan dolayı genç ve enerjik kişilerin başıboş bırakılıp yanlış işler peşinde koşmaları yerine, enerjilerini topluma yararlı işlerde kullanmalarını sağlamak üzere, onları belli mesleklere ibadet neşvesi içinde yönlendiren bir *esnaf tarikatı* olarak da tanımlanmıştır (Gündüz, 1984: 102). Esasında iki durum toplumsal düzeyde birbirini tamamlayan işlevlere sahiptir; birisi daha hareketli, toplumun güvenliğini sağlamaya dönük iken, diğeri her kademedeki yerleşim yerlerinde toplumun sosyal ve iktisadi olgunlaşmasına tekkelerde (teorik olarak) ve iş yerlerinde (uygulamalı olarak) katkı sağlamak suretiyle -buradan da birinci zümreye kalıcı lojistik destek sunarak- görevini icra etmektedir.

Nitekim H. İnalcık'ın Aşık Paşazade'ye dayandırarak bildirdiğine göre, Alperen "alp gibi savaşta değil, kendi nefisine karşı cihat yapan kişidir... Alperen dünya sevgisi havasına kapılmamalıdır Cimrilik, fisk-u fesad gibi kötü huylardan kaçınmalıdır". Bu itibarla, alperen için "Yâ kişi dünya içinde er gerek / Yâ din içre hâkim-ü server gerek" denilmiştir (İnalcık, 2018: 31). Tabii bu düşünce Hz. Peygamber'in Hicri 630 yılında kalabalık bir ordu ile Bizanslılara karşı düzenlediği ve İslam tarihinde büyük öneme sahip olan Tebük Gazvesi dönüşünde ordusuna hitaben söylediği rivayet edilen "*Küçük cihattan büyük cihada gidiyoruz. O nefisle cihattır*" (Suyuti, II: 73; akt. Kaval, 2015: 2) sözünden mühlhemdir. Her ne kadar bu hadisin zayıf hatta uydurma olduğu söylense de özellikle tasavvuf çevrelerinin nefis tezkiyesinin önemini ve zorluğunu anlatmak için sıklıkla müracaat ettikleri bir sözdür (Özel, 1993: 528). Kaldı ki, hemen hemen aynı anlamı ifade eden "*Mücahit nefsiyle cihat edendir*" (Tirmizî, Fezâilü'l-cihad: 2) hadisinin varlığını da ifade etmekte fayda vardır.

*Gel ey kardeş dostun yarı, sözüümü dinle bari,
Bin elması, bin dinarı, kara toprak eder bir söz.*

⁸ M. Cevdet'in bildirdiğine göre, Murad Hüdavendigar zamanında ahilerin *eli bayraklı, beli kuşaklı* kısmı 'yeniçerilik' adıyla bağımsız merkezi bir kuvvet olarak kurulurken, diğerleri esnaf ve sanatkâr arasında bedesten ve loncalarda faaliyetlerine devam ettirmişlerdir (Gündüz, 1984: 105).

Aşık Paşazade, Alperen’de bulunması gereken vasıfları da dokuz maddede toplar: Velayet (veli olmak), riyazet (nefsini yenme), kifayet (nefsine hâkim olma), ışk (nefsini dünya arzularından uzaklaştırmaya dönük çaba), tevekkül (Allah’a güvenme), şeriat bilgisi, ilim, himmet (kemâle ermek için kalbin Hakk’a yönelmesi) ve doğru yar. Özetle, Alperen dünya hevâ ve hevesinden, cimrilik, fitne ve fesatlıklardan arınmalıdır (İnalcık, 2018: 31; İnalcık, 2019: 94). Dikkat edilecek olursa, bu bilgiler bize Aşık Paşazade’nin işaret ettiği Osmanlının kuruluşunda etkin rol üstlenen gaziler, abdallar ve ahiler arasında büyük benzerliklerin ve etkileşimin olduğunu teyit etmektedir. Dolayısıyla, bu insanların bir yandan kendi nefisleriyle bir yandan da vatanları için mücadele ettikleri görülmektedir. Her ikisinde de gaye elbette Allah’ın rızasını kazanmak olmuştur. Bu ortak gaye olmadan bu kadar meşakkate katlanmak pek de anlaşılır gözükmemektedir. Bu itibarla, Osmanlı Devleti bir *gazi devleti* olarak doğmuş, Osmanlı padişahları Orhan’dan başlayarak *sultanü’l-guzât ve’l-mücâhidîn* (gaziler ve mücahitler sultanı) unvanı ile anılmışlar ve bu geleneği sonuna kadar da sürdürmüştür. Nitekim Fatih Sultan Mehmet 1461’de Trabzon dağlarına yaya olarak tırmanırken “Bu zahmetler Allah içindir. Elimizde İslam kılıcı vardır. Eğer bu zahmeti ihtiyar etmesevüz, bize gazi demek layık olmazdı” demiştir (İnalcık, 2019: 36).

Bacıyan grubu hakkında Aşık Paşazade dışında fazla bilgi veren olmasa da söz konusu kadın gruplarının da Ahi Evran ve Ahilerin çevresinde aynı ortamlarda faaliyet gösterdikleri, duruma göre Ahiler gibi alplık ve dervişlik faaliyetlerine iştirak ettikleri anlaşılmaktadır.

Bu noktada önemli bir tespitte bulunmakta fayda var: *Alp*, Türkçe’de kahraman, cesur, yiğit, zorlu manalarında itibarlı hatta kutsal bir içerikte kullanılırken, İslam sonrası dönemde kullanılan Müslüman-Türk kahramanı anlamındaki *alp-gazi* ile savaşçı dervişler anlamındaki *alp-eren* ifadeleri (Barthold, 2018: 359-367) esasında fütüvvetin kökeni olan feta, yani genç, yiğit, cesur, kahraman anlamları ile esas itibarıyla örtüşmektedir. Fütüvvetin bu özelliği Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşması sürecinde (yani özellikle 12. ve 13. asırlarda) bir yandan yeni fetihlerin başarıyla tamamlanması, bir yandan da ortaya çıkan siyasi ve toplumsal istikrarsızlıkların giderilmesinde Türk devletleri ve Müslüman halk için hayati düzeyde yararlı olmuştur. Zaten Anadolu fütüvvetinin (Ahiliğin) altın çağı da hiç kuşkusuz bu döneme tekabül eder.

Nitekim 15. yüzyılın ilk yarısında (II. Murad zamanında) Rumeli’yi gezerek Türklerle diğer toplumları mukayese etme imkânı bulan Fransız seyyah Bertrandon de la Broquière’nin (ö. 1459) anlattıkları Türk köylülerinin büyük ölçüde fütüvvet karakterine ve ahlakına sahip olduklarını gösteriyor. La Broquière’ye göre, Türk köylüleri büyük bir refah içindeydiler; Hristiyan köylülerin aksine yalın ayakla gezmezler, çizme giyerler, erken kalkarlar, işlerine erken giderler, sükûnet ve gayretle iş yaparlar, temizliklerine ve gıda hijyenine çok itina gösterirler, “... hiçbir Türk temizce yıkanmadan evinden çıkmaz ... bir tavuk kesmek istediği takdirde bile onu bir müddet temiz yiyeceklerle besler ... merhamet sahibi olan Türk, harpte mecburiyet altında insan öldürür...”. Buna ilave olarak Fransız seyyah Türk köylülerinin merhametli, arkadaşlık (kardeşlik, ahilik) duyguları daha gelişmiş olduğunu söyledikten sonra şu çarpıcı ifadeleri kullanır: “... Türklere Rumlardan ziyade itimat ettim... Gerek şehirde gerek köyde Türkler kuvvetli cengâver, kanaatkâr işçi, namuslu tüccar, sadık arkadaş ve himaye edici efendilerdir; kısaca, doğru ve samimi kimseler...” (Uzunçarşılı, 1982: 185-186).

Bunun yanında, bu asırlarda yeni bir coğrafyada yaşamaya alışmak, orada mukim topluluklarla kaynaşmak, huzuru sağlamak, ekonomik olarak tutunabilmek ve rekabet üstünlüğü elde etmek ve siyasi olarak hakimiyeti ele geçirmek ve sürdürebilmek hiç de kolay bir iş değildir. Bu şartlarda Ahilik gibi devlet ve millet nezdinde itibarlı sivil yapılanmaların hem alplik, hem dervişlik hem sosyal dayanışmacılık hem siyasi-idari sorumluluklar ve hem de imalat ve ticaret yoluyla ekonomiye katkı sunmak ve düzenleyici mekanizmalar oluşturması çok değerli bir misyondur. Onun içindir ki, bu teşkilat zengin, fakir, köylü, şehirli, ümera ve farklı halk kitlelerine ulaşmayı başarabilmiş ve mensubiyet kazanabilmiştir. Netice itibariyle, ahiliğin bilhassa cengâver ve yardımsever gençler ile esnaf ve sanatkârlar arasında geniş kabul gördüğü bilinen bir gerçek olsa da daha geniş halk zümreleri nezdinde mensubiyet elde ettiğini vurgulamakta fayda vardır.

Nitekim İbni Battuta'nın bildirdiğine göre, Kayseri'de Ahi Emir Ali zaviyesinin müdavimleri bu tespiti teyit etmektedir. Zira Emir Ali'nin hükümet katında saygın biri olduğunu, şehrin önde gelenlerinden bir grubun kendisine tabi olduğunu, zaviyenin diğer şehirlerdekilere göre daha görkemli, ikramların bol olduğunu, emirleri, yasakları ve binişleri ile tıpkı bir hükümdara benzediğini söyler. Fas'lı ünlü seyyah benzer bir durumun Sivas'ta da olduğunu; şehrin ileri gelen komutanlarının ve valilerin zaviyeye geldiğini, kadının dahi kendilerini ziyarete geldiğini, ikramda ve ağırlama konusunda insanların birbiriyle yarıştığını; dolayısıyla zengin ikramlarda bulduklarını ve bu hususta grupların birbirine karşı övündüklerinden bahseder (İbni Battuta, 2005: 213-214). Aynı şekilde, soft (saf ipekten astarlık kumaş) imalatında ve üretiminde önemli bir şehir olan Ankara'da da Ahi Şerefeddin'in şehrin kamu işlerine hâkim olduğunu yazar (İnalçık, 2019: 53).

Ahilerin Osmanlı'nın kuruluş döneminde sadece şehirlerdeki burjuva-vâri meslek mensupları arasında değil, aynı zamanda köylerde ve gelinip geçilen dağ başlarında da zaviyeler kurup, yapıcı bir tarzda halkla ilgilenmelerini de (Barkan, 1943: 351-356) dikkate alarak değerlendirmekte fayda mülahaza ediyoruz. Bu hakikati Türk ve yabancı pek çok tarihçi bilim adamı teyit etmiştir. Örneğin, Fransız Clement I. Huart ve Alman Friedrich Giese ile M. Fuad Köprülü, Ö. Lütfi Barkan ve Halil İnalçık gibi büyük Türk tarihçileri de net bir dille doğrulamaktadırlar (Köprülü, 2018b: 61).

Osmanlı'nın kuruluşunda dönemin ünlü tasavvuf ve ahi şeyhlerinin rolünden ve aralarındaki ilişkiden bahsederken, Osmanlı'nın kuruluş müjdesi olarak rivayet edilen meşhur *rüyadan* bahsetmeden geçmek olmaz. Rüyanın Ertuğrul Gazi mi yoksa Osman Gazi tarafından mı görüldüğü konusunda farklı rivayetler olsa da hikâyenin hükmünü değiştirmez. Buna göre rüyayı gören Gazi Hazretleri rüyanın yorumu için dönemin ünlü şeyhi Edebalı'ye müracaat eder; o da 'şeyhin kuşağından çıkan bir ayın Osman'ın koyununa girdiğini ve oradan gölgesi cihanı tutan bir ağaç halinde yükseldiğini' söyler. Bunun somut anlamı ise şöyle açıklanır: "... *Ya yiğit, düşünün tabiri budurkim bir oğlun ola, adı Osman ola ve benim dahi bir kızım ola Rabia (diğer tarihlerde Bâlâhun Mâlhum) adlu benim kızımı senin oğlun Osman'a vireler...*" (Barkan, 2013: 56; Gibbons, 1926: 23-24). Ö.L. Barkan bunu aktardıktan sonra, devamında rüyayı görenle şeyhin tanışık olmaları gerektiğini, Osman'ın cihan tasavvuru büyüklüğünde bir siyasi emelinin olması gerektiğini, rüyayı tabir eden Edebalı'nın de cereyan eden olayların bu yönde akıp gitmekte olduğuna dair sezmiş ve tecrübeye sahip olması gerektiğini söyler. Gerçekten de

basit gibi gözükse de bu gibi rüyalar büyük ideal sahibi insanların ve etraflarında oluşan devletlerin ve medeniyetlerin bir anlamda gelecek ideallerini, ufuklarını, hayallerini ve yol haritalarını temsil eder. Bir anlamda büyük idealler bu gibi rüyalarla başlar; zira rüyası olmayan büyük zaferler yoktur. Nitekim milletlerin hayalini süsleyen ve onları aynı duygu ve iman etrafında toplayan hikayeler (destanlar) da esasında bu gibi etkileyici rüyalarla başlar.

Anadolu ve Balkanların İslamlaşmasında ve özellikle Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda Şeyh Edebali'nin rolünün önemine özellikle vurgu yapmak gerekir. Zira Şeyh Edebali, Osman Gazi'nin kayınpederidir ve ahiliğin öncü manevi mimarlarından. Osman'ın sadece kendisi Edebali ile aile ve kan bağı yoktu, oğlu Alaaddin ve silah arkadaşlarının çoğu da ahilere mensup idi. Ayrıca, ilk piyade askerî üniformaları ve Yeniçerilerin başlığı da ahilerden alınmıştı. (Barkan 2013: 51). Devletin zirvesinden aktarılan bütün bu sıkı ilişkiler ağı, Osmanlı devletinin kuruluş sürecinde ahiliğin ne kadar önemli bir yerde durduğunu göstermektedir. Osmanlı'nın kuruluş hikayesinde Şeyh Edebali'nin katkısı asla ihmal edilemez önemdedir. Öyle ki, Şeyh farklı tarihçiler tarafından "*davar nimeti çok, dünyahı bol, misafirhanesi daima dolup boşalan bir nüfuzlu kimsedir. Dünyası binihayedir, ama derviş sîretin tutardı*" (Barkan, 1943: 354). Bilindiği gibi, Osman Gazi'nin kayın pederi ve sık sık kendisini ziyaret ederdi. Orhan Gazi'ye Bursa'nın fethinde yoldaşlık eden Ahi Hüseyin Şeyh'in de yeğeni idi. Bu itibarla, devleti kuran ve idare eden kişilerin bu kadar yakınında bulunan bu denli saygın bir şahsın ahi kültürünü temsil pozisyonunda olması, ahiliğin devletin kuruluşundaki ehemmiyeti konusunda yeterince ipucu verdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Bundan başka, bilhassa kuruluş döneminde Ahilerin hükümdarların seçiminde bile etkili oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim Osman Gazi vefat edince, oğulları Orhan ve Alaaddin ile birlikte ahi meşâyihî Edebali'nin yeğeni Ahi Hasan'ın zaviyesinde yeni beyin seçimini gerçekleştirmişlerdir. Kaldı ki, Orhan'ın vezirlerinin çoğunun (örneğin, Alaaddin Paşa, Nizameddin Ahmed Paşa, Hacı Paşa ve Sinanüddin Yusuf Paşa) zaten ahilerden olduğu bilinmektedir. Sultan II. Murad'ın ünlü veziri mimar Hacı İvaz Paşa'nın da Tokat'lı Ahi Bayezid'in oğlu olduğu bilinmektedir. Benzer bir şekilde, Murad Hüdavendigâr da devlet işlerinde nüfuzlu ahilerin kararı ile Bursa'ya davet edilerek hükümdar ilan edilmiştir. Zaten I. Murad'ın ahi kuşağı kuşanmış ve kuşatmış bir ahi reisi olduğu pek çok kaynakta yer almaktadır. Nitekim 14 Mart 1366 tarihinde Malkara'da bir toprağı birçok vergiden ve hizmetten muaf tutarak⁹ 'vakf-ı evlâd' olarak Ahi Musa'ya ahilik bitisi (beratı) olarak bizzat kendi eliyle vermiş ve "*ahilerinden kuşandığım kuşağı Ahi Musa'ya kendi elimle kuşatıp Malkara'ya ahi diktim*" demiştir. Hatta *Neşri Tarihi*'nde anlatıldığına göre, Ahi Murad diye bilindiği için, Ankara seferinde Ankara ahilerinin bundan dolayı direnmeden şehri (Ankara Kalesi'nin anahtarını) teslim ettikleri iddia edilmiştir (Barkan, 2013: 60; İnalçık, 2006: 156; İnalçık, 2022: 48, 363; Gündüz, 1984: 16-19).

Bu durum muhtemelen Osmanoğullarının savaş halinde bile nefislerine yenik düşmemelerini sağlıyordu. Başka bir deyişle, fiziki cihat ile tasavvuf erbabının 'büyük cihat' dediği nefis mücadelesini birlikte yürütüyordu. Böylece, savaş meydanlarında dahi Allah'ın hukukundan ayrılmamaya dikkat ediyorlardı. Örneğin, yine Aşık Paşazade'nin bildirdiğine göre, Orhan Gazi Koyunhisar Kalesini anlaşma ile aldığı anda, anlaşmadaki

⁹ Vakıf beratında ilgili arazinin "*cemîi avâriz-i divâniden ve tekâlîf-i örfiden, ulakdan ve sekbandan ve cerahordan ve nâibden ve salgundan muaf ve müselleme*" (İnalçık, 2022: 201) tutulduğu ifade edilmiştir.

taahhütlere uygun şekilde kalenin sahibi hanımın kaleyi güvenli bir şekilde terk etmesini sağlamış ve eşyalarına asla dokunulmayacağını ve "*ahdimizde sadık kalmamız ve hain olmamız için bu kafirlerin bir çöpünü bile almaktan sakınınız*" (Aşık Paşazade, 2003: 96) demiştir.

Fütüvvetin ahilik tarzında Anadolu Türkleri nezdinde hızlı ve yaygın kabul görmesini, kendilerinde bulunan bu cesaret, kahramanlık, milli ve manevi değerler uğruna mücadele etme ruhu ile yardım severlik ve cömertlik duygularının zamanın ruhu ile de örtüşerek, fütüvvet/ahilik şemsiyesi altında kolaylıkla tezahür edebilmesinde aramak gerekir. Kısacası, fütüvvet Türklerde zaten var olan kahramanlık, yiğitlik, savaşma azmi ve cömertlik (sosyal yardımlaşma) özellikleri ile örtüştüğü için, Anadolu ve Rumeli'nin fetih süreçlerinde uç bölgelerde gazilerle/alplerle, lojistik destek veren kadınlarla ve erenlerle birlikte hareket etmişler, sonra da medeniyetin inşa sürecinde devleti yönetenlerle ve tasavvuf erbabı ile iç içe çalışmışlardır.

Bunlara ilave olarak, Selçuklu Devletinin yıkılma sürecinde, bilhassa 13. yüzyılın ikinci yarısında, Anadolu Türk ve Müslüman varlığının karşı karşıya kaldığı varlık mücadelesinde yukarıda bahsi geçen tüm sivil oluşumlarla birlikte fütüvvet ehlinin ve Ahi teşkilatının katkısını asla gözden irak tutmamak gerekir. Zira Moğol istilasından sonra tahta çıkan son Selçuklu sultanları, Moğolların himaye ve tasvibini kazanarak güç sahibi olmak uğruna birbirlerini ortadan kaldırma mücadelesine girişmişlerdir. İ.H. Uzunçarşılı'nın gayet isabetle belirttiği gibi, "*... bir Moğol valisi kadar bile ehemmiyeti olmayan hükümdarlar yine Moğolların nezaret ve kontrolleri altında ismen sultanlık yaptılar*" (Uzunçarşılı, 1969: XII). Bunu anlayabilmek için tek başına İbn Battuta'nın ünlü seyahatnamesini okumak bile kâfi gelecektir.

6. Ahilerin Yurt Savunmasına ve Anlaşmazlıkların Giderilmesine Katkıları: Kılıç Fütüvveti

13. yüzyıl her bakımdan Anadolu tarihinin geleceğe dönük şekillenmesinde pek çok olayın yaşandığı bir dönem olmuştur. Zira dışarıdan yüzyıllardır devam eden Haçlı Seferleri ile Moğol istilası ve içeriden Bizans ve farklı Türk beylikleri arasında devam eden savaşlar ve anlaşmazlıklar Anadolu Selçukluları için savunma gücünün diri tutulmasına ihtiyacı artırmıştır. Ayrıca, Köse Dağ mağlubiyeti (1243) sonrasında Selçukluların ağır vergi ödeme yükümlülüğü ekonomik faaliyetleri olumsuz etkilemiş; devleti ve milleti büyük bir sıkıntıya sokmuş, halkla devletin arasının açılmasına sebep olmuştur. Buna ilave olarak, Moğolların Selçuklu sarayında ve taşra yönetimlerinde görev yapan ikbal kaygısına yenik düşen bazı ümerayı ayartarak kullanmaya başlaması ve devleti içeriden taht kavgalarına itmesi, devletin bekasını riske atar duruma gelmiştir. Bu sıkıntılı durum karşısında Ahilerin toplumun ve devletin çıkarını önceleyen milli ve manevi değerlerle beslenmiş cesur, yiğit, cömert, diğerkâm davranışı, toplumsal dayanışmanın ve ümitlerin hep diri kalmasına önemli katkı sağlamıştır.

Bu manada, devlet otoritesinin zaafa düştüğü ve savunma reflekslerinin zayıfladığı durumlarda ya da yeni bir beldenin fethinde ahiler hiç tereddüt etmeden yukarıda bahsi geçen "*şecaat, cesaret, yiğitlik ve kahramanlık fütüvveti*", "*gençlik fütüvveti*" veya "*kılıç fütüvveti*" anlayışının bir gereği olarak yurt savunmasına katkı sağlamışlardır. Örneğin, Bursa'nın fethinde, Düzmece Mustafa isyanında, Ankara'nın güvenliğinin sağlanmasında ve Osmanlılara teslim edilmesinde (Köprülü, 2018a: 309, 311) ve Moğolların Kayseri'yi

istila etmek istediklerinde şehrin burçlarını ve duvarlarını sağlamlaştırmak suretiyle (İbn Bibi, 1996: II/73) bu katkı kendiliğinden ortaya çıkmıştır. O kadar ki, Ankara ahilerin elinde adeta bir *Ahi Cumhuriyeti* olarak Timur ordusu dahil hiçbir gücün ele geçiremeyeceği güvenli bir şehir haline geliyor (Ortaylı, 2023: 248).

Bu vasıflarından, özverilerinden ve cesaretlerinden dolayı, Osmanlı şehirlerinde sadece Ahilere, bellerinde kama ve hançer taşıma izni verilmesi de bunların savaşçı özelliklerine işaret etmektedir (Döğüş, 2015: 67). Hatta ünlü Osmanlı tarihçisi İsmail Hakkı Uzunçarşılı Ahilerin mükemmel bir silahlı teşkilatının olduğundan; öyle ki, bunların bir ordu kuvveti şeklinde olmasa da iller bazında *ahi alayları* tarzında mahalli muhafaza kuvvetleri olduğundan bahseder (Uzunçarşılı, 1969: 204).

Nitekim Aşık Paşazade, "*Bursa hisarı kafirlerinin açlıktan sıkıntı içinde olduklarını, çok bunaldıklarını, aciz kalıp hisarı vermek için bahane aradıklarını, ancak padişahın başka kimseye teslim etmeyeceklerini*" söylediklerinde, Osman Gazi, gidip teslim alması için Orhan'ı görevlendirmiş ve yanına Köse Mihal'i, Turgut Alp'i, Şeyh Mahmut adında bir Allah dostunu ve Edebalı'nın kardeşinin oğlu Ahi Hasan'ı da almasını istemiştir (Aşık Paşazade, 2003: 84). Yine, Sultan II. Murad tahta çıktığı yılın (1421) güz aylarında Bizans'ın destek ve kışkırtmasıyla devlete isyan edip kısa sürede büyük bir halk desteğinin yanı sıra kalabalık bir sipahi (12 bin) ve piyade (5 bin) gücü sayesinde Trakya'ya hâkim olan ve Gelibolu üzerinden merkezi otoriteye saldırma teşebbüsünde bulunan amcası Düzme Mustafa'ya karşı önemli bir başarı elde etmiş ve 1422'nin başlarında isyan bastırılmıştır. Aynı yılın Haziran ayında Bizans'ın üzerine yürüyen genç sultan, bu defa da yine Bizans'ın kışkırtmasıyla ve Anadolu'daki bazı beyliklerin desteğiyle 13 yaşındaki kardeşi Küçük Mustafa'nın isyanı ile karşı karşıya kalmıştır. Ağustos ayında Bursa'yı kuşatan ve Bursa ovasının bir kısmını kontrolüne alan Küçük Mustafa'yı vazgeçirmek için Bursalılar şehrin ileri gelen ahilerinden Ahi Yakup ile Ahi Kadem'in devreye girmesini ve beyin lalası Şarabdar İlyas Bey'e bu eylemin yakışık alır bir durum olmadığını, insafı/akıllı davranmaları gerektiğini, dolayısıyla şehre kesinlikle girmemeleri gerektiğini söyleyerek vazgeçirmelerini rica ederler ve öyle de olur¹⁰ (Aşık Paşazade, 2003: 170-171; İnalçık, 2022: 94-99).

Bir başka örnek ise, ünlü Selçuklu tarihçisi İbn Bibi'nin ünlü *Selçuknâme*'sinde bahsedilen Selçuklu dönemine ait bir hadisedir. Anlatıya göre, Sahib (vezir) Şemseddin İsfahânî¹¹ aleyhine üst düzey bir devlet görevlisi olan Ebubekir Pervane'nin devlet adabına uymayan talebi karşısında dönemin ileri gelen diğer âkil adamları ve gençleriyle birlikte Ahiler bu oyuna uymayarak; vezirin memleketin hâkimi ve sultanın işlerine memur bir kişi olduğunu, aralarındaki kişisel kırınlıklarından ötürü devlete isyana ve nankörlüğe vesile olacak bir hadisenin içinde yer almayacaklarını ifade ederek (İbn Bibi, 1941: 232-235), devletin kudretinin sarsılmasına ve bu yönde patlak verecek olası bir fitne ateşinin vuku bulmasına da fırsat vermemişlerdir. Son olarak, devlet yönetiminde ortaya çıkan başka bir krizde ahilerin benzer bir arabuluculuk faaliyetini Anadolu Selçukluları döneminde III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in çocuklarının taht kavgası esnasında Konya ahi reisi Ahi Ahmet'in devreye girmesinde görüyoruz (Demir, 2000: 84-86). Benzer durumların Rumeli vilayetlerinde de yaşandığı bilinmektedir. Nitekim Yugoslav

¹⁰ Sultan II. Murad'ın ilk iki yılında önce amcasının ardından da küçük kardeşinin Bizans devleti ve bazı beyliklerin kışkırtmasıyla öncülük ettiği ayaklanmalar devleti uzun süre meşgul etmiş ve tahmin edileceği üzere, isyanlar bastırıldıktan sonra iki Mustafa da idam edilmiştir (biri 1422'nin diğeri de 1423'ün başlarında).

¹¹ Şemseddin İsfahânî pervane görevlileri ile ilgili daha kapsamlı bilgi için şu eserlere bakılabilir: Bal, 2006 ve Kesik, 2007.

tarihçi Hamdija Kreşevlakoviç, ahi esnaf teşekküllerinin reis ve idarecilerinin nüfuzunun Balkanlar'da çok büyük olduğunu; hükümetin emir ve fermanlarının ancak bu teşekkülün ileri gelenleri vasıtasıyla halka duyurulduğunu ve uygulamaya geçildiğini söyleyerek, söz konusu kişilerin devletle halk arasında aracı rollerinin olduğunu bildirmektedir (Demir, 2000: 232).

Bu örneklerden ilki, fetihlerde komutan, alpler, dervişler ve ahilerin birlikte hareket ettiklerini ve Osmanlı'nın kuruluşunda ne kadar önemli bir rol üstlendiklerini; ikinci ve üçüncüsü ise, devlet yönetiminde kritik sayılacak anlaşmazlıklarda ve güvenlik zafiyeti oluşturacak konularda, isyanlarda sözü dinlenir (ombudsman vasıflı) kişiler olarak devreye girerek sulhu temin ettiklerini, devleti ve milleti büyük krizlerden kurtardıklarını teyit etmektedir. Hatta Barkan'a göre, bu neviden dini zümrelerin diğer Anadolu beyliklerinin teşekkülünde de etkili oldukları söylenebilir (Barkan, 2013: 59).

Ayrıca, Ahi Evran'ın ve mensuplarının Moğolların Anadolu'yu istilasına karşı mücadele veren Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus'u (1246-1260) destekledikleri bilinmektedir. Nitekim Keykavus 1254'te Kırşehir'e gittiğinde, Ahi Evran etrafında toplanan Ahilerin de Kırşehir'de ve diğer yerlerde ülke savunmasına katıldıkları ve Moğolların kıyımından Ahilere bağlı esnafın da nasibini aldığı ve büyük kayıplar verdikleri, Ahi Evran'ın da bu katliam sırasında şehit düştüğü (1261) rivayet edilmektedir.

Dikkat edilecek olursa, Konya'da bulunan eğitimli zümre Selçuklu döneminden itibaren iktidara yakın Mevleviliğe mensup olurken, Kırşehir yöresinde bulunan eğitim düzeyi nispeten düşük Türkmenler toplulukları Yesevi geleneğinden gelen Babai-Bektaşî tarzı tarikatlarla ya da Ahi Evran'ın kurucusu olduğu Ahilik teşkilatına intisap etmişlerdir. Zaten Moğol istilası ile bu iki zümrenin siyasi tutumu farklılık arz etmiş; bunun sonucunda Türkmenler yer yer baskıya ve kıyıma uğramış, sonunda uçlara kadar sürülmüşlerdir. Hatta bazı tarihçilere göre, bu yüzden derici esnafına ait zaviyelerin ellerinden alınıp Mevlevilere verildiği, Ahilerin de Anadolu'nun içlerinden uc/uç bölgelerine doğru Türkmenlerin arasına göç ettikleri iddia edilmektedir (İnalcık, 2019: 47). Dolayısıyla, Ahilerin Babai-Bektaşî Türkmenlerle (Alplerle) muhtemelen bu bölgelerde yakınlaştıkları ve Anadolu'nun Moğollara karşı savunmasında birlikte mücadele verdikleri anlaşılmaktadır.

7. Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmanın amacı, fütüvvet anlayışının ve Ahilik teşkilatının Anadolu ve Rumeli coğrafyalarının Türkleşme ve İslamlaşma sürecinde oynadığı rolü incelemek ve tahlil etmek olarak ifade edilmiştir. Bu çerçevede, önce fütüvvet düşüncesinin tarihsel süreçte kazandığı farklı anlamlar ve özellikle Türklerin Anadolu'ya göçüyle birlikte kendine özgü kurumsal bir kimliğe büründüğü Ahilik teşkilatının ilk zamanlarda Türklerin gaza/fetih ve iskân politikasının hayata geçirilmesinde ve ekonomik hayatın inşasında yerine getirdiği hayati işlevler incelenmiş ve tahlil edilmiştir.

Öncelikle fütüvvet anlayışının İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren kazandığı farklı anlamlar incelendiğinde; geniş bir anlam yelpazesinin olduğu, farklı coğrafyalarda farklı kültürlerle buluştuğunda pek çok kesimi kapsayacak bir yaşam ve medeniyet projesi olarak varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Tarihsel olarak farklı kültürlerde farklı kelimelerle ifade edilmesi, aslında fütüvvetin son tahlilde kazandığı anlam bütünlüğünü

ifade eder. Böylece, söz konusu anlam farklılıklarından biri olmazsa bu anlayış eksik ifade edilmiş sayılır. Buna göre, (i) gençler arasında vücut bulduğu için *gençlik fütüvveti*, veya *erkekler birliği*, *şecaat*, (ii) gaza/fetih/cihad duygusundan ötürü *cesaret*, *yiğitlik* ve *kahramanlık fütüvveti* veya *kılıç fütüvveti*, (iii) âlicenaplık, infak, cömertlik ve diğerkamalık özelliğinden dolayı *îsar fütüvveti*, (iv) tasavvuf benzeri manevi arınmaya dayalı bir ruhi terbiyeyi esas aldığı için *fütüvvetiye tarikatı* ya da *sûfi fütüvveti*, (v) zaman zaman devlet yönetimiyle yakın temasından ötürü bir *devlet-esaslı fütüvvet*, (vi) son olarak da ağırlıklı olarak esnaf ve zanaatkâr-sanatkâr temelli bir teşekkül halini alan *Anadolu fütüvveti*, yani *Ahilik* vasfını kazanmıştır.

Moğol istilasının Anadolu'nun İslamlaşması, Selçuklu Devleti'nin dağılma ve Osmanlı Devleti'nin kuruluş süreçlerinde büyük bir hasar bıraktığında hiç şüphe yoktur. Özellikle Türklerin bu topraklardaki gaza ve iskân politikasının muhtevasının ve istikametinin belirlenmesinde söz konusu istilanın etkisi çok büyük olmuştur. Ayrıca, toplum ve devlet nezdinde, özellikle de Türk boyları arasında taht kavgaları vardı. Buna ilave olarak, yeni gelen topluluklarla yerleşikler arasında kaçınılmaz olarak ortaya çıkan iktisadi, siyasi ve kültürel uyum ve rant kavgaları vardı. Bir başka sorun ise, Anadolu ve Rumeli'de yerleşik bir sosyal ve iktisadi düzen vardı ve Türklerin bir an önce bu düzene uyum sağlamaları gerekiyordu. Tüm bu sorunların üstesinden gelinebilmesi elbette hiç de kolay değildi.

Fakat, bu süreçte Anadolu'nun sahip olduğu güçlü entellektüel kapasitenin bu hasarın olası yıkıcı etkilerini azalttığı söylenebilir. Nitekim farklı kademelerde devleti yönetenlerin ve varlıklı insanların her nevi ilim adamına ve diğer entellektüel kapasitesi olan kişilere yakın ilgi göstermesi ve onların bu topraklara gelip, ilmi, tasavvufi ve sanatsal faaliyetlerini yürütebilmeleri için bireysel ve kurumsal manada gerekli desteği vermeleri, bu sorunların aşılmasında büyük bir imkân sunmuştur. Dolayısıyla, Ö.L. Barkan'ın isabetle belirttiği gibi, dönemin Anadolu coğrafyasında toplanan birbirinden farklı ve zengin entellektüel sermaye; İran, Mısır ve Kırım medreselerinden yetişmiş alimlerden, Selçukluların ve İlhanilerin bürokrasi tecrübesini taşıyan devlet adamlarından, iş insanlarından, seçkin ailelerden ve statü sahibi insanlardan, farklı tarikatların şeyhlerinden ve dervişlerinden oluşuyordu.

Kaldı ki, Anadolu'ya gelen Türkler arasında çok sayıda esnaf, sanatkâr ve tüccarın bulunduğu; hatta dönemine göre entellektüel seviyesi yüksek tasavvuf adamlarının, âlimlerin ve toprağı işleme konusunda mahir dervişlerin olduğu bilinmektedir. Elbette bu insanlar sadece geldikleri bölgelerdeki bilgi birikimini kullanmadılar, buna ilave olarak Fars, Arap ve Anadolu'da yerleşik Bizans ve diğer halkların birikimlerinden de yararlandılar. Dolayısıyla, nasıl ki Selçuklu ve Osmanlı medeniyetleri tüm bu farklı birikimin bir muhassalası olarak ortaya çıkmış ise, Ahilik müessesesi de bahsi geçen farklı müktesebattan az ya da çok etkilenmiştir.

Ancak, Batılı bazı yazarlar Osmanlı Devleti'ni kuran Türklerin bu kadar büyük bir İmparatorluk kurup altı asır ayakta kalacak şekilde kendi birikimlerinin ürünü olarak kurumsallaştırabilmelerini pek mümkün görmedikleri için, ortadan kaldırdıkları Bizans İmparatorluğu'nun kurumlarını aynen tevarüs ettiklerini ve kendilerine göre güncelleştirdiklerini iddia etmişlerdir. Fakat bu iddialar tarihi gerçeklerle uyuşmamaktadır. Her şeyden önce, bu iki imparatorluk din, dil ve hukuk gibi ana hususlar bakımından birbirinden tamamıyla farklılık arz eder. Buna rağmen, Anadolu Türk-İslam medeniyetinin diğer medeniyetlerden etkilenmediğini söylemek elbette

mümkün değildir ve tabii ki tersi de olmuştur. Şunu da unutmamak gerekir ki, İslam medeniyetinin kendi dinamikleri ile sağlam naslar üzerine inşa edilmiş kurumsal kimliği kendi başına zaten meydan okuyucu bir kimliğe sahiptir.

Anadolu ve Rumeli coğrafyalarının Türkleşme ve İslamlaşma sürecinde, bazı büyük şehirlerde ve burjuva çevrelerinde olmasa da uçlardaki köylere varana kadar teşkilatlanmış Ahilerin bilhassa Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde oynadığı rol gerçekten büyük olmuştur. Nitekim Osman'ın kayınpederi Edebalı'nın, oğlu Alaaddin'in ve silah arkadaşlarının çoğunun Ahilere mensup oluşu, ilk piyade askeri üniformalarının ve Yeniçerilerin başlığının Ahilerden alınması önemli bir göstergedir. O bakımdan, en azından kuruluş dönemlerinde Osmanlılaştırılmış Bizanslılar, devşirmeler ve İslam'ı kabul etmiş esirlere lüzum kalmadan ihtiyaç duyulan kan ve kol kuvveti ile akıl ve siyaset adamının İslam coğrafyasının kendi iç dinamiklerinden temin edilebildiği anlaşılmaktadır. Kaldı ki, Osmanlıların idare teşkilatı esas olarak Selçuklu ve İlhanilerinkine göre tesis edilmiş; devlet işlerinde ise, başlangıçta daha ziyade Selçuklu Devleti'nin farklı kademelerde görev yapmış bürokratlardan yararlanılmıştır. Ahilik gibi alt kurumsal teşekkülleri de böyle mütalaa etmekte fayda vardır.

Nitekim Barkan'ın '*kolonizatör Türk dervişleri*' dediği öncü gönül erleri, Osmanlı yönetimi tarafından yeni fethedilen Batı Anadolu ve Balkan topraklarına fetihten önce oraların Türkleşmesi ve İslamlaşması amacıyla gönderilmiştir. Bugün hala varlığını müşahede ettiğimiz çoğunlukla Bektâşi geleneğine ait Balkan tekkeleri bu gerçeği teyit eder vaziyettedir. Yer yer Anadolu alperenleri, dervişleri, ahileri ve kadınları olarak bu misyonu icra için iş birliği halinde gayret gösteren bu insanlar ve gruplar, buralarda insanlarla sıcak ilişkiler kuruyorlar, onların arasına karışıyorlar ve onları güzellikle İslam'a davet ediyorlardı. Böylece ordular henüz bu toprakları fethetmeden önce gönülleri manen fethetmiş oluyorlardı; savaş yoluyla fetih süreci daha kolay ve hızlı gerçekleşmiş oluyordu.

Esasında gazilerde ya da Alplerde bulunması istenen nitelikler ile fütüvvet ehlinin nitelikleri birbirine çok yakındır; en önemlileri de cesaret ve yiğitliktir. Ahilerin ayrıca cömertlik ve diğerkamalık gibi İslam ahlakı ilkeleri üzere bir yaşam biçimini benimsemeleri ise, sūfî çevrelerle yakınlaşmalarına yol açmıştır. Bundan dolayı, Ahilik bir yönüyle *askeri bir oluşum*, diğer yönüyle de bir *esnaf kuruluşu* olarak karşımıza çıkmaktadır. Esasında iki durum toplumsal düzeyde birbirini tamamlayan işlevlere sahiptir; birisi daha hareketli, toplumun güvenliğini sağlamaya dönük iken, diğeri her kademedeki yerleşim yerlerinde toplumun sosyal ve iktisadi olgunlaşmasına tekkelerde (teorik olarak) ve iş yerlerinde (uygulamalı olarak) katkı sağlamak suretiyle -buradan da birinci zümreye kalıcı lojistik destek sunarak- görevini icra etmektedir. Fütüvvetin bu özelliği Anadolu'nun İslamlaşması sürecinde (özellikle 12. ve 13 asırlarda) bir yandan yeni fetihlerin başarıyla tamamlanması, bir yandan da ortaya çıkan siyasi ve toplumsal istikrarsızlıkların giderilmesinde Türk devletleri ve Müslüman halk için hayati düzeyde yararlı olmuştur. Zaten Anadolu fütüvvetinin, yani Ahiliğin altın çağı da bu döneme tekabül eder.

Bu şartlarda Ahilik, deruhte ettiği alplık, dervişlik ve sosyal dayanışmacılığın yanı sıra, topluma ve devlete siyasi, idari ve askeri konularda sorumluluklar üstlenmek, imalat ve ticaret yoluyla ekonomiye katkı sunmak ve düzenleyici mekanizmalar oluşturmak gibi birbirinden değerli katkılar sunmakta idi. Onun için, bu teşkilat zengin, fakir, köylü,

şehirli, ümera ve farklı halk kitlelerine ulaşabilmiş ve mensubiyet kazanabilmiştir. Aslında o dönemlerde bu katkıyı sağlayan fütüvvet anlayışının ve Ahilik teşkilatının sahip olduğu cesaret, kahramanlık, cömertlik, diğerkamlık, yardım severlik ve alın terine dayalı helal kazanç ilkeleri Anadolu insanı için bugün de en önemli değerler olduğuna göre, kanaatimizce benzer sonuçların günümüzde de alınması pekâlâ mümkündür.

Kaynaklar

Arnold, T.W. (1979). The preaching of Islam. Ashraf Printing Press.

Aşık Paşazade (2003). Osmanoğullarının tarihi. K. Yavuz ve M.A.Y. Saraç (Haz.). Koç Kültür Sanat Tanıtım.

Bal, M.S. (2006). Türkiye Selçuklu Devletine hükümdarlık yapan Vezir Şemseddin Isfahânî. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 19(1), 265-294.

Baldick, J. (2002). Mistik İslam: Sufizme giriş. Y.S. Müftüoğlu (Çev.). Birey Yayınevi.

Barkan, Ö.L. (2013). Kolonizatör Türk dervişleri ve Süleymaniye Camii ve imareti muhasebesi (1585-1587): Vakıflar Dergisinden Seçmeler III. C. Çakır (Haz.). Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Barkan, Ö.L. (1943). Osmanlı İmparatorluğunun teşekkülü meselesi. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 1(2), 343-356.

Barthold, W. (2018). İslam medeniyeti tarihi, M.F. Köprülü (Çev.). Alfa Basım Yayım.

Cevdet, M. (2008). İslam Fütüvveti ve Türk Ahiliği: İbn-i Battuta'ya zeyl, C. Yarar (Çev.). İşaret Yayınları.

Çağatay, N. (1952). Fütüvvet-Ahi müessesesinin menşei meselesi. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 2-3, 61-84.

Çağatay, N. (1997). Bir Türk kurumu olan Ahilik. Türk Tarih Kurumu.

Çağatay, N. (1983). Makaleler ve incelemeler. Selçuk Üniversitesi Yayınları.

Demir, G. (2000). Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve Ahilik. Ahilik Kültürünü Araştırma ve Eğitim Vakfı Yayınları.

Döğüş, S. (2015). Osmanlı Beyliği topraklarında Ahi zaviyeleri ve Şeyh Ede Balı Meselesi. OTAM, 37(Bahar), 61-86.

Emecen, F.M. (2021). İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikleri dünyası. Kapı Yayınları.

Erdem, E. (2021a). Fütüvvetnamelerin İslam iktisat düşüncesi içindeki yeri. İş Ahlakı Dergisi, 14(1), 27-62.

Erdem, E. (2021b). Fütüvvetin ve Ahiliğin menşei, mahiyeti ve türleri. Ahi Evran Üniversitesi İİBF Dergisi, 'Fütüvvet, Ahilik ve İktisadi Hayat' özel sayısı, 5, 1-15.

Erdem, E. (2021c). Fütüvvetnamelerin türleri ve farklı dillerde yazılmış bazı fütüvvetnamelerin içerikleri üzerine bir inceleme. Ahi Evran Üniversitesi İİBF Dergisi, 'Fütüvvet, Ahilik ve İktisadi Hayat' Özel Sayısı, 5, 88-113.

Erdem, E. (2019). Ahilik teşkilatı ve Anadolu Türk şehirlerinin iktisadi yapısı: Kayseri üzerine bir değerlendirme. ERÜ İİBF Dergisi, 54, 208-230.

Erdem, E. (2009). Ahlakla kalitenin buluştuğu bir esnaf teşkilatlanma modeli: Ahilik. Detay Yayıncılık.

Gibbons, H.A. (1926). The Foundation of the Ottoman Empire (1300-1403). Oxford University Press.

Gölpınarlı, A. (1949-1950). İslam ve Türk illerinde fütüvvet teşkilatı. İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, 11(1-4), Ayrıca kitap olarak (2011). İstanbul Ticaret Odası.

Gündüz, İ. (1984). Osmanlılarda devlet-tekke münasebetleri. Seha Neşriyat.

https://yunusemresirleri.blogspot.com/2008/05/keleci-bilen-kiinin_07.html.

İbni Battuta (2005). Büyük dünya seyahatnamesi. M. Çevik (Çev.). A.M. Güven (Sedeleş). Yeni Şafak Kültür Armağanı.

İbn Bibi (1941). Anadolu Selçukî Devleti tarihi (İbni Bibi'nin Farsça muhtasar Selçuknâmesinden). Farsça baskı (1902). M.T. Houtsma. M.N. Gençosman (Çev.). F.N. Uzluk (Notlar ilave eden). Uzluk Basımevi.

İbn Bibi (1996). El evamirü'l-ala'iyye fi'l-umuri'l-ala'iyye (Selçuk-name) I-II. M. Öztürk (Çev.). TC Kültür Bakanlığı Yayınları.

İnalcık, H. (2006). Murad I. TDV İslam Ansiklopedisi, 31, 156-164.

İnalcık, H. (2019). Osmanlı tarihinde İslamiyet ve devlet. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İnalcık, H. (2018). Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar. Cilt I, Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, kurumsal ve ekonomik gelişim. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İnalcık, H. (2022). Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar. Cilt V, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kaval, M. (2015). Büyük cihadı anlamaya dair bir değerlendirme. Akademik Bakış Dergisi, 49, 1-12.

Kesik, M. (2007). Pervâne. TDV İslam Ansiklopedisi, 34, 244.

Köprülü, M.F. (2018a). Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar. Alfa Basım Yayım Dağıtım.

Köprülü, M.F. (2018b). Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu. Alfa Basım Yayım Dağıtım.

Köprülü, M.F. (2018c). Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri. Alfa Basım Yayım Dağıtım.

Kuşeyri, A. (2017). Tasavvuf ilmine dair Kuşeyri Risalesi. Süleyman Uludağ (Haz.). Dergâh Yayınları.

McNeill, W.H. (2008). Dünya tarihi. A. Şenel (Çev.). İmge Kitabevi Yayınları.

Ocak, A.Y. (1996). Türk sufiliğine bakışlar. İletişim Yayınları.

Ortaylı, İ. (2023). Türklerin tarihi. Kronik Kitap.

Özel, A. (1993). Cihad. TDV İslam Ansiklopedisi, 7, 527-531.

Sarıkaya, M.S. (2002). XIII-XVI. asırlardaki Anadolu'da fütüvvetnamelere göre dini inanç motifleri. T.C. Kültür Bakanlığı.

Subaşı, M.İ. (2011). Şehirnâme. Kayseri Büyükşehir Belediyesi.

Şeker, M. (2011). Türk-İslam medeniyetinde ahilik ve fütüvvet-namelerin yeri: Seyyid Hüseyin el-Gaybi'nin muhtasar fütüvvet-namesi. Ötüken Neşriyat.

Taeschner, F. (1972). İslam'da Fütüvvet Teşkilatının doğuşu meselesi ve tarihi ana çizgileri. S. Yüksel (Çev.). Belleten, 36(142), 203-235.

Taeschner, F. (1953). İslam ortaçağında futuvva (Fütüvvet Teşkilatı). F. Işıltan (Çev.). İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, 15(1-4), 1-30.

Timurtaş, F.K. (1972). Yunus Emre Divanı. 1001 Temel Eser Serisi. Tercüman Gazetesi Yayını.

Uzunçarşılı, İ.H. (1982). Osmanlı Tarihi. C. 1. Türk Tarih Kurumu.

Uzunçarşılı, İ.H. (1969). Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri. Türk Tarih Kurumu.

Ülgener, S.F. (2006). Zihniyet ve din: İslam, tasavvuf ve çözülme devri iktisat ahlakı. Der'in Yayınları.

www.lugatim.com.